

Α. ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

Καθηγητοῦ τῆς Θεολογίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ

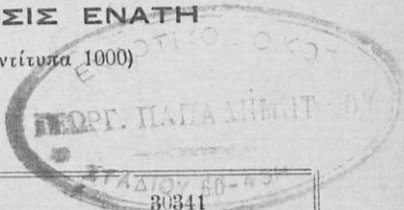
ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΔΙΑ ΤΗΝ ΣΤ' ΤΑΞΙΝ ΤΟΥ (ΕΞΑΤΑΞΙΟΥ) ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

Ἐγκριθεῖσα ἐν τῷ τελευταίῳ διαγωνισμῷ ἐπὶ πενταετίαν
ἀπὸ τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1980-31 — 1934-35
Ἐγκρίσει καὶ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου

ΕΚΔΟΣΙΣ ΕΝΑΤΗ

(Ἀντίτυπα 1000)

Ἀριθ. ἀδείας κυκλοφορίας	30341
	3-11-33
Τιμὴ ἀνευ βιβλιοσήμου	Δρχ. 16.80
Ἀξία Βιβλιοσήμου	» 6.70
Πρόσθετος φόρος Ἀναγκαστ. Δανείου »	2.—
Συνολικὴ τιμὴ Δρχ. 25.50	

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ Ν. ΣΙΔΕΡΗΣ

52 — Ὀδὸς Σταδίου — 52

Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

1933 ΚΥΡ

Α. ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΕΝ ΤΩ ΕΘΝΙΚΩ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩ.

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΔΙΑ ΤΗΝ ΣΤ' ΤΑΞΙΝ ΤΟΥ (ΕΞΑΤΑΞΙΟΥ) ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

Ἐγκριθεῖσα ἐν τῷ τελευταίῳ διαγωνισμῷ ἐπὶ πενταετίαν
ἀπὸ τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1930-31. 1934-35

Ἐγκρ ἰς Συνέ

ΤΕ ΧΑΓΙΟ
ΣΤ' ΤΑΞΙΟΥ
ΑΘΗΝΑΙ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΙΩΑΝ. Ν. ΣΙΔΕΡΗ
52 ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ - ΜΕΓΑΡΟΝ ΑΡΣΑΚΕΙΟΥ

1933

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

Ἀριθ. Πρωτ. 25099

Π ρ ὶ ς

τὸν κ. Ἰωάννην Ν. Σιδέρην

Βιβλιοεκδότην

Ἀνακοινοῦμεν ὑμῖν ὅτι δι' ἡμετέρας ταυταρίθμου καὶ ταυτοχρόνου πράξεως καταχωρισθείσης ἐν τῷ ὑπ. ἀριθμ. 48 σημερινῆς χρονολογίας φύλλῳ τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως (τεῦχος Β') ἐνεκρίθη τὸ ὑφ' ὑμῶν ὑποβληθὲν πρὸς κρίσιν διδακτικὸν βιβλίον *Α. Διομήδους Κυριακοῦ «Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία»* διὰ τὴν 5' τάξιν τοῦ ἐξαταξίου Γυμνασίου κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ νόμου 3438, ὑπὸ τὸν ὄρον ὅπως κατὰ τὴν ἐκτύπωσιν του ληφθῶσιν ὑπ' ὄψει αἱ ὑπὸ τῆς Ἐπιτροπῆς ἐν τῇ αἰτιολογικῇ αὐτῆς ἐκθέσει διατυπωθεῖσαι ὑποδείξεις.

Ἐν Ἀθήναις τῆ 27 Μαΐου 1930

Ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὸ ὑπ' ἀριθ. 25099 τῆς 28 Ἀπριλίου 1930 ἡμέτερον ἔγγραφον, γνωρίζομεν ὑμῖν ὅτι τὸ ἐν τῷ ἔγγραφῳ τούτῳ μνημονεύμενον ἐγκριθὲν ὡς διδακτικὸν βιβλίον θὰ ἰσχύσῃ ὡς τοιοῦτον μόνον διὰ τοὺς μαθητὰς οἵτινες κατὰ τὸν Νόμον 4373 θὰ ἐξακολουθήσωσι διδασκόμενοι συμφώνως πρὸς τὸ παλαιὸν πρόγραμμα, ὡς τοῦτο σαφῶς ἐδηλώθη ἐν τῷ ὑπ. ἀριθ. 43492 τῆς 31 Αὐγούστου 1929 ἡμετέρα ἀποφάσει δημοσιευθεῖση ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 99 τῆς 7 Σεπτεμβρίου 1929 φύλλῳ τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως.

Κατὰ ταῦτα, τὸ ἀνωτέρω βιβλίον θέλει ἰσχύσει διὰ πέντε ἔτη, ἤτοι ἀπὸ τοῦ σχολ. ἔτους 1930—31 ἕως τέλους τοῦ σχολ. ἔτους 1934—35.

Ἡ παροῦσα πρέπει νὰ τυπωθῇ μετὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 25099 ἐ. ἔ. ἐγκριτικῆς διαταγῆς ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὄψεως τοῦ ἐξωφύλλου.

Ὁ Ὑπουργὸς

Γ. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

§ 1.

2 **Τί είναι Ἐκκλησία
καὶ τί Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία;**

Ἐκκλησία σημαίνει κυρίως συνάθροισιν, ἄθροισμα. Χριστιανικὴ δὲ ἐκκλησία εἶναι τὸ ἄθροισμα τῶν εἰς Χριστὸν ὡς σωτῆρα αὐτῶν πιστευόντων ἢ τὸ σύνολον τῶν ἀναγνωρίζοντων αὐτὸν ὡς ἀρχηγὸν τῆς θρησκείας των. Ἐκκλησιαστικὴ δὲ Ἱστορία εἶναι ἡ ἱστορία τῆς χριστιανικῆς ταύτης Ἐκκλησίας, ἥτοι ἡ ἔκθεσις τῆς ἰδρύσεως, ἐξαπλώσεως, ἀναπτύξεως καί, ἐν γένει, τοῦ βίου τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν. Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ δηλ. Ἱστορία ἐξετάζει πῶς ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς κηρύξας τὴν θρησκείαν του καὶ δι' αὐτῆς προσελκύσας περὶ ἑαυτὸν μαθητὰς ἵδρυσε τὴν Ἐκκλησίαν· πῶς οἱ μαθηταὶ του διέδωκαν τὴν διδασκαλίαν του, ἣτις ἔπειτα, ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ἐξηπλώθη, ὅπου σήμερον βλέπομεν αὐτὴν διαδεδομένην· πῶς ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία ἀνεπτύχθη ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ· ποῖαι αἰρέσεις ὡς ἐκ τούτου προῆλθον καὶ πῶς οἱ χριστιανοὶ ἐχωρίσθησαν

εἰς τοσαύτας διακεκριμένας ἐκκλησίας, ὅποσας σήμερον βλέπομεν· ποῖοι ἐπίσημοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἀνεφάνησαν κατὰ διαφόρους ἐποχάς· πῶς ἐγένετο ἡ διοίκησις τῆς Ἐκκλησίας ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις χρόνοις καὶ ποίας μεταβολὰς κατὰ μικρὸν ὑπέστη τὸ ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα· πῶς ἤρχισε νὰ ἀναπτύσσεται ἡ χριστιανικὴ λατρεία καὶ πῶς σήμερον ἔχει ἐν ταῖς διαφόροις ἐκκλησίαις· τέλος ὅποια ἦσαν τὰ ἥθη τῶν χριστιανῶν κατὰ διαφόρους ἐποχάς. Τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν διαιροῦμεν εἰς τέσσαρας περιόδους· Α΄) εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου (1—323)· Β΄) ἀπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ σχίσματος μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας (323—867)· Γ΄) ἀπὸ τοῦ σχίσματος μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (867—1453)· καὶ Δ΄) ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων (1453—1919).

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α΄.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΑΠΟ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ ΑΥΤΗΣ
ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ (1-323 Μ. Χ.)

§ 2.

Τίς ἦτο ἡ θρησκεία καὶ ἡ ἠθικὴ κατάστασις τοῦ κόσμου κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ;

Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου περιλαμβάνετο ἐν τῷ ρωμαϊκῷ κράτει, ἡ δὲ ἑλληνικὴ γλῶσσα μετὰ τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας ἦτο πανταχοῦ σχεδὸν διαδεδομένη. Ἡ ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ κατάστασις τῶν ἐθνῶν ἦτο οἰκτρού. Αἱ ἐθνικαὶ θρησκείαι

καὶ καθ' ἑαυτὰς θεωρούμεναι, ὡς θεοποιούσαι τὴν κτίσιν καὶ διδάσκουσαι τὴν λατρείαν ταύτης ἀντὶ τοῦ κτίσαντος καὶ ὡς ἀποδίδουσαι τοῖς θεοῖς ἀτελείας καὶ ἀνθρώπινα πάθη, ἦσαν διαστροφὴ φανερὰ τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀποπλάνησις μεγάλη, ἣτις ἐπακόλουθον εἶχε τὴν ἠθικὴν ἐξαχρείωσιν τῶν ἀνθρώπων· διότι κατὰ τὰς ἐννοίας, ἃς ἔχει τις περὶ Θεοῦ, μορφώνει καὶ τὰς ἠθικὰς αὐτοῦ ἐννοίας. Ὄταν λατρεύῃ τις θεοὺς διεφθαρμένους, δὲν δύναται νὰ εἶναι αὐτὸς ἠθικός. Τὰ διὰ τῆς μυθολογίας ἀποδιδόμενα ἐγκλήματα εἰς τοὺς θεοὺς ἐξηγνίζοντο τρόπον τινὰ εἰς τὰ ὅμματα τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐθεωροῦντο ὡς ἐπιτετραμμένα. Τοιαῦται ἦσαν καὶ αἱ θρησκείαι τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ῥωμαίων, τῶν μᾶλλον πεπολιτισμένων ἐκ τῶν ἐθνικῶν λαῶν, οὓς ἄλλως δικαίως διὰ τὴν φιλολογίαν αὐτῶν καὶ τὴν τέχνην ὡς κλασικὸν θαυμάζομεν. Δι' ἐθνικαὶ θρησκείαι, ἀποβαλοῦσαι εἴ τι καλὸν ἀρχικῶς ἐκέκτηντο, εἶχον κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὸν ὕπατον βαθμὸν διαφθορῆς, ἀφοῦ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις π.χ. καὶ αὐτοὶ οἱ αὐτοκράτορες τῆς Ῥώμης, ἄνθρωποι ἀκολαστότατοι, ἐτιμῶντο μετὰ τὸν θάνατόν των ὡς θεοί. Τὴν διαφθορὰν τῶν ἐθνικῶν λαῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀποδεικνύουσι πρὸ πάντων τὰ συνήθη πρὸς τέρψιν τοῦ λαοῦ διδόμενα θεάματα τῶν μονομαχιῶν καὶ θηριομαχιῶν ἐν τοῖς ἀμφιθεάτροις, ἐν οἷς χιλιάδες πολλάκις ἀνθρώπων καταδικῶν, δούλων ἢ αἰχμαλώτων, ἀνηλεῶς κατεσφάζοντο ἢ κατεσπαράσσοντο, ἢ ἀθλία κατὰστασις τῶν δούλων καὶ ἡ ἀνήκουστος ἔκλυσις τῶν ἱερῶν οἰκογενειακῶν δεσμῶν, ἣτις ἐπήνεγκε τὸν ἐξευτελισμὸν τῆς γυναικός. Ἐνῶ δὲ οἱ λαοὶ ἐτέλουν ἐν τῇ παχυλῇ ταύτῃ δεισιδαιμονίᾳ καὶ φοβερᾷ ἀνηθικότητι, οἱ πεπαιδευμένοι ἢ ἠπίστου καὶ ἠδιαφόρου περὶ τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς τῶν λαῶν ἢ ἀνεξήτου καθαρωτέραν τινὰ ἀλήθειαν. Πολλοὶ τῶν φιλοσόφων τούτων καὶ μάλιστα ὁ Πυθαγόρας, ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης καὶ οἱ Στωϊκοὶ ἀνυψώθησαν εἰς πολλὰς καθαρὰς ἐννοίας περὶ Θεοῦ, ψυχῆς καὶ ἀθανασίας, περὶ αὐτῶν δηλ. τῶν βάσεων τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς, καὶ ἐπολέμησαν τὴν πολυθεΐαν καὶ τοὺς μύθους αὐτῆς, ἀλλ' αἱ ἰδέαι αὐτῶν, μείνασαι κτῆμα ὀλίγων τινῶν μόνον πεπαιδευμένων ἀνδρῶν, δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀναμορφώσωσι θρησκευτικῶς καὶ ἠθικῶς τὴν ἀρχαίαν

κοινωνίαν. Ἡ ἀνάπλασις αὕτη ἢ σωτηρία, ἔμελλε νὰ προέλθῃ ἄλλοθεν. Ὅπωςδήποτε ὁμως, οἱ Ἑλληνες φιλόσοφοι προητοίμασαν μεταξὺ τῶν ἐθνικῶν τὴν διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ διὰ τοῦ κατὰ τῆς πολυθείας πολέμου των. Καθὼς ἐν γένει δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ παιδεία καὶ γλῶσσα ἐχρησίμευσε μεγάλως εἰς τὴν ἐπικράτησιν τοῦ χριστιανισμοῦ, διότι διὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης διετυπώθησαν αἱ χριστιανικαὶ ἰδέαι καί, ἐπειδὴ ἡ γλῶσσα αὕτη κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἦτο γνωστὴ καθ' ὅλον τὸν τότε πεπολιτισμένον κόσμον, ἠτόλυνε τοῦτο πολὺ τὴν ἐξάπλωσιν τῆς νέας θρησκείας.

Οἱ Ἰουδαῖοι ἐξαίρεσιν ἀποτελοῦντες εὐρίσκοντο εἰς καλύτεράν κατάστασιν ὑπὸ ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἔποψιν. Παρ' αὐτοῖς εἶχεν ἀναλάμψει τῆς θεογνωσίας τὸ φῶς· διότι διὰ τοῦ Μωϋσέως καὶ τῶν ἄλλων ἱερῶν καὶ θεοπνεύστων προφητῶν εἶχον διδαχθῆ τὴν θρησκείαν τοῦ ἐνὸς καὶ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ. Ἄλλ' ἡ μωσαϊκὴ θρησκεία δὲν ἦτο τελεία ἀποκάλυψις τῆς θρησκευτικῆς ἀληθείας· ἦτο μόνον προπαρασκευὴ εἰς τὴν μέλλουσαν νὰ ἀναφανῆ τελείαν θρησκείαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὃν προκατήγγειλαν οἱ προφῆται. Ἐντεῦθεν αἱ ἐλλείψεις τῆς θρησκείας τῆς παλαιᾶς Διαθήκης, ἰδίως ἡ παρ' αὐτῇ ἰδέα τοῦ Θεοῦ ὡς Θεοῦ μόνον τῶν Ἰσραηλιτῶν καὶ ὡς κυρίου, ὃν πρέπει ὡς δοῦλος ὁ ἄνθρωπος νὰ φοβῆται, αἱ ὑπερανστηραὶ αὐτῆς διατάξεις καὶ ἡ ὕλικὴ δι' αἵματηρῶν θυσιῶν τελουμένη λατρεία αὐτῆς. Καθὼς δὲ αἱ ἐθνικαὶ, οὕτω καὶ ἡ μωσαϊκὴ θρησκεία ἐτέλει κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν παρακμῇ, διαφθαρεῖσα καὶ παραμορφωθεῖσα παρὰ τῶν διδασκάλων τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ, τῶν Φαρισαίων, διὰ νέων προσθηκῶν καὶ ἐξηγήσεων. Ὅπωςδήποτε ὁμως καὶ ἡ Ἰουδαϊκὴ θρησκεία παρὰ πάσας τὰς ἐλλείψεις της, ὑπῆρξεν ἀναγκαία προπαρασκευὴ παρὰ τῷ Ἰσραὴλ πρὸς παραδοχὴν τοῦ χριστιανισμοῦ, καὶ παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς δέ, παρ' οἷς ἦσαν οἱ Ἰουδαῖοι διεσπαρμένοι, διὰ τῆς ὑπ' αὐτῆς διαδόσεως τῆς πίστεως εἰς τὸν ἕνα ἀληθινὸν Θεόν, ἥνοιξε τὴν ὁδὸν εἰς τὸν χριστιανισμόν. Οὕτως εἶχεν ὁ κόσμος ἠθικῶς καὶ θρησκευτικῶς, ὅτε, ἐλθόντος τοῦ πληρώματος τοῦ χρόνου, ἐπεφάνη ὁ Σωτὴρ, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ἵνα ἰδρῦσῃ τὴν ἀληθῆ θρησκείαν,

ἥτις ἔμελλε διαδιδομένη εἰς τὸν κόσμον νὰ ἀναγεννήσῃ θρησκευτικῶς καὶ ἠθικῶς αὐτόν.

§ 3.

*Πῶς ἰδρύθη ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία καὶ ποῦ
διεδόθη τὸ πρῶτον; Διδασκαλία τοῦ Κυρίου
ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.*

Ἡ Ἐκκλησία ἰδρύθη ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅστις κατὰ τὴν Γραφὴν ἐγεννήθη ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου, εἶναι δὲ ὁ ἑνσαρκωθείς Υἱὸς καὶ λόγος τοῦ Θεοῦ. Ὡς ἔτος γεννήσεως θεωρεῖται τὸ 754 ἀπὸ κρίσεως Ῥώμης. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐκπληρῶν τὰς προφητείας τῶν ἀρχαίων προφητῶν καὶ ὡς ὁ ὑπ' αὐτῶν προαγγελθεὶς Μεσσίας παραστάς, ὁποῖον κατέδειξεν αὐτὸν καὶ ὁ τελευταῖος τῶν προφητῶν Ἰωάννης ὁ βαπτιστής, ἀνύψωσε μὲν τὴν μωσαϊκὴν θρησκείαν εἰς τὴν ὑψίστην πνευματικὴν τελειότητα, ἐξήπλωσε δὲ τὴν ἀληθεστάτην ταύτην θεογνωσίαν διὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας εἰς ἅπαντα τὸν κόσμον. Ἐμφανισθεὶς τὸ πρῶτον ἐν Γαλιλαίᾳ ἤρχισεν ἐκεῖ τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ, περιερχόμενος τὰς πόλεις καὶ τὰς κώμας, συνήθροισε δὲ πολλοὺς μαθητὰς περὶ ἑαυτὸν καὶ ἰδίως τοὺς δώδεκα, τοὺς ἀποστόλους κληθέντας. Τὰ ὀνόματα τῶν ἀποστόλων τούτων εἶναι Ἀνδρέας καὶ Πέτρος, Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης, Ματθαῖος καὶ Θωμᾶς, Φίλιππος καὶ Βαρθολομαῖος, Ἰάκωβος ὁ τοῦ Ἀλφαίου καὶ Ἰούδας ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, Σίμων ὁ ζηλωτὴς καὶ Ἰούδας ὁ Ἰσκαριώτης. Τὸ πλῆθος συνέροε προθύμως πρὸς αὐτόν, ἐκκληττόμενον οὐ μόνον ὑπὸ τῆς διδασκαλίας του, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν ἔργων του, διότι ἐθεράπευε τοὺς νοσοῦντας, κωφοὺς ἐποίει νὰ ἀκούωσι, τυφλοὺς νὰ βλέπωσι, λεπροὺς νὰ εἶναι καθαροί, χωλοὺς νὰ περιπατῶσι καὶ ἄλλα ὅμοια ἐποίει θαύματα, ὧν πλήρη εἶναι τὰ εὐαγγέλια τὰ τὸν βίον αὐτοῦ διηγούμενα. Ἡ διδασκαλία αὐτοῦ ὑψωσε τὴν

θηρησκείαν εἰς τὴν πρόεπουσαν αὐτῇ ἀξίαν. Ὁ Θεὸς εἶναι, ἐδίδασκε, πατὴρ πάντων τῶν ἀνθρώπων, οὐ μόνον τῶν Ἰσραηλιτῶν, οἱ δὲ ἄνθρωποι εἶναι ἀδελφοὶ πρὸς ἀλλήλους, προσωρισμένοι διὰ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπης νὰ ἀποτελέσωσι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Θεὸς εἶναι πνεῦμα, πνευματικὴ πρέπει νὰ εἶναι ἡ λατρεία αὐτοῦ. Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη πρέπει νὰ εἶναι ἀληθῆς, οὐχὶ δὲ ὅπως ἡ τῶν Φαρισαίων κατὰ τὸ φαινόμενον. Διὰ τοῦτο ἔλεγεν, ὅτι δὲν θὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν Βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ὁ λέγων Κύριε, Κύριε, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ ἐν οὐρανοῖς πατρός. Καὶ ἡ προσευχὴ πρέπει νὰ γίνεται ἀπὸ καρδίας, οὐχὶ κατὰ τύπον. Ὁ θέλων ἀληθῶς νὰ προσευχηθῆ, ἔλεγεν, εἰσέρχεται εἰς τὸ μᾶλλον ἀπόκρυφον μέρος τοῦ οἴκου του καὶ ἐκεῖ ἀναπέμπει τὴν δέησίν του πρὸς τὸν Θεόν, δὲν προσεύχεται δὲ ὅπως ἐπιδειχθῆ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, καθὼς ἔπραττον οἱ Φαρισαῖοι. Ὁμοίως ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη πρέπει νὰ εἶναι εἰλικρινής, οὐχὶ δὲ πρὸς ἐπίδειξιν, ἐκτεινομένη πρὸς πάντας καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ἐχθρούς. Ἡ ἀριστερά, ἔλεγεν, ἄς μὴ γνωρίζῃ τί ποιεῖ ἡ δεξιὰ. Πάντες οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ εἶναι ἀντικείμενα τῆς ἀγάπης ἡμῶν, καὶ αὐτοὶ οἱ ἐχθροὶ ἡμῶν. Τότε εἴμεθα ἄξιοι υἱοὶ τοῦ Θεοῦ καὶ ὁμοιάζομεν αὐτῷ, ὅστις ἀνατέλλει τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους. Πρὸς τὴν ἠθικὴν ταύτην τελειότητα τοῦ Θεοῦ πρέπει πάντες νὰ σπεύδωμεν. Ἡ μετάνοια καὶ ἡ εἰς Χριστὸν ὡς τὸν σωτῆρα ἀπὸ καρδίας πίστις, δι' ἧς μεταδίδεται τῷ πιστεύοντι τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, εἶναι ἡ ὁδὸς πρὸς ἐπιστροφὴν εἰς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς σωτηρίαν. Ἐν τῇ μελλούσῃ κρίσει ἕκαστος μέλλει νὰ κριθῆ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Καθόλου εἰπεῖν, διὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ Κυρίου ἐπολεμήθη ἡ εἰς ἐξωτερικοὺς τύπους περιοριζομένη εὐσέβεια καὶ ἠθικὴ τῶν Φαρισαίων, ἡ δὲ μωσαϊκὴ θρησκεία ἀπεπνευματίσθη καὶ προσέλαβε καθολικόν, παγκόσμιον χαρακτῆρα. Διὰ τοῦτο ἡ πάλαι μωσαϊκὴ θρησκεία ἔμελλε τοῦ λοιποῦ νὰ καταργηθῆ. Κατὰ ταῦτα δύναται νὰ ὀρισθῆ ἡ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ διδαχθεῖσα θρησκεία ὡς ἡ παγκόσμιος μονοθεϊστικὴ θρησκεία τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἀγάπης. Δὲν ἐδίδαξε δὲ μόνον ὁ Κύριος τὴν τελείαν ταύτην θρησκείαν, ἀλλὰ παρέστῃσε καὶ ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ ζῶσαν. Ὁ βίος του Ἰστα-

ται ὡς ἀνέφικτον πρότυπον τῆς καθαρωτάτης εὐσεβείας καὶ ἠθικῆς. Ἐνεκα τῆς διδασκαλίας του ταύτης μετὰ μόλις τριετῆ ἐνέργειαν καταδιωχθεὶς ὑπὸ τῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ καὶ διὰ προδοσίας τοῦ Ἰούδα συλληφθεὶς, ἀφοῦ πρὸ μικροῦ παρέδωκε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ τὸ κυριακὸν κληθὲν δεῖπνον, κατεδικάσθη εἰς τὸν διὰ σταυροῦ θάνατον περὶ τὸ 33ον ἔτος τῆς ἡλικίας του ὡς ψευδῆς δῆθεν Μεσσίας καὶ ἑαυτὸν Υἱὸν Θεοῦ ποιῶν. Τὸν θάνατον αὐτοῦ κηρύττει ἡ Γραφή, ὡς θυσίαν, ἣν προσέφερε τῷ Θεῷ ὑπὲρ τοῦ ἀμαρτωλοῦ κόσμου, ὡς τὸ μέσον, δι' οὗ κατηλλάγη ὁ ἄνθρωπος τῷ Θεῷ. Ὁ τάφος δὲν ἠδυνήθη νὰ κρατήσῃ τὸν δόντα τῷ κόσμῳ τὴν ζωὴν. Τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον ἀνέστη. Μετὰ τῆς πίστεως δὲ εἰς τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ ἐξεληθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον ἐκίρουν τὸ Εὐαγγέλιον, τὴν καλὴν δηλαδὴ ἀγγελίαν περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Σωτῆρος, περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, διδάσκοντες τοὺς πιστεύοντας νὰ τηρῶσι πάντα, ὅσα ἐνετείλατο αὐτοῖς καὶ βαπτίζοντες εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. ↓

§ 3. β'

+ 3

Κήρυγμα τῶν ἀποστόλων. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος.

Διὰ τοῦ Κυρίου ἐτέθη ὁ θεμέλιος λίθος τῆς Ἐκκλησίας, ἐφ' οὗ ὠκοδόμησαν οἱ ἀπόστολοι τὸ οἰκοδόμημα αὐτῆς. Οἱ ἀπόστολοι ἤρξαντο τοῦ ἔργου τοῦ κηρύγματος τῇ πεντηκοστῇ ἡμέρᾳ τοῦ αὐτοῦ ἔτους τοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου (τῷ 33 μ. Χ.), καθ' ἣν ἐπιφοιτήσαν ἐπ' αὐτοὺς τὸ πανάγιον Πνεῦμα ἐνέπλησεν αὐτοὺς θάρρους καὶ ἐνθουσιασμοῦ ὑπὲρ τῆς νέας πίστεως. Ἡ πρώτη Ἐκκλησία συνέστη ἐκ πιστευσάντων ἐν Ἱεροσολύμοις διὰ τοῦ κηρύγματος καὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Πέτρου, τοῦ Ἰωάννου, τοῦ Ἰακώβου, τοῦ πρώτου γενομένου ἐπισκόπου τῆς πόλεως ταύτης. Ἐκεῖθεν δὲ ἤρχισε νὰ διαδίδηται τὸ Εὐαγγέλιον εἰς ἅπασαν τὴν Παλαιστίνην καὶ τὴν Συρίαν, ἀφ' οὗ ἔνεκα διωγμοῦ τινος, καθ' ὃν ἐμαρτύρησε πρῶτος ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ ὁ Στέφανος (36 μ. Χ.),

διεσκορπίσθησαν οἱ ἀδελφοί. Ἐν Ἀντιοχείᾳ συνέστη ἡ πρώτη Ἐκκλησία ἐξ ἐπιστρεψάντων ἔθνικων, ἐκεῖ δὲ ἐκλήθησαν οἱ μαθηταὶ τῶν Ἀποστόλων τὸ πρῶτον χριστιανοί. Οἱ πλεῖστοι τῶν Ἀποστόλων ἀπέθανον ἐν τῷ κηρύγματι μαρτυρικὸν θάνατον. Ὁ Πέτρος ἐκήρυξε τὸ Εὐαγγέλιον ἐν Ἀντιοχείᾳ καὶ τοῖς ἐνδοτέροις τῆς Ἀσίας· λέγεται δὲ ὅτι ἐμαρτύρησεν ἐν Ρώμῃ (64 μ. Χ.). Ὁ Ἰωάννης ἀποκατέστη ἐν Ἐφέσῳ καὶ ἐκεῖθεν διηύθυνε τὰς Ἐκκλησίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Διωχθεὶς ἐπὶ Δομιτιανοῦ καὶ ἐξορισθεὶς εἰς Πάτμον ἠλευθερώθη ἐπὶ Νερούα καὶ ἀπέθανεν ἐν Ἐφέσῳ ἐν βαθυιάτῳ γήρατι (100 μ. Χ.). Ἰάκωβος ὁ πρεσβύτερος ἐμαρτύρησεν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπὶ τοῦ ἐπὶ Ἀγρίππα διωγμοῦ (44 μ. Χ.). Ἰάκωβος ὁ νεώτερος, ὁ τοῦ Ἀλφαίου, ὁ μείνας ὡς ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων, ὑπέστη καὶ αὐτὸς τὸν διὰ λιθοβολισμοῦ θάνατον ἐν τῇ αὐτῇ πόλει τῷ 69 μ. Χ. Ὁ Ἀνδρέας κατὰ ἀρχαίας παραδόσεις ἦλθεν εἰς τὴν Θράκην, τὴν Ἀχαΐαν καὶ τὴν Σκυθίαν· ὁ Φίλιππος εἰς τὴν Φρυγίαν· ὁ Θωμᾶς εἰς τὴν Περσίαν· ὁ Βαρθολομαῖος εἰς τὰς Ἰνδίας καὶ τὴν Ἀραβίαν καὶ ὁ Ματθαῖος εἰς τὴν Αἴθιοπίαν. Οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι ἀγνοοῦμεν ποῦ ἐκήρυξαν. Εἰς τοὺς ἀποστόλους τούτους συνηριθμήθη καὶ ὁ Παῦλος, ὁ πρὸ τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Σαῦλος καλούμενος, ὅστις, ἐνῶ πρότερον ἦτο πολέμιος τοῦ Εὐαγγελίου ἐκ ζήλου φαρισαϊκοῦ καὶ κατεδίωκε τὴν Ἐκκλησίαν, αἴφνης κληθεὶς παρὰ τοῦ Κυρίου, ἐνῶ μετέβαιεν εἰς Δαμασκὸν πρὸς καταδίωξιν τῶν ἀδελφῶν, ἐγένετο ἀπόστολος (37 μ. Χ.) καὶ εἰργάσθη μετὰ μεγάλου ζήλου ὑπὲρ τῆς νέας πίστεως. Ἐνήργει δὲ ὑπὲρ αὐτῆς διὰ διαφόρων ἀποστολικῶν πορειῶν.

Αἱ ἀποστολικαὶ πορεῖαι τοῦ Παύλου ὑπῆρξαν τέσσαρες. Ἡ πρώτη ἐγένετο περὶ τὸ 45 μ. Χ. ἔτος. Κατὰ ταύτην ἦλθεν ὁ Παῦλος μετὰ τοῦ Βαρνάβα ἐξ Ἀντιοχείας, ὅπου ἦτο τὸ κέντρον τῆς ἐνεργείας του, εἰς Κύπρον καὶ τὰς ἀντικρὺ αὐτῆς χώρας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, Παμφυλίαν, Πισιδίαν καὶ Λυκαονίαν, εὐρίσκων πανταχοῦ ἀντιστάσεις παρὰ τῶν Ἰουδαίων, οἵτινες ἐμίσουν αὐτὸν θεωροῦντες αὐτὸν ὡς ἀποστάτην τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου καὶ διότι ἐκήρυττεν ὅτι ὁ Μωσαϊκὸς νόμος δὲν εἶναι πλέον ἀναγκαῖος καὶ ὅτι ἀρκεῖ ἡ πίστις εἰς Χριστὸν πρὸς σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου. Κατὰ τὴν δευτέραν ἀποστολικὴν πορείαν του τῷ 52:

μ. Χ. ἦλθε πάλιν ἐξ Ἀντιοχείας εἰς Μικρὰν Ἀσίαν καὶ ἵδρυσεν ἐκεῖ διαφόρους ἐκκλησίας καὶ ἐκεῖθεν μεταβὰς εἰς Μακεδονίαν ἐκήρυξεν ἐν Φιλίπποις, Θεσσαλονίκη καὶ Βεροῦσία, ἐκεῖθεν δὲ ἔλθων εἰς τὴν Ἑλλάδα ἵδρυσεν τὰς ἐκκλησίας τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Κορίνθου. Ἐν Ἀθήναις ἐκήρυξε κατ' ἀρχὰς ἐν τῇ ἀγορᾷ, συζητήσας πρὸς τοὺς Στωϊκοὺς καὶ τοὺς Ἐπικουρεῖους φιλοσόφους, εἶτα δὲ ἔλθων εἰς τὸν Ἄρειον Πάγον εἶπε τὸν ὑψηλὸν καὶ πλήρη ἐννοιῶν λόγον τοῦ τὸν σωζόμενον ἐν τῇ βίβλῳ τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων (Πράξεων ιζ' 22 - 31), λαβὼν ἀφορμὴν ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς «Τῷ ἀγνώστῳ Θεῷ», ἣν εἶδεν ἐν τινι βωμῷ. Τοῦτον, εἶπε, τὸν ἀγνώστου Θεοῦ, τὸν ὁποῖον καίπερ ἀγνοοῦντες προσκυνεῖτε, ἦλθον νὰ σᾶς κηρύξω, εἶναι δὲ οὗτος ὁ μόνος ἀληθινὸς Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν κόσμον, ὅστις ἀόρατος ὢν καὶ πανταχοῦ παρὼν, δὲν κατοικεῖ εἰς χειροποίητους ναοὺς καὶ δὲν ἔχει ἀνάγκην εἰδώλων καὶ θυσιῶν, ἀλλὰ πρέπει νὰ λατρευῆται ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ. Οἱ λόγοι τοῦ Παύλου εἴλκυσάν τινες τῶν Ἀθηναίων εἰς τὴν νέαν πίστιν, ἐν οἷς ἦτο καὶ ὁ Ἀρεοπαγίτης Διονύσιος, ὁ γενόμενος πρῶτος ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν. Τῷ 65 ἐπεχείρησεν ὁ ἀκάματος Παῦλος τὴν τρίτην ἀποστολικὴν πορείαν του διελθὼν πάλιν τὴν Μικρὰν Ἀσίαν (τότε ἔμεινεν ἐν Ἐφέσῳ ὑπὲρ τὰ 2 ἔτη) καὶ τὴν Ἑλλάδα. Ἐπιστρέψας δὲ εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ διωχθεὶς συνελήφθη καὶ ἀπεστάλη εἰς Καισάρειαν, ὅπου ἐφυλακίσθη ἐπὶ 2 ἔτη, ἐκεῖθεν δὲ ἐπικαλεσθεὶς τὸν Καίσαρα ἀπεστάλη εἰς Ρώμην καὶ ἐφυλακίσθη καὶ ἐκεῖ ἐπὶ 2 ἄλλα ἔτη μέχρι τοῦ 64 μ. Χ. Τότε δὲ ἀποφυλακισθεὶς ἐπεχείρησε τῷ 65 ἔτει καὶ τὴν τελευταίαν τετάρτην ἀποστολικὴν πορείαν, ἐπισκεφθεὶς καὶ πάλιν τὰς ἐκκλησίας τῆς Ἀσίας καὶ Μακεδονίας. Περὶ δὲ τὸ 67 μ. Χ. ἔτος συλληφθεὶς καὶ πάλιν καὶ ἀπαχθεὶς εἰς Ρώμην ὑπέστη ἐκεῖ τὸν μαρτυρικὸν θάνατον. Τοῦ βίου του καὶ τῶν ἀγῶνων καὶ κινδύνων, οὓς ὑπέστη, πιστοτάτη εἰκὼν εἶναι αἱ 14 ἐπιστολαὶ του, ἃς ἔγραψε πρὸς τὰς διαφόρους ὑπ' αὐτοῦ ἵδρυνθείσας ἐκκλησίας καὶ τοὺς μαθητὰς του. Οὐδεὶς ἐκ τῶν ἀποστόλων εἰργάσθη ὅσον αὐτός, οὐδεὶς ὑπέστη τόσους διωγμοὺς καὶ διῆλθε διὰ τοιούτων κινδύνων χάριν τοῦ κηρύγματος, ὡς αὐτός. Δύο δὲ εἶναι τὰ κατορθώματά του· πρῶτον ὅτι δι' αὐτοῦ ἀπὸ Παλαιστίνης καὶ Συρίας, ὅπου περιορίζετο ἐν ἀρχῇ ὁ χριστιανισμὸς διεδόθη οὗτος

εἰς ὅλον σχεδὸν τὸ ἀπέραντον ρωμαϊκὸν κράτος· καὶ δεύτερον διότι πολεμήσας τοὺς ἐξ Ἰουδαίων ἐκείνους χριστιανούς, οἵτινες ἤθελον νὰ ἀναγκάσωσι καὶ τοὺς ἐξ ἔθνων χριστιανούς νὰ περιτέμνωνται καὶ νὰ ζῶσιν ἰουδαϊκῶς, τηροῦντες τὰς θυσίας καὶ τὰ ἄλλα ἐντάλματα τοῦ ἰουδαϊσμοῦ, νὰ εἶναι δηλ. καὶ ἰουδαῖοι καὶ χριστιανοί, καὶ κηρύξας ὅτι ἀρκεῖ εἰς σωτηρίαν ἡ πίστις εἰς τὸν Χριστόν, ἣν πρέπει νὰ δεικνύωμεν διὰ τῶν ἔργων τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, ἀναγεννώμενοι καὶ ἀναπλαττόμενοι κατὰ Χριστόν, ἔσωσε τὴν αὐτοτέλειαν καὶ πνευματικότητα τοῦ χριστιανισμοῦ. Τοιοῦτοτρόπως διὰ τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἀποστόλων ἰδρύθη καὶ διεδόθη τὸ πρῶτον ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία.

Δ

§ 4. + 4

*Πῶς ἐξηπλώθη μετὰ ταῦτα ὁ χριστιανισμὸς
καὶ πρὸς τίνας δυσχερείας ἐπάλαισεν
ἡ ἐξάπλωσις του ;*

Τὸ ἔργον τῶν Ἀποστόλων ἐξηκολούθησαν οἱ μαθηταὶ αὐτῶν καὶ οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ ἐν γενεῖ, ἐντὸς δὲ βραχυτάτου χρονικοῦ διαστήματος ἦτο ἐξηπλωμένος ὁ χριστιανισμὸς εἰς ἅπαντα τὸν τότε γνωστὸν κόσμον. Περὶ τὰ τέλη τοῦ Γ' αἰῶνος ὑπῆρχε πλῆθος ἐκκλησιῶν ἐν Ἀσίᾳ, Μικρᾷ Ἀσίᾳ, Αἰγύπτῳ, Ἀφρικῇ, Θρακίᾳ, Μακεδονίᾳ, Ἑλλάδι, Ἰταλίᾳ, Γαλλίᾳ, Ἰσπανίᾳ, Ἀγγλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ, κατὰ δὲ τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' αἰῶνος, τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν κατοίκων τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἦσαν χριστιανοί. Ἀλλὰ μηδεὶς ἄς φαντασθῇ, ὅτι ἡ ἐξάπλωσις αὕτη ἐγένετο εὐκόλως καὶ ἄνευ ἀγώνων. Ὑπῆρχον μὲν εὐμενεῖς τινες περιστάσεις εἰς τὴν ἐξάπλωσιν ταύτην, ἰδίως ἡ ἔνωσις παντὸς σχεδὸν τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου διὰ τῶν Ρωμαίων, ἣτις ἠδύκολυνε τὴν συγκοινωνίαν, καὶ ἡ γενικὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην διάδοσις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, δι' ἧς εὐκόλως ἠδύ-

ναντο τὰ ἑλληνιστὶ γραφέντα συγγράμματα τῶν ἀποστόλων νὰ ἐξαπλωθῶσι καὶ νὰ ἐννοηθῶσι πανταχοῦ, ἀλλὰ πόσα ὑπῆρχον ἐτέρωθεν μεγάλα προσκόμματα! Ἡ ἀρχαία κοινωνία ἔπρεπε νὰ λησμονήσῃ πάσας τὰς παραδόσεις τῆς, δόλοκληρον τὸν πρότερον βίον τῆς, ἵνα ἀσπασθῇ τὴν νέαν πίστιν, ἣτις ἠξίου τὰ πάντα νὰ μεταβάλλῃ καὶ νὰ στηρίξῃ τὸ κοινωνικὸν οἰκοδόμημα ἐπὶ νέων βάσεων. Οἱ ἄρχοντες τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ, πρῶτοι οἱ αὐτοκράτορες, ἐπόπτεον τοὺς χριστιανούς, διότι ἐπολέμουν τὴν ἐπικρατοῦσαν τοῦ κράτους θρησκείαν. Οἱ φιλόσοφοι ἐθεώρουν ἀνάξιον ἑαυτῶν καὶ τῆς ὅλης ἀρχαίας ἐθνικῆς σοφίας, ἣν ἀντεπροσώπευον, νὰ δώσωσι προσοχὴν εἰς τὴν ἐκ τῆς Ἰουδαίας ἐρχομένην νέαν θρησκείαν. Οἱ ἱερεῖς ἔβλεπον διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ προσβαλλόμενα τὰ συμφέροντα αὐτῶν. Ὁ ἐθνικὸς τέλος λαὸς ἔτρεφε περὶ τῶν χριστιανῶν διαφόρους μωρὰς προλήψεις, καὶ τοῦτο, διότι οἱ χριστιανοὶ ἔνεκα τῶν διωγμῶν ἠναγκάζοντο νὰ κρύπτωσι τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν λατρείαν αὐτῶν ἀπὸ τῶν ὀμμάτων τῶν ἐθνικῶν. Πόσον ἀνόητα περὶ τῶν χριστιανῶν ἐφρόνουν οἱ ἐθνικοὶ ὄχλοι, δεικνύει καὶ τοῦτο μόνον, ὅτι ἐνόμιζον αὐτοὺς ἀθέους, διότι δὲν ἔβλεπον εἰδῶλα εἰς τοὺς τόπους τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν συναθροίσεων! Ἐπειδὴ δὲ ἀπέφευγον τὰς διασκεδάσεις τῶν ἐθνικῶν τὰς μετὰ μεγάλης ἀνηθικότητος συνδεδεμένας καὶ ἐτέλουν τὰ τῆς λατρείας τῶν ἐν τῷ κρυπτῷ, ἐνόμιζον αὐτοὺς μισανθρώπους καὶ ὡς τελοῦντας κατὰ τὸν καιρὸν τῆς λατρείας ἀθεμιτοῦργίας ἢ ἐφρόνουν, ὅτι ἐν τῷ κρυπτῷ ἐποίουν συνωμοσίας κατὰ τῶν καθεστώτων! Ἐνεκα πάντων τῶν λόγων τούτων δὲν εἶναι παράδοξον ὅτι σφοδροὶ ἠγείροντο πολλάκις κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοί. Εἰς τὰ προσκόμματα ταῦτα προσετίθετο καὶ ἡ ἀντίπραξις τῶν πανταχοῦ ἔκτοτε ἐξηπλωμένων Ἰουδαίων, οἵτινες ἀπεστρέφοντο τοὺς χριστιανούς, θεωροῦντες αὐτοὺς ὡς ἀποστάτας ἀπὸ τῆς πατροπαραδότου μωσαϊκῆς θρησκείας. Καὶ ὅμως κατὰ πάντων τούτων τῶν προσκομμάτων ἐθριάμβευσεν ὁ χριστιανισμός, διότι εἶχε τὴν παρὰ Θεοῦ εὐλογίαν, ὅστις πάντοτε στέφει διὰ τῆς ὀριστικῆς νίκης τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ ἀγαθόν.

§ 5. + 5

Τίνες εἶναι οἱ κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοί ;

Εἴπομεν ἀνωτέρω, ὅτι διὰ λόγους, οὓς ἐκεῖ ἀνεφέραμεν, σφοδροὶ πολλαίκις ἠγέρθησαν κατὰ τῶν χριστιανῶν *διωγμοί*. Οἱ διωγμοὶ οὗτοι ~~διαρκέσαντες ἐπὶ τοεῖς ὅλους αἰῶνας~~ προήρχοντο συνήθως ἐκ *δύο μερῶν*, ἢ δηλ. ἐκ τοῦ λαοῦ, ὅστις ἐθεώρει τοὺς χριστιανούς ὡς ἀσεβεῖς, καὶ διὰ τοῦτο αὐτοῖς ἀποδίδων τὰ κοινὰ δυστυχήματα, οἷον σεισμούς, λοιμούς, λιμούς καὶ τὰ τοιαῦτα πεμπόμενα δῆθεν παρὰ τῶν ἕνεκα αὐτῶν παρωργισμένων θεῶν, ἐξηγείρετο κατ' αὐτῶν, ἢ ἐκ τῶν *αὐτοκρατόρων*, οἵτινες ἐνόμιζον ὅτι ἔπρεπε νὰ περισταλῆ καὶ καταπνιγῆ, εἰ δυνατόν, θρησκεία, ἣτις ἠπέλπει νὰ καταστρέψῃ τὴν ἀρχαίαν ἐθνικὴν θρησκείαν, μεθ' ἧς συνεδέοντο οἱ θεσμοὶ τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Οἱ σφοδρότεροι αὐτῶν συνέβησαν ἐπὶ τῶν ἐξῆς αὐτοκρατόρων.

Ἐπὶ τοῦ *Νέρωνος* (64). Ὁ ὤμῳ οὗτος καὶ διὰ τὴν ἀπανθρωπίαν αὐτοῦ διαβόητος αὐτοκράτωρ λέγεται ὅτι, διατάξας νὰ πυρπολήσῃσι μέρος τῆς Ρώμης, ἵνα λάβῃ εἰκόνα τινὰ τῆς καταστροφῆς τοῦ Ἰλίου, καὶ θέλων ν' ἀποσοβῆσῃ ἀφ' ἑαυτοῦ πᾶσαν ὑποψίαν ἀπέδωκε τοῖς κοινῶς μισητοῖς χριστιανοῖς τὴν ἐνοχὴν τῆς πυρπολήσεως. Κατ' ἄλλας πληροφορίας, ἡ πυρπόλησις τῆς Ρώμης δὲν προῆλθεν ἐκ τοῦ Νέρωνος, ἀλλ' ἦτο τυχαία· ὅπωςδήποτε ὁμως, αὕτη ἀποδοθεῖσα εἰς τοὺς χριστιανούς ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν κατ' αὐτῶν διωγμόν. Οἱ χριστιανοὶ συναλαμβάνοντο καὶ διὰ τῶν ἀπανθρωποτέρων τρόπων ἐθανάτουντο. Πολλοὶ αὐτῶν ἐνραπτόμενοι εἰς δέρματα ζῶων ἐρρίπτοντο εἰς βορὰν ἀγρίων θηρίων ἐν τοῖς ἀμφιθεάτροις, ἄλλοι δὲ ἀλειφόμενοι διὰ πίσεως ἀνήπτοντο καὶ οὕτω καιόμενοι ἐχρησίμευον ἵνα φωτίξωσι τοὺς κήπους καὶ τὰς ὁδοὺς τῆς Ρώμης, ὅπου διεσκέδαζεν ὁ ρωμαϊκὸς λαός! Ἐπὶ Νέρωνος ἐμαρτύρησαν ἐν Ρώμῃ καὶ οἱ ἀπόστολοι Πέτρος καὶ Παῦλος. Ὁ τρόμος, ὃν ἐνέπνευσεν ἡ καταδίωξις αὕτη τοῦ Νέρωνος ὑπῆρξε παρὰ τοῖς χριστιανοῖς τοσοῦτος, ὥστε μετὰ τὸν θάνατόν του δὲν παρεδέχοντο, ὅτι πράγματι ἀπέθανεν, ἀλλ' ἐπίστευον ὅτι κεκρυμμένος εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας ἔμελλε

νὰ ἐπανέλθῃ ἀπὸ τοῦ Εὐφρότου ὡς ἀντίχριστος καὶ νὰ καταδιώξῃ πάλιν τὴν ἐκκλησίαν. Ἐπὶ Δομιανοῦ (97) ἐγένετο νέος διωγμός· τότε δὲ κατεδιώχθη ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης καὶ ἐξωρίσθη εἰς τὴν Πάτμον. Ἐπὶ Τραϊανοῦ (98 117) ὤρίσθη οἱ χριστιανοὶ νὰ καταδιώκωνται κατηγορούμενοι τακτικῶς ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων ἐπὶ παραβάσει τῶν κατὰ τῶν ἀπαγορευομένων ἐταρειῶν νόμων. Ἐπ' αὐτοῦ ἐμαρτύρησεν ὁ Ἀντιοχείας Ἰγνάτιος, ὅστις ἀχθεὶς εἰς Ρώμην ἐρρίφθη πρὸς βορρᾶν τῶν ἀγρίων θηρίων. Ὁ Ἰγνάτιος προσέφερεν ἑαυτὸν τοσοῦτον προθύμως εἰς τὸ μαρτύριον ὥστε γράφων πρὸς τοὺς Ρωμαίους χριστιανοὺς παρακαλεῖ αὐτοὺς νὰ μὴ προσπαθήσωσι νὰ ἐμποδίσωσιν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ θανάτου. Ἐπὶ Μάρκου Ἀδρηλίου (167) οἱ διώκται τῶν χριστιανῶν ἐπενόησαν τὰ φοβερότερα βασανιστήρια κατ' αὐτῶν. Δὲν εἶναι ἀνεξήγητον, ὅτι ἐπὶ τοῦ ἄλλως σοφοῦ τούτου αυτοκράτορος κατεδιώχθησαν οἱ χριστιανοί, διότι πλείστοι σοφοὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἠγνόουν τὴν ἀληθῆ φύσιν τοῦ χριστιανισμοῦ, μὴ δυνάμενοι νὰ παραδεχθῶσιν, ὅτι ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας ἠδύνατο νὰ προέλθῃ τι καλόν. Ἐπὶ τοῦ Μάρκου Ἀδρηλίου ἐμαρτύρησεν ὁ περίφημος ἀπολογητὴς Ἰουστίνος καὶ ὁ Ἐπίσκοπος Σμύρνης Πολύκαρος. Ἐπὶ Σεπτιμίου Σενήρου (202), ἐν ἀρχῇ τοῦ Γ' αἰῶνος, ἀπληγορεύθη ὀρθῶς ἐπὶ ποινῇ θανάτου τὸ ἀσπάζεσθαι τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Τότε ἀπέθανε μαρτυρικὸν θάνατον ὁ πατήρ τοῦ μεγάλου ἐκκλησιαστικοῦ διδασκάλου Ὁριγένους Λεωνίδας καὶ ὁ Εἰρηναῖος, ἐπίσκοπος Λουγδούνων. Ὁ ἐπὶ Δεκίου διωγμός (251) κατὰ τὰ μέσα τοῦ Γ' αἰῶνος ὑπερέβη κατὰ τὴν σφοδρότητα πάντας τοὺς προτέρους, διότι, ἐνῶ πρότερον οἱ διωγμοὶ ἐγίνοντο τυχαίως καὶ ἀπρομελετήτως, ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος νομίζων, ὅτι ἡ πτώσις τοῦ ῥωμαϊκοῦ μεγαλείου προῆλθεν ἐκ τῆς πτώσεως τῆς ἀρχαίας ῥωμαϊκῆς θρησκείας, τῆς κυρίως ἐκ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ χριστιανισμοῦ προελθούσης, καὶ ἐλπίζων, ὅτι ἀνορθῶν τὴν ἐθνικὴν ῥωμαϊκὴν θρησκείαν ἤθελεν ἐπαναφέρει τὴν ἀρχαίαν τῆς Ρώμης δόξαν, πρῶτος συνέλαβε τὸ σχέδιον διὰ γενικοῦ διωγμοῦ νὰ ἐξαλείψῃ τὸ ὄνομα τῶν χριστιανῶν. Διὰ τοῦτο ἀναζητούμενοι νῦν οὗτοι παρὰ τῶν ῥωμαϊκῶν ἀρχῶν ἠναγκάζοντο νὰ θύωσι καὶ νὰ προσφέρωσι θυμίαμα τοῖς θεοῖς ἢ νὰ παραδίδωσι τὰς ἀγίας Γραφὰς ἵνα καῶσιν ἢ ν' ἀποπτύωσι

τὸν χριστιανισμόν διὰ λιβέλλων, ἄλλως ἐτιμωροῦντο διὰ θανάτου. Ἄλλ' ὁ εὐσεβὴς ἠρωϊσμός τῶν χριστιανῶν ὑπερενίκησε τῇ θείᾳ συναρωγῇ καὶ τὸν διωγμὸν τοῦτον. Ὅμοίως γενικοὺς προσχεδιασμένους καὶ καταστρεπτικωτάτους διωγμοὺς ἔνεκα τῶν αὐτῶν λόγων κινήθηνας ὑπέστησαν οἱ χριστιανοὶ καὶ ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων *Γάλλου, Οὐαλεριανοῦ, Μαξιμιανοῦ, Γαλερίου* καὶ *Μαξιμίμου*. Μεταξὺ τῶν θυμάτων τῶν τελευταίων τούτων διωγμῶν ἦσαν ὁ *Κυπριανός*, ἅγιος *Δημήτριος* καὶ ἅγιος *Γεώργιος*. Ὁ Κυπριανὸς ὑπῆρξεν ἐπίσκοπος *Καρχηδόνας*, σοφὸς καὶ γλαφυρὸς συγγραφεὺς πολλῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραμμάτων, αὐστηροτάτων ἡθῶν καὶ ποιμὴν μεριμνῶν πατρικῶς περὶ τῶν χριστιανῶν ὡς περὶ τέκνων του καὶ τὴν φιλανθρωπίαν καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἔθνικους ἐκτείνων. Ὁ δὲ Γεώργιος ἦτο ἐκ *Καππαδοκίας* χιλιάρχος τὸ ἀξίωμα. Συλληφθεὶς ὡς χριστιανὸς ἐπὶ *Διοκλητιανοῦ* καὶ προτρεπόμενος νὰ ἀρνηθῇ τὸν Χριστὸν ἐπέμενε μέχρι τέλους ἀρνούμενος καὶ ἀφοῦ ὑπέστη φοβερὰς βασάνους ἀτρομήτως, διὸ καὶ τροπαιοφόρος ἐπεκλήθη, τελευταῖον ἀπειμήθη τὴν κεφαλὴν τῷ 296, τὸ δὲ λείψανον αὐτοῦ κατετέθη εἰς *Λύδδαν* τῆς *Παλαιστίνης* εἰς τὸν ἐκεῖ ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ ἐγεργθέντα ναόν. Ὁ δὲ Δημήτριος ὁ ἐπικληθεὶς μυροβλήτης ἐμαρτύρησε κατὰ τὴν παράδοσιν ἐν *Θεσσαλονίκῃ* ὅπου ἐν τῇ φυλακῇ ὣν ἐθανατώθη κατὰ διαταγὴν τοῦ *Μαξιμιανοῦ*, διότι παρώτρυνεν ἐν τῷ σταδίῳ χριστιανόν τινα *Νέστορα* κατανικήσαντα ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ τῶν χριστιανῶν τὸν *μεγάλανχον* ἔθνικόν *Λυαῖον*. Καὶ πάλιν οἱ χριστιανοὶ ἀνεζητοῦντο καὶ ἠναγκάζοντο ἐπὶ ποινῇ θανάτου νὰ ἐξομνύσωσι τὴν θρησκείαν των, θύοντες συνάμα τοῖς θεοῖς. Αἱ ἄγαι *Γραφαὶ* ἐκαίοντο, αἱ ἐκκλησίαι ἀνεσκάπτοντο, οἱ κληρικοὶ δὲ πρὸ πάντων ἐπιπτον θύματα τῆς λύσεως τῶν διωκτῶν. Κατὰ πάντας τοὺς διωγμοὺς τούτους *ἀνέπτυξαν οἱ χριστιανοὶ* ὑπὸ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν ἀληθῆ λατρείαν ἐμπνεόμενοι, *ὑπεράνθρωπον ἀληθῶς θάρρος*, τὸ ὁποῖον ἐκίνει καὶ αὐτῶν τῶν ἔθνικῶν διωκτῶν τὸν θανασμόν. Αὐτοὶ οἱ βασανισταὶ των, πολλάκις ὑπὸ τοῦ θάρρους τούτου ἐκκλητιτόμενοι, ἐκήρυττον ἑαυτοὺς χριστιανούς καὶ συναπέθνησκον καὶ αὐτοὶ ὡς μάρτυρες. Καὶ τὸ θάρρος τοῦτο ἐδείκνυον οὐ μόνον ἄνδρες, ἀλλὰ καὶ γυναῖκες νεαραὶ πολλάκις παρθένοι καὶ παῖδες. Παράδειγμα λαμπρὸν γυ-

ναικείου θάραυρος ἐν τοῖς διωγμοῖς ἔδειξαν ἐν Καρχηδόνι ἐπὶ
 Σεπτιμίου Σευήρου δύο χριστιαναί, ἡ Περπέτουα καὶ ἡ Φελί-
 τταιας, αἵτινες μετ' ἄλλων τεσσάρων χριστιανῶν παρεδόθησαν
 εἰς τὰ ἐν τοῖς ἀμφιθεάτροις θηρία. Ἡ Περπέτουα εἶχε νυμφευθῆ
 πρὸ μικροῦ, ὅτε συνελήφθη καὶ ἐφυλακίσθη. Γενομένη χριστιανὴ
 εἶχε ζητήσει νὰ ὀνομασθῆ Περπέτουα, ἵνα καὶ τὸ ὄνομά της
 Περπέτουα, δηλ. Καρτερία, ἐνθυμίξη εἰς αὐτήν, ἐὰν ἤθελε κατα-
 διωχθῆ, ὅτι ἔπρεπε νὰ δεῖξη καρτερίαν ἐν ταῖς βασάνοις. Ἐν τῇ
 φυλακῇ ἀφέθη ἕως οὔ ἐγέννησε τὸ πρωτότοκον τέκνον της.
 Τέλος ἐλθὼν εἰς τὴν φυλακὴν ὁ ἐθνικὸς πατήρ της παρεκάλει
 αὐτήν νὰ ἀρνηθῆ τὸν Χριστόν, ἵνα σωθῆ καὶ τὸ μικρόν της,
 κλαυθμυρίζον ὡσὰν νὰ ἦγωνε καὶ αὐτὸ τὰς παρακλήσεις του
 μετὰ τῶν παρακλήσεων ἐκείνου Ἡ Περπέτουα ἔμεινεν ἀκαμ-
 πτος. Εἰς τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν ἀληθινὸν Θεὸν ὑπεχώρησε παρ'
 αὐτῇ πᾶσα ἄλλη ἀγάπη. Ἡναγκάζοντο δὲ κατὰ τοὺς διωγμοὺς
 τούτους οἱ χριστιανοὶ νὰ φεύγωσι καὶ νὰ κρύπτονται ἐν ἐρήμοις
 καὶ ἐν σπηλαίοις καὶ ἐκεῖ νὰ τελῶσι τὰ τῆς θρησκείας των. Ἐν
 Ρώμῃ καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσι τῆς Ἰταλίας κατέφευγον ἐν τοιαύταις
 περιστάσεσιν εἰς τὰς ὑπογείους κατακόμβας, ὅπου καὶ σήμερον
 σφύζεται πληθὺς τάφων χριστιανῶν μαρτύρων. Διὰ τοιούτων
 θυσιῶν ἐνίκησεν ἐπὶ τέλους ὁ χριστιανισμός. Ἡ ἐξωτερικὴ βία
 δὲν ἠδυνήθη νὰ καταβάλῃ τὰς ἐσωτερικὰς πεποιθήσεις, τὸν αν-
 τιον μάλιστα ἐκράτουνεν αὐτὰς. Οἱ διωγμοὶ ἔπαυσαν ἐπὶ τοῦ με-
 γάλου Κωνσταντίνου, ὅστις μετὰ τοῦ συναυτοκράτορος αὐτοῦ
Λικινίου ἐξέδωκε τῷ 313 νόμον περὶ θρησκευτικῆς ἐλευθερίας,
 καθ' ὃν καὶ οἱ χριστιανοί, καθὼς καὶ πασῶν τῶν ἄλλων θρη-
 σκειῶν οἱ ὀπαδοί, ἠδύναντο νὰ ἀσκῶσιν ἐλευθέρως τὰ τῆς λα-
 τρείας αὐτῶν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐκληρονόμησε τὴν πρὸς τοὺς
 χριστιανούς ταύτην εὐμένειαν παρὰ τε τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Κων-
 σταντίνου, ὅστις, ἐνῶ ἐν τῇ ἀνατολῇ κατεδιώκοντο ἔτι οἱ χρι-
 στιανοί, εἶχεν ὡς καῖσαρ καὶ αὐτοκράτωρ παράσχει τοῖς ἐν Γαλ-
 λία χριστιανοῖς, ὅπου ἦρχεν, εἰρήνην, τιμῶν τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν
 πίστιν αὐτῶν, καὶ παρὰ τῆς μητρὸς αὐτοῦ τῆς εὐσεβοῦς Ἑλένης.
 Τὸν χριστιανισμὸν ἔγνω νὰ προστατεύσῃ φανερῶς, ἀφ' ὅτου
 ἐν τινι πρὸς τὸν στασιαστὴν Μαξέντιον μάχῃ παρὰ τὴν Ρώμην
 εἶδεν ἐν τῷ οὐρανῷ ὡς σημεῖον σταυροῦ οἰονεὶ λέγον αὐτῷ

«Ἐν τούτῳ νίκα». Οἱ στρατοὶ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τῶν διαδόχων του εἶχον ἔκτοτε ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν σημαιῶν αὐτῶν τὸν σταυρὸν (λάβαρρον).

Σημειώσεις. Ὅπως ἐκ τῶν διωγμῶν ἐξηλθε θριαμβεύων ὁ χριστιανισμός, οὕτως ὑπερενίκησε καὶ τὰς κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας ἀναφανείσας αἰρέσεις, αἵτινες διέστρεφον τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν, οἷαι ἦσαν αἱ τῶν *Ἰουδαϊζόντων, τῶν γνωστικῶν, τῶν μοντανιστῶν καὶ ἄλλων*. Οἱ Ἰουδαϊζόντες ἀνεμίγνυον Ἰουδαϊσμὸν καὶ χριστιανισμὸν, θέλοντες νὰ εἶναι συγχρόνως καὶ χριστιανοὶ καὶ Ἰουδαῖοι, διότι ἐπίστευον μὲν εἰς Χριστόν, ἀλλὰ ἐτήρουν καὶ τὰ τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου. Οἱ δὲ γνωστικοὶ ἀνεμίγνυον τὸν χριστιανισμὸν μετὰ τῶν ἐθνικῶν θρησκευμάτων, παρεδέχοντο δὲ δύο ὑψίστους θεοὺς, Θεὸν ἀγαθόν, ἐξ οὗ προῆλθον πάντα τὰ ἀγαθὰ, καὶ Θεὸν κακόν, ἐξ οὗ ἐπήγασαν πάντα τὰ κακὰ. Ἀνεγνώριζον δέ, πλὴν τῶν δύο ὑψίστων τούτων θεῶν, καὶ πολλοὺς ἄλλους δευτερεύοντας θεοὺς, οὓς Αἰῶνας ἐκάλουν· ὡς ἓνα τῶν Αἰώνων τούτων ἐνόμιζον τὸν Χριστόν. Γνωστικὸς ὄνομαζον οὗτοι ἑαυτοὺς, διότι ἐνόμιζον ὅτι αὐτοὶ μόνοι εἶχον τελείαν γνῶσιν τοῦ χριστιανισμοῦ. Οἱ δὲ μοντανισταὶ ἦσαν ὑπεραυστηροί, δὲν συνεχώρουν τοὺς βαρέως ἁμαρτάνοντας, ἐθεώρουν δὲ τὰς αὐστηροτάτας νηστείας ὡς μόνην ὁδὸν πρὸς σωτηρίαν καὶ ἐνόμιζον ἑαυτοὺς ὡς τελείους χριστιανοὺς καὶ ἐμπνεομένους ἄνωθεν. Τὸν ἀρχηγὸν τῶν Μοντανῶν ἐπίστευον ὡς ὄργανον τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

§ 6. + 6

**Περὶ τῶν πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν
συγγραφέων τῶν πρώτων αἰώνων
ἀπὸ Χριστοῦ.**

Τίνες καλοῦνται πατέρες ;

Ὡς τὸ εἶναι ὀφείλει τις τοῖς γονεῦσιν, οὕτω τὸ εἶναι, τὴν μόρφωσίν του ὀφείλει τοῖς διδασκάλοις του. Διὰ τοῦτο καὶ παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ὀνομάσθησαν πατέρες οἱ σοφοὶ τῆς Ἐκκλησίας

διδασκαλοὶ καὶ συγγραφεῖς. Κυρίως δὲ ἐκεῖνοι ἐκ τούτων ὀνομάσθησαν πατέρες, ὅσοι πρὸς τῇ σοφίᾳ των διέπρεψαν καὶ ἐπὶ τοῖς ἀγῶσιν αὐτῶν ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ ἐπὶ τῇ ἀγιότητι τοῦ βίου αὐτῶν. Τὴν διδασκαλίαν τῶν πατέρων περιέβαλεν ἡ Ἐκκλησία διὰ μεγάλου κύρους καὶ ἐπ' αὐτῆς ἐστήριξαν αἱ σύνοδοι τὰ δόγματα τὰ κατὰ τῶν αἱρέσεων ψηφισθέντα. Ὅσοι δὲ ὑπῆρξαν μὲν ἄνδρες σοφοὶ καὶ ἔγραψαν σπουδαῖα συγγράμματα, ἀλλ' εἶχον καὶ ἰδίας γνώμας μὴ ἐπικυρωθείσας ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, καλοῦνται ἀπλῶς ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς. Τὰ συγγράμματα τῶν πατέρων εἶναι ποικίλου περιεχομένου, ἢ δηλ. ἐξηγοῦσι τὰς ἀγίας Γραφάς, ἢ ἀναπτύσσουν τὰ δόγματα καὶ τὴν ἠθικὴν τοῦ Εὐαγγελίου, ἢ ἐκθέτουν τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας, ἢ ἐρμηνεύουσι τὴν λατρείαν καὶ τὰς τελετὰς αὐτῆς, ἢ ἀναφέρονται εἰς τὴν διοίκησιν αὐτῆς, ἢ ἀπολογοῦνται ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἢ καταπολεμοῦσι τὰς αἱρέσεις, ἢ εἶναι ποιητικά, περιέχουσι δηλ. ὕμνους πρὸς τὸν Θεὸν ἢ θρησκευτικὰ δράματα καὶ τὰ τοιαῦτα, ἢ εἶναι πρακτικὰ συγγράμματα ὀδηγοῦντα εἰς τὸν κατ' ἀρετὴν βίον. Ἐχουσι δὲ μεγάλην ἀξίαν τὰ συγγράμματα ταῦτα, διότι οἱ ἀρχαῖοι πατέρες διέσωσαν ἡμῖν τὰς ἀρχαίας παραδόσεις τοῦ χριστιανισμοῦ τὰς ἀνερχομένας μέχρι τῶν ἀποστολικῶν χρόνων, καὶ διότι οἱ ἄνδρες οὗτοι, ἐμπορούμενοι τοῦ πνεύματος τῆς Ἐκκλησίας καὶ κάτοχοι ὄντες πάσης τῆς παιδείας τῆς ἐποχῆς των ἐξετάζουσι τὰ θρησκευτικὰ πράγματα μετὰ μεγίστης ἐμβριθείας καὶ εἶναι οἱ πρῶτοι δημιουργοὶ τῆς χριστιανικῆς ἐπιστήμης.

§ 7. + 7

Περὶ τῶν ἀποστολικῶν πατέρων.

Κλήμης, Ἰγνάτιος, ἐπιστολὴ πρὸς Διόγνητον, Παπίας, Πολύκαρος, Ἐρμᾶς, Βαρθνάβας.

Οἱ ἀρχαιότατοι πάντων τῶν πατέρων εἶναι οἱ καλούμενοι Ἀποστολικοὶ πατέρες, οἱ γενόμενοι μαθηταὶ τῶν ἀποστόλων. Οἱ συγγραφεῖς οὗτοι ἤκμασαν κατὰ τὰ τέλη τοῦ Α' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Β' αἰῶνος (75 - 150 μ. Χ.). Τὰ ἔργα των εἶναι ἐπιστολαὶ

ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατὰ τὸν τύπον τῶν ἐπιστολῶν τῶν Ἀποστόλων ἢ ἀπλᾶ πρακτικὰ συγγράμματα τὴν οἰκοδομὴν τῶν πιστῶν σκοποῦντα. Τοιοῦτοι εἶναι οἱ ἑξῆς: ὁ Ρώμης Κλήμης, ὅστις ἔχει γράψει ἐπιστολὴν πρὸς Κορινθίους, ἐν ἣ προτρέπει αὐτοὺς διχονοοῦντας ἀλλήλοις εἰς ὁμόνοιαν. Ὁ Ἰγνάτιος, ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας, ὅστις ἔχει γράψει 7 ἐπιστολάς πρὸς διαφόρους χριστιανούς, καθ' ἣν ἐποχὴν ἦγετο δέσμιος εἰς Ρώμην ἐπὶ Τραϊανοῦ, ἵνα μαρτυρήσῃ ριπτόμενος εἰς τὸ ἀμφιθέατρον βορὰ τῶν ἀγρίων θηρίων. Ἀγνωστὸς τις συγγραφεὺς ἐπιστολῆς πρὸς Διόγγητον ζητεῖ νὰ ἐλκύσῃ τὸν ἐθνικὸν τοῦτον ἄνδρα εἰς τὸν χριστιανισμόν, καταδεικνύων αὐτῷ τὸ κάλλος καὶ τὴν ἀξίαν τῆς νέας θρησκείας διὰ τοῦ ὑπερόχου τῶν δογμάτων καὶ τῆς καθαρότητος τοῦ βίου τῶν χριστιανῶν. Ὁ Παπίας, ὁ Ἱεραπόλεως ἐπίσκοπος, εἶχε γράψει σύγγραμμα ἀπολεσθὲν, «Λογίων Κυριακῶν Ἐξηγήσεις» ἐπιγραφόμενον, δηλ. συλλογὴν λόγων καὶ πράξεων τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ σωζομένων προφορικῶς. Ὁ Πολύκαρπος, Σμύρνης ἐπίσκοπος (168), ἔχει ἐπιστολὴν πρὸς Φιλιππησίους. Ὁ Ἐρμᾶς ἔγραψε σύγγραμμα, Ποιμένα καλούμενον, διότι παριστᾷ ἀλληγορικῶς ποιμένα τινὰ ὡς θεῖον ἀπεσταλμένον, διδάσκοντα τὸν συγγραφέα διὰ παραβολῶν καὶ ἀλληγοριῶν. Τέλος ὁ Βαρνάβας ἔχει ἐπιστολὴν γράψει, ἐν ἣ παριστᾷ τὸν Ἰουδαϊσμόν ὡς τύπον καὶ σκιὰν τοῦ μέλλοντος νὰ ἀναφανῆ χριστιανισμοῦ, εἰς ὃν ἐχρησίμευσεν ἐκεῖνος ὡς ἀπλῆ προπαρασκευή.

§ 8.

Περὶ τῶν ἀπολογητῶν.

Ἰουστίνος, Τατιανός, Θεόφιλος, Ἀθηναγόρας, Ἐρμείας.

Κατὰ τὸν Β' αἰῶνα ἤκμασαν ἐκκλησιαστικοί τινες συγγραφεῖς, οἵτινες ἀνέλαβον νὰ ἀπολογηθῶσι κατὰ τῶν κατηγοριῶν ἐθνικῶν καὶ τῶν ἄλλων αὐτῶν προσβολῶν κατὰ τῶν χριστιανῶν. Αἱ κυριώτεραι προσβολαὶ τῶν ἐθνικῶν ἦσαν, ὡς εἶδομεν καὶ ἀνωτέρω, ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἦσαν δῆθεν μισάνθρωποι, διότι ἀπέφευγον τὰς διασκεδάσεις καὶ ἐορτὰς τῶν ἐθνικῶν· ὅτι ἦσαν ἄθεοι, διότι δὲν

ἔβλεπον παρ' αὐτοῖς οἱ ἔθνικοι εἰδῶλα θεῶν ὅτι ἐτέλουν ἀθεμιτοῦργίας, διότι ἐκ φόβου τῶν διωκτῶν ἠναγκάζοντο νὰ τελῶσι τὰ τῆς λατρείας τῶν ἐν καιρῷ νυκτὸς ἐν ἐρήμοις καὶ ἐν δάσεσι καὶ ὅτι ἦσαν ἐχθροὶ τῶν καθεστώτων, διότι ἐπολέμουν τὴν ἔθνικὴν τοῦ κράτους θρησκείαν. Οἱ κατὰ τῶν προσβολῶν τούτων, αἵτινες ἦσαν ἐντελῶς ἀδικοὶ καὶ ἀβάσιμοι, ὑπερασπισθέντες τὸν χριστιανισμὸν εἶναι οἱ κληθέντες ἀπολογηταί. Ἐκ τῶν σωζομένων ἀπολογητῶν ἀρχαιότερος εἶναι ὁ Ἰουστίνος, ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς. Οὗτος, πρὶν γίνῃ χριστιανός, ἤσκει τὸ ἔργον τοῦ φιλοσόφου καὶ ῥήτορος, εἰλύσθη δὲ εἰς τὸν χριστιανισμὸν διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῶν συγγραμμάτων τῶν Ἀποστόλων. Ὁ Ἰουστίνος, ζητῶν τὴν ἀλήθειαν, εἶχε διέλθει πάντα τὰ τότε γνωστὰ φιλοσοφήματα. Ἐν τέλει ὁ πλατωνισμὸς εἶχε κε δῆσει αὐτὸν πλειότερον. Ἐν τῇ Γραφῇ ὅμως ἐνόμισεν ὅτι εὔρεν ἀνωτέραν θρησκευτικὴν σοφίαν καὶ διὰ τοῦτο οὐ μόνον ἠσπίασθη τὸν χριστιανισμὸν, ἀλλ' ἀνέλαβε καὶ τὴν υπεράσπισιν αὐτοῦ. Ὁ Ἰουστίνος, γενόμενος χριστιανός, δὲν ἀπέβαλε τὸν φιλοσοφικὸν τρίβωνα, ὃν ἐφόρουν οἱ φιλοσοφοῦντες, δικαιολογούμενος δὲ ἔλεγεν, ὅτι χριστιανός γενόμενος δὲν ἔπαυε νὰ εἶναι φιλόσοφος, διότι ὁ χριστιανισμὸς κατ' αὐτὸν εἶναι θεία τις φιλοσοφία καὶ δὴ ἡ ὑψίστη, ὡς διδάσκων τὴν λατρείαν τοῦ ἐνὸς ἀληθινοῦ Θεοῦ καὶ ὑπαγορεύων τὸν κατ' ἀρετὴν βίον, καὶ ὡς ἀπὴλλαγμένος τῶν ἐλλείψεων τῶν ἀρχαίων φιλοσοφιῶν. Ἐτίμα δὲ καὶ τοὺς ἀρχαίους φιλοσόφους τοὺς εἰς ἓνα Θεὸν πιστεύοντας καὶ χρηστὸν βίον ἐπιδειξαμένους, λέγων ὅτι καὶ αὐτοὶ κατ' οὐσίαν ἦσαν χριστιανοὶ ὡς μετὰ λόγου βιώσαντες, ἀναφέρων ῥητῶς τὸν Σωκράτην καὶ τὸν Ἡράκλειον ἐξ αὐτῶν (Β' Ἀπολ. 16). Ὁ Ἰουστίνος ἀπέθανε μαρτυρικὸν θάνατον ἐν Ρώμῃ ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου (167). Συνέγραψε δὲ δύο ἀπολογίας πρὸς τὸν Ἀντωνῖνον τὸν Εὐσεβῆ καὶ Μᾶρκον Αὐρηλίον. Περὶ μοναρχίας, Διάλογον πρὸς Τρύφωνα Ἰουδαῖον καὶ Λόγους πρὸς Ἕλληνας. Μαθητὴς τοῦ Ἰουστίνου ὑπῆρξεν ἄλλος ἀπολογητής, ὁ Τατιανός, ὅστις ἔγραψε Λόγον πρὸς Ἕλληνας. Σπουδαῖος ἀπολογητὴς ἐγένετο ἔπειτα ὁ Θεόφιλος, ὁ Ἀντιοχείας ἐπίσκοπος, ὅστις ἔγραψεν ἀπολογητικὸν ἔργον πρὸς Αὐτόκλητον, ἔθνικόν, ὃν ζητεῖ νὰ ἐλκύσῃ εἰς τὸν χριστιανισμὸν. Μεγάλῃς ἀξίας ἐπίσης εἶναι ἡ ἀπολογία τοῦ Ἀθηναγόρου, ἡ ἐπιγραφομένη «Προσβεία πρὸς Μᾶρ-

κον Αὐρήλιον», ἐν ἣ ἀντικρούει τὰς συνηθεστάτας κατὰ τῶν χριστιανῶν κατηγορίας ἐπὶ ἀθείᾳ καὶ ἀθεμιτουργίαις. Ὁ αὐτὸς ἔγραψε καὶ περὶ ἀναστάσεως σύγγραμμα. Τελευταῖος ἀπολογητὴς εἶναι ὁ Ἑρμείας, γράψας Διασυρομὸν τῶν ἔξω φιλοσόφων κατὰ τῶν ἐθνικῶν, ἔργον ἄνευ μεγάλης ἀξίας. Οἱ ἀπολογηταὶ ἀποκρούουσι τὰς κατηγορίας τῶν ἐθνικῶν, προσέβαλλον δὲ τὴν εἰδωλολατρείαν ὡς ψευδῆ καὶ καταδικαζομένην ὑπὸ τοῦ λογικοῦ καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων σοφῶν. Τὴν θεότητα δὲ τοῦ χριστιανισμοῦ κατεδείκνυον διὰ τῶν προφητειῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, διὰ τῶν θαυμάτων τοῦ Κυρίου καὶ τῶν Ἀποστόλων, διὰ τῆς ἀληθείας καὶ λογικότητος τῶν χριστιανικῶν δογμάτων, διὰ τῆς ταχυτάτης διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ, διὰ τῆς καρτερίας τῶν μαρτύρων, διὰ τῆς καθαρότητος τοῦ βίου τῶν χριστιανῶν καὶ δι' ἄλλων λόγων. Καὶ τέλος ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως ἐπεκαλοῦντο τὴν ἀνοχὴν τῶν αὐτοκρατόρων πρὸς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, ὅπως ἠνείχοντο καὶ τὰς ἄλλας μὴ ρωμαϊκὰς θρησκείας.

§ 9.

Περὶ τῶν Ἀλεξανδρινῶν θεολόγων.

Κλήμης.

Κλήμης. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἀνεφάνησαν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Β' αἰῶνος καὶ κατὰ τὸν Γ', σπουδαιότατοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἕνεκα τῆς ἐκεῖ ἀκμαζούσης ἑλληνικῆς παιδείας. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου κτισθεῖσα, ἀπέβη κατὰ μικρὸν ἤδη ἐπὶ τῶν Πτολεμαίων ἐστία ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τοιαύτη καὶ μετὰ ταῦτα ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων ἐξηκολούθει νὰ εἶναι. Ἐκεῖ ἤκμασαν οἱ διασημότεροι γραμματικοί· ἐκεῖ ἦτο τὸ περίφημον Μουσεῖον καὶ ἡ περιλάλητος Βιβλιοθήκη· ἐκεῖ ἀπὸ τοῦ Γ' αἰῶνος συνέστη ἡ νεοπλατωνικὴ σχολὴ (Σακκᾶς, Πλωτῖνος, Πορφύριος κλπ.).

Ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἦτο ἄρα ἐπόμενον, ὅτι ἐμελλε νὰ ἀκμάσῃ

καὶ ἡ χριστιανικὴ θεολογία καὶ νὰ προσλάβῃ ἐπιστημονικὸν χαρακτήρα. Πράγματι, οἱ Ἀλεξανδρινοὶ θεολόγοι ἦσαν οἱ σοφώτεροι πάντων, διακρινόμενοι διὰ τὴν φιλοσοφικὴν τῶν μόρφωσιν καὶ τὴν περὶ τὴν κλασικὴν φιλολογίαν δεινότητά των.

Κέντρον αὐτῶν ἦτο ἡ ἐκεῖ κατηχητικὴ σχολή, ἥτις ἀπὸ ἀπλῆς κατηχητικῆς σὺν τῷ χρόνῳ ἀπέβη ἀνωτέρα θεολογικὴ σχολή.

Οἱ Ἀλεξανδρινοὶ θεολόγοι δὲν ἠροκοῦντο εἰς τὴν ἀπλὴν καὶ τυφλὴν πίστιν, ἀλλ' ἐζήτουν διὰ τῆς λογικῆς ἐξετάσεως τῶν δογμάτων τῆς χριστιανικῆς θρησκείας νὰ ὑψωθῶσιν ἀπὸ τῆς πίστεως εἰς τὴν γνῶσιν. Πίστιν ἀπλὴν λέγοντες ἐνόουν τὴν παραδοχὴν τῶν δογμάτων ἄνευ ἐξετάσεως, γνῶσιν δέ, τὴν μετὰ λόγου ἢ ἀποδείξεως παραδοχὴν αὐτῶν. Θεωροῦντες τὸν χριστιανισμόν, ὡς τὴν τελειοτάτην φιλοσοφίαν, ἐζήτουν νὰ κατανοήσωσιν αὐτὸν προπαρασκευαζόμενοι διὰ τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας καὶ μάλιστα τῆς συγχρόνου αὐτοῖς φιλοσοφίας, τῆς Νεοπλατωνικῆς, ἣν μεγάλως ἐτίμων. Ἡ φιλοσοφία κατ' αὐτοὺς εἶναι δῶρον τοῦ Θεοῦ, καθὼς καὶ ἡ ἀποκάλυψις. Ἡ πίστις διὰ τῆς φιλοσοφίας ἀποβαίνει γνῶσις καὶ ἡ τυφλὴ πίστις γίνεται ἔλλογος πίστις. Οὕτω συνδυάζοντες τὸν χριστιανισμόν μετὰ τῆς φιλοσοφίας, ἐγένοντο οἱ πρῶτοι θεμελιωταὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐξετάσεως τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων καὶ τῆς καθόλου θεολογικῆς ἐπιστήμης. Ἐν δὲ τῇ ἐρμηνείᾳ τῶν Γραφῶν, μὴ ἀρκοῦμενοι εἰς τὸ ἀπλοῦν γράμμα, ἠρέσκοντο εἰς ἀλληγορικὰς ἐξηγήσεις, ἐζήτουν δηλ. ὅπου τὸ κείμενον γραμματικῶς ἐννοοῦμενον ἐνόμιζον ὅτι παρέχει ταπεινὴν τινα ἔννοιαν, ὅτι δίδει βαθυτέραν, ὑψηλοτέραν δὴθεν, μυστικὴν ἔννοιαν. Τὰς τοιαύτας αὐθαιρέτους ἀλληγορικὰς ἐρμηνείας ἠγάπων τότε καὶ ἐτίμων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ οἱ ἔθνικοι γραμματικοὶ ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῶν ἀρχαίων ποιητῶν, τῶν περιεχόντων μυθικὰς διηγήσεις, καὶ οἱ Ἰουδαῖοι ῥαββῖνοι ἐρμηνεύοντες τὴν Παλ. Διαθήκην. Ὁ πρῶτος ἐπίσημος Ἀλεξανδρινὸς θεολόγος ὑπῆρξεν ὁ Κλήμης (†211), ὅστις ὢν πρότερον φιλόσοφος ἐπεστράφη ἔπειτα εἰς τὸν χριστιανισμόν. Ὁ Κλήμης ἐθεώρει τὸν χριστιανισμόν ὡς ὑψίστην φιλοσοφίαν, ὡς περιέχοντα κατὰ πληρέστερον τρόπον πᾶν ὅ,τι καλὸν εἶπον οἱ ἀρχαῖοι, ὀδηγοῦν εἰς τὴν εὐσέβειαν καὶ τὴν ἀρετὴν. Διότι καὶ κατ' αὐτόν, ὅπως καὶ κατὰ τὸν Ἰουστίνον, πολλὰ καλὰ ἐδίδαξαν καὶ οἱ ἀρχαῖοι σο-

φοὶ φωτισθέντες διὰ τινων ἀκρίνων τοῦ θείου Λόγου, ὅστις ἐν ὄλῳ τῷ πληρώματι αὐτοῦ ἐνεσαρκώθη ἐν τῷ Χριστῷ. Ἡ φιλοσοφία κατὰ τὸν Κλήμεντα παρεσκεύασε τοὺς ἔθνικοὺς εἰς τὸν χριστιανισμόν, ὅπως τοὺς Ἰουδαίους ὁ μωσαϊκὸς νόμος. Ὁ Κλήμης πρῶτος ἤρchiσε διὰ τῆς λογικῆς ἐρεῦνης τῶν ἀντικειμένων τῆς πίστεως νὰ σπουδάξῃ νὰ ἀνυψωθῇ εἰς τὴν γνῶσιν, τὴν ἐπισημονικὴν δηλ. κατανόησιν αὐτῶν. Ὁ Κλήμης ἔγραψε πολλὰ ἔργα, ἰδίως τὸν Λόγον προτρεπτικὸν πρὸς Ἕλληνας, τὸν Παιδαγωγὸν καὶ τοὺς Στρωματεῖς, ἐν οἷς ἀναπτύσσει εὐρύτερον τὰς χριστιανικὰς ἀληθείας. Ὁ αὐτὸς συνέγραψε τὸν Πινδαρικὸν ὕμνον εἰς Χριστόν.

Σημ. Διδάσκαλος τοῦ Κλήμεντος ἐγένετο ἐν τῇ κατηχητικῇ Σχολῇ Ἀλεξανδρείας ὁ Πάνταιος (†202). ✓

§ 10. ✕

Ὡριγένης.

✕ Ὡριγένης. Ὁ σοφώτατος πάντων τῶν Ἀλεξανδρινῶν θεολόγων ὑπῆρξεν ὁ Ὡριγένης (†254), ὁ διὰ τὴν φιλοπονίαν του χαλκέντερος καὶ ἀδαμάντινος κληθεὶς, ἀνὴρ πολυμαθέστατος, κάτοχος ἀπάσης τῆς σοφίας τῆς ἐποχῆς του καὶ εἰδήμων ἐντριβέστατος τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας, ἣν ἐσπούδασε παρὰ τῷ ἰδρυτῇ αὐτῆς Ἀμμωνίῳ Σακκᾷ, ἐρμηνευτῆς ἄριστος καὶ δογματικὸς βαθυνούστατος ἀνέλαβε νὰ διδάσκῃ ἐν τῇ κατηχητικῇ τῆς Ἀλεξανδρείας σχολῇ. Συνειθίζε δὲ μετὰ τῶν μαθητῶν του πρῶτον νὰ μελετᾷ τοὺς Ἕλληνας συγγραφεῖς καὶ νὰ παρασκευάζῃ καὶ ἀσκῇ τὸ πνεῦμά των, εἶτα δὲ νὰ εἰσαγάγῃ αὐτοὺς εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς Γραφῆς καὶ τὴν ὑψηλοτέραν φιλοσοφικὴν ἐξέτασιν τῶν δογμάτων. Ἐξῆ δὲ βίον τελείας ἀσκήσεως, δωρεὰν διδάσκων καὶ ἐκ τῶν συγγραμμάτων του μόνον ἀποζῶν. Ἐχων φήμην μεγάλην ἐζητεῖτο πανταχοῦ νὰ δίδῃ τὴν γνώμην του. Ἡ Ἰουλία Μαρμαία, μήτηρ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου Σεύηρου, προσεκάλεσεν αὐτόν, ἵνα μάθῃ παρ' αὐτοῦ τὸ τί διδάσκει ὁ χριστιανισμός. Ἦλθε δὲ καὶ εἰς τὴν Ἀραβίαν, ἵνα πολεμήσῃ ἐκεῖ αἰρετικὰς δο-

ξασίας. Ἐπεσκέφθη δὲ καὶ τὴν Παλαιστίνην χάριν ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων. Ἐκεῖ χειροτονηθεὶς πρεσβύτερος καὶ περιελθὼν ὑπὸ τὴν δυσμένειαν τοῦ ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας Δημητρίου, ὅστις ἐφθόνησε τὴν φήμην του, ἠναγκάσθη νὰ μείνῃ ἐν Καισαρείᾳ καὶ νὰ ἰδρῦσῃ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ νέαν θεολογικὴν σχολήν. Ἐκεῖ διέτριψε μέγα μέρος τοῦ βίου του καὶ συνέγραψε τὰ πλεῖστα τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ, ὧν τὰ ἐπισημότερα εἶναι αἱ ἐρμηνεῖαί του εἰς ὀλόκληρον τὴν Ἀγίαν Γραφήν, ἡ ἀναθεώρησις τοῦ κειμένου τῶν Ὁ' δι' ἀντιπαραβολῆς πρὸς τὰς ἄλλας τότε ὑπαρχούσας ἑλληνικὰς μεταφράσεις καὶ τὸ ἑβραϊκὸν κείμενον, τὸ Περὶ ἁρχῶν σύγγραμμά του, περὶ θεμελιωδῶν δηλ. διδασκαλιῶν τοῦ χριστιανισμοῦ, καὶ τὰ Κατὰ Κέλσου τοῦ φοβρωτάτου τῶν χριστιανῶν κατηγόρου ὀκτὼ βιβλία του. Ἐγραψε δὲ καὶ πλεῖστα ἄλλα συγγράμματα, ὅσα οὐδεὶς ἄλλος ἐκ τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Ἰδέαι τινὲς αὐτοῦ κατεκρίθησαν βραδύτερον ὡς μὴ ὀρθαί. Ὁ Ὀριγένης ἀπέθανεν ἐν Τύρῳ ἔνεκα ὧν ὑπέστη παθημάτων ἐπὶ τοῦ ἐπὶ Δεκίου διωγμοῦ (†254).

Σημ. Μαθηταὶ τοῦ Ὀριγένους ἐγένοντο ὁ Διονύσιος, ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας (†265) καὶ ὁ Νεοκαισαρείας Γρηγόριος.

§ 11. +

Ἄλλοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τοῦ Β' καὶ τοῦ Γ' αἰῶνος.

Εἰρηναῖος.

Ἄλλος συγγραφεὺς τοῦ Β' αἰῶνος ἄξιος μνείας εἶναι ὁ Εἰρηναῖος (†202). Οὗτος κατήγετο ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Εἶχε δὲ ἔλθει εἰς τὴν Γαλλίαν, μεθ' ἧς ἡ ἑλληνικὴ ἀνατολὴ εὐρίσκετο εἰς μεγάλην ἐπικοινωνίαν (ἡ Μασσαλία, ὡς γνωστόν, ἦτο ἑλληνικὴ ἀποικία τῶν Φακαέων). Γενόμενος κατ' ἀρχὰς πρεσβύτερος ἐν Λουγδούνῳ, χειροτονήθη μετὰ ταῦτα ἐπίσκοπος τῆς αὐτῆς πόλεως καὶ ἀπέθανε μαρτυρικὸν θάνατον ἐπὶ Σεπτιμίου Σευήρου (202). Ὁ Εἰρηναῖος ἔγραψεν ἑλληνιστί, ἐκτὸς πολλῶν ἔργων, καὶ σπουδαιότατον σύγγραμμα : Κατὰ αἰρέσεων, τὸ ὁποῖον σώζεται

μόνον ἐν λατινικῇ μεταφράσει (Adversus haereses). Ἐκ τοῦ συγγράμματος τούτου γνωρίζομεν τὰ τῶν ἀρχαίων γνωστικῶν καὶ ἄλλων αἱρέσεων, αἵτινες κατὰ τὸν Β' αἰῶνα ἐτάραξαν τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἐν γένει τὴν κατάστασιν ταύτης κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην ἐκαίην ἐποχὴν. Μαθητὴς τούτου ἐγένετο ὁ Ἰππόλυτος (†258) πρεσβύτερος ἐν Ρώμῃ.

Σημ. Ἄξιοι μνείας εἶναι καὶ οἱ περὶ τὸ τέλος τοῦ Γ' αἰῶνος ἐν Ἀντιοχείᾳ ἰδίαν σχολὴν ἰδρύσαντες Δωρόθεος καὶ Λουκιανός, ἧτις ἠρμήνευσε τὰς Γραφὰς γραμματικῶς καὶ ἱστορικῶς.

§ 12.

Οἱ Λατῖνοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τοῦ Β' καὶ Γ' αἰῶνος.

Τερτυλλιανός, Κυπριανός.

Καὶ ἡ λατινικὴ δύσις κατὰ τὸ τέλος τοῦ Β' αἰῶνος καὶ κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα ἀνέδειξε σπουδαίους τινὰς ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς ἐν τῇ βορείῳ Ἀφρικῇ, τῇ ῥωμαϊκῇ ἐπαρχίᾳ, ὅπου ἡ νέα Καρχηδὼν εἶχεν ἐκλατινισθῆ καὶ ἀναδειχθῆ νέα Ρώμη ὡς πρὸς τὴν περὶ τὰ λατινικὰ γράμματα ἐπίδοσιν. Οἱ Λατῖνοι οὗτοι πατέρες, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς Ἕλληνας, περιφρονοῦντες τὴν φιλοσοφικὴν ἐξέτασιν τῆς θρησκείας ἠρκοῦντο μόνον εἰς τὴν τυφλὴν πίστιν καὶ τὴν παράδοσιν καὶ πᾶσαν τὴν σημασίαν καὶ ἀξίαν ἀπέδιδον εἰς τὴν αὐστηρότητα καὶ ἀγνότητα τοῦ βίου. Ἐνῶ οἱ Ἕλληνες πατέρες δεικνύουσι θεωρητικὰς τάσεις συμφώνως πρὸς τὸν θεωρητικὸν χαρακτῆρα τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, παρὰ τοῖς Λατῖνοις κατὰ τὸ ἀρχῆθεν πνεῦμα τοῦ ῥωμαϊκοῦ λαοῦ ἐπικρατεῖ ἡ πρακτικὴ τάσις. Ὁ σπουδαιότερος τῶν Λατίνων τούτων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων εἶναι ὁ Τερτυλλιανός (†240), πρεσβύτερος ἐν Καρχηδόνι, ὅστις, πρὶν ἱερωθῆ, ἤσκει ἐν Καρχηδόνι τὸ τοῦ ρήτορος καὶ συνηγόρου ἔργον. Ἀρκούμενος εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν καὶ τὴν τυφλὴν πίστιν θεωρεῖ περιττὴν τὴν ἔρευναν

λέγων, ὅτι ἐπίστευσε προθύμως καὶ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐφαίνοντο αὐτῷ μὴ ὀρθῶς ἔχοντα (*credo quia absurdum est*). Ἀποκρούων τὸν συμβιβασμὸν φιλοσοφίας καὶ χριστιανισμοῦ, οἷον ἐπεδίωκον οἱ Ἕλληνες θεολόγοι μάλιστα ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἔλεγε· «Τί κοινὸν ὑπάρχει μεταξὺ Ἱεροσολύμων καὶ Ἀθηνῶν, μεταξὺ τῆς στοᾶς τοῦ Σολομῶντος καὶ τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Πλάτωνος;» Ὁ χριστιανισμός, κατ' αὐτόν, ὡς θεία ἀποκάλυψις δὲν ἔχει δῆθεν ἀνάγκην ἐξετάσεως καὶ συζητήσεως. Καὶ ὅμως, παρὰ τὰς ἀρχάς του ταύτας, ἦτο ὁ Τερτυλλιανὸς βαθὺ πνεῦμα καὶ ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ φιλοσοφεῖ πολλάκις. Τὸ κυριώτερον ἔργον του εἶναι ὁ Ἀπολογητικὸς του λόγος. Ὁ Κυπριανός, ἐπίσκοπος Καρχηδόνος, μαρτυρήσας ἐπὶ τοῦ ἐπὶ Οὐαλεριανοῦ διωγμοῦ (253-260), ὑπῆρξεν ἄριστος ποιμὴν. Τὸ περιφημότερον σύγγραμμά του εἶναι τὸ περὶ ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας, ἣν εὐρίσκει ἐν τῇ ἐνώσει πάντων τῶν ἐπισκόπων, οἵτινες κατὰ τὴν ἐξουσίαν εἶναι ἴσοι ἀλλήλοις.

Σημ. Ἄλλοι λατῖνοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ὑπῆρξαν ὁ Δακτάνιος, ὁ Ἀρνόβιος, ὁ Μινούκιος Φηλιξ καὶ ὁ Κοιμοδιανός.

§ 13. + 10

**Ἐποικία ἦτο ἡ διοίκησις τῆς ἐκκλησίας
τὴν ἐποχὴν ταύτην ;**

Ἐν ὅσῳ ἔζων οἱ ἀπόστολοι, ὡς οἱ μαθηταὶ τοῦ Κυρίου καὶ οἱ τῶν πρώτων ἐκκλησιῶν ἰδρουταί, ἐξήσκουν τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, εἶχον βοηθοὺς ἐν τῷ κηρύγματι τοὺς εὐαγγελιστὰς καὶ τοὺς διδασκάλους ἢ προφήτας λεγομένους. Ἐκ τούτων οἱ μὲν εὐαγγελισταὶ ἐκήρυττον τὸ Εὐαγγέλιον εἰς νέας χώρας, οἱ δὲ διδάσκαλοι καὶ προφῆται ἀνέπτυσσον τὰς γραφὰς τῷ λαῷ. Διὸ τὴν συλλογὴν καὶ διανομὴν τῶν ἐλεημοσυνῶν ὠρίσθησαν τὸ πρῶτον οἱ διάκονοι, καὶ ὅτε δὲ ἤρχισεν νὰ θεωρῆται ὡς κύριον αὐτῶν ἔργον ἡ μετοχὴ αὐτῶν ἐν ταῖς τελεταῖς τῆς λατρείας, μεταξὺ τῶν καθηκόντων αὐτῶν εἶχον πάντοτε καὶ τὴν διανομὴν τῶν ἐλεημοσυνῶν εἰς τοὺς πτωχοὺς. Ὑπῆρχον δὲ κατὰ τὴν

ἀρχαιοτάτην ταύτην ἐποχὴν καὶ διακόνισσαι, γυναῖκες εὐσεβεῖς, παρθένοι ἢ χῆραι, ἀφωσιωμένοι εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἐκκλησίας, χρησιμεύουσαι δὲ δι' ἔργα, πρὸς ἃ γυναῖκες ἦσαν καταλληλότεραι. Αἱ διακόνισσαι αὗται περιέθαλλον τοὺς πάσχοντας, ἔφερον τὰς ἐλεημοσύνας εἰς τοὺς γυναικωνίτας, ἐκατήχουν γυναῖκας προσερχομένας εἰς τὸν χριστιανισμὸν καὶ παρίσταντο κατὰ τὴν βάπτισιν αὐτῶν. Τὴν λοιπὴν διοίκησιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων εἶχον οἱ προεβύτεροι καὶ οἱ τούτων ἀνώτεροι ἐπίσκοποι, οἵτινες μετὰ τὸν θάνατον τῶν ἀποστόλων ἔλαβον τὴν θέσιν τούτων. Ἄλλὰ καὶ οἱ λαϊκοὶ δὲν ἦσαν ὅλως ἀμέτοχοι τῆς διευθύνσεως τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπὶ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων οὐδὲν ἄνευ τούτων ἀπεφασίζετο· βραδύτερον δὲ διετήρησαν τὸ δικαίωμα νὰ ἐκλέγωσι τοὺς κληρικούς καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐπισκόπους μετὰ τοῦ κλήρου. Ἐπίσης καὶ τὸ διδάσκειν ἐπ' ἐκκλησίας τὸ πρῶτον ἦτο δικαίωμα καὶ τῶν λαϊκῶν, ἔπειτα δέ, ἵνα μὴ συμβαίνωσιν ἄτοπα, ἐξηγήθη τοῦτο ἐκ τῆς ἀδείας τοῦ κατὰ τόπον ἐπισκόπου. Ὁ ἐπίσκοπος ἐν γένει ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ ἀνωτάτη ἀρχὴ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ του. Ὅσακις ἠγείροντο ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ζητήματα, τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ λυθῶσι διὰ κοινῆς συμπράξεως, συνήρχοντο ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Β' αἰῶνος οἱ ἐπίσκοποι τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους εἰς *συνόδους* (ἐπαρχιακαὶ σύνοδοι) ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τῆς ἐπαρχίας, τῇ μητροπόλει, ἧς ὁ ἐπίσκοπος, *μητροπολίτης* λεγόμενος, ἦτο φυσικὸς αὐτῶν πρόεδρος. Οἱ ἐπισημότεροι μητροπολίται ἦσαν ὁ *Ρώμης*, ὡς ἐπίσκοπος τῆς πρωτεύουσῃς τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ὁ *Ἀλεξανδρείας* καὶ ὁ *Ἀντιοχείας*. Καὶ ἐκ τούτων δὲ ἦτο πρῶτος κατὰ τὴν τιμὴν ὁ *Ρώμης* ὡς τῆς βασιλευούσης τότε πόλεως ἐπίσκοπος. Ἦσαν δὲ αἱ κατὰ ἐπαρχίας ἐκκλησίαι, οἷον αἱ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, Παλαιστίνης, Θράκης, Μακεδονίας, Ἀχαΐας (οὕτως ὠνομάζετο τότε ἡ Ἑλλάς), Αἰγύπτου, Ἀφρικῆς, Ἰσπανίας, Γαλλίας κλπ., ἀνεξάρτητοι ἀπ' ἀλλήλων καὶ αὐτοκέφαλοι. Ἐζήτησε μὲν ὁ *Ρώμης* ἐπίσκοπος, μὴ ἀρκούμενος εἰς τὸ πρωτεῖον τῆς τιμῆς τὸ ὁποῖον εἶχεν ὡς ἐκ τῆς πολιτικῆς ἐπισημότητος τῆς *Ρώμης*, τῆς πρωτεύουσῃς τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ἤδη ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος, νὰ ἀναλάβῃ καὶ ἀνωτάτην τινὰ ἐπὶ πάσης τῆς Ἐκκλησίας ἐξουσίαν, ἀλλ' αἱ λοιπαὶ ἐκκλησίαι δὲν ἀνεγνώρισαν ταύτην.

§ 14.

Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία
 Ὅποια ἦτο ἡ λατρεία τῆς ἀρχαίας
 Ἑκκλησίας;

Κατὰ τοὺς ἀποστολικοὺς χρόνους ἐξηκολούθουν οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις ἐξ Ἰουδαίων χριστιανοὶ νὰ φοιτῶσιν εἰς τὸν ἐκεῖ ναὸν καὶ νὰ τελῶσι τὰ τῆς Μωσαϊκῆς λατρείας, ἐτέλουν ὅμως καὶ ἰδιαιτέρας συναθροίσεις, ὅπου ἠκροῶντο τοῦ κηρύγματος τῶν ἀποστόλων, μετελάμβανον τῆς εὐχαριστίας καὶ προσηύχοντο. Ἡ μετὰ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἔνωσις αὕτη τῶν χριστιανῶν τῶν Ἱεροσολύμων χαλαρωθεῖσα μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Τίτου καταστροφὴν τῆς πόλεως ταύτης (70 μ. Χ.), ἔπαισεν ἐντελῶς μόλις μετὰ τὴν δευτέραν αὐτῆς καταστροφὴν ἐπὶ Ἀδριανοῦ (132 μ. Χ.). Οἱ ἐξ ἐθνῶν χριστιανοὶ μόνον τὰς ἰδιαιτέρας ταύτας χριστιανικὰς συναθροίσεις ἐγίνωσκον Ἐπειδὴ δὲ δὲν ὑπῆρχον παρ' αὐτοῖς ἀκόμη ἴδια κτίρια προωρισμένα εἰς λατρείαν, ἐτελεῖτο αὕτη ἐν ἰδιωτικοῖς οἴκοις. Ἡ κυριωτάτη τελετὴ τῆς λατρείας ἦτο ἡ εὐχαριστία, τελουμένη εἰς ἀνάμνησιν τοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου καὶ εἰς τὴν ἔνωσιν τῶν πιστῶν μετ' αὐτοῦ. Μετὰ τῆς εὐχαριστίας ἦσαν ἠνωμένοι τράπεζαι, ἐν αἷς συνήσθιον πάντες, ἀγάπαι καλούμεναι. Αἱ συναθροίσεις διελύοντο μετὰ τοῦ ἀδελφικοῦ φιλήματος. Τὸ πρῶτ' ἐγένετο ἡ προσευχὴ, τὸ δὲ ἐσπέρας ἡ εὐχαριστία μετὰ τῆς ἀγάπης. Διὰ τοῦ βαπτίσματος τοῦ διὰ τῆς τρίτης καταδύσεως τελουμένου, τοῦ παριστάνοντος τὴν πνευματικὴν κάθαρσιν τοῦ γινομένου χριστιανοῦ, ἐγίνοντο δεκτοὶ οἱ προσερχόμενοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Τὴν Κυριακὴν ἀπαντῶμεν ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν ἀποστόλων ὡς ἡμέραν ἑορτῆς εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου. Ἐν τῷ Πάσχα ἐτελεῖτο ἤδη ἔκτοτε, εἶναι ἀβέβαιον. Ἄλλαι ἑορταὶ δὲν ὑπῆρχον.

Κατὰ δὲ τὸν Β' καὶ Γ' αἰῶνα, ἡ λατρεία τῶν χριστιανῶν ἀναπτυσσομένη ἀποβάλλει κατὰ μικρὸν τὴν πρώτην ἐκείνην ἀπλότητα. Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Β' αἰῶνος ἤρχισαν νὰ κίζονται ἰδιαιτέροι οἴκοι πρὸς λατρείαν, αἱ ἐκκλησίαι, αἵτινες κατὰ τὰ τέλη τοῦ

Γ' αἰῶνος, ἐπὶ Διοκλητιανοῦ, ἦσαν ἤδη μεγαλοπρεπῆ κτίρια. Κατ' ἀρχὰς οἱ χριστιανοὶ καθὼς καὶ οἱ Ἰουδαῖοι ἔτρεφον δέος τι πρὸς *χρησιν τῶν καλῶν τεχνῶν*, ἰδίως τῆς ζωγραφικῆς καὶ τῆς γλυπτικῆς ἐν τῇ λατρείᾳ, διότι εἶχον αὐτῶν ποιήσει κατάχρησιν οἱ ἔθνικοι ἐν τῇ λατρείᾳ τῶν θεῶν αὐτῶν· ἐφοβοῦντο δηλ. μὴ οἱ ἐκ τῶν ἔθνικῶν χριστιανοὶ γινόμενοι, βλέποντες καὶ ἐν τοῖς τῶν χριστιανῶν ναοῖς ἀγάλματα καὶ εἰκόνας, ὑποπέσωσιν εἰς τὴν προτέραν εἰδωλολατρείαν· ἀλλὰ μικρὸν ἤρχισε νὰ ἐκλείπῃ τὸ δέος ἐκεῖνο καὶ νὰ εἰσάγῃται παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἡ τέχνη. Τὰ πρῶτα δὲ προϊόντα τῆς ἀρχαιοτάτης ταύτης χριστιανικῆς τέχνης ἦσαν *σύμβολα*, δι' ὧν εἰκονίζοντο διάφορα ἀντικείμενα τῆς πίστεως, οἷον ὁ σταυρὸς, ὁ ποιμὴν, ὁ ἀμνός, ὁ κριὸς (τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ), ἡ ναῦς (τῆς ἐκκλησίας), ἡ λύρα (τῆς προσευχῆς), ἡ ἄγκυρα (τῆς ἐλπίδος), ὁ ἰχθύς (τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ· Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ Υἱὸς Σωτήρ). Τὰ σύμβολα ταῦτα ἦσαν τὸ πρῶτον ἐν χρήσει ἐν τῷ ἰδιωτικῷ βίῳ τῶν χριστιανῶν, ἐπὶ σκευῶν, ἐνδυμάτων, τοίχων, οἴκων, τάφων. Κατὰ μικρὸν δὲ εἰσήγοντο εἰς τοὺς τόπους τῆς δημοσίας λατρείας. Ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἔχομεν καὶ τὰς *πρῶτας εἰκόνας* παριστανούσας σκηνὰς ἐκ τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης ἢ πρόσωπα, ἰδίως τὸν Κύριον καὶ τὴν Παναγίαν αὐτοῦ Μητέρα φέρουσιν ἐν τοῖς κόλποις τὸ θεῖον βρέφος.

Ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος ἀναφαίνονται, ἐκτὸς τῆς Κυριακῆς καὶ τοῦ Πάσχα, αἱ ἑορταὶ τῆς *Πεντηκοστῆς*, εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ Παναγίου Πνεύματος καὶ τῆς ἰδρύσεως τῆς Ἐκκλησίας, τῆς *Ἀγαλλήψεως*, τῶν *Ἐπιφανείων*, εἰς ἀνάμνησιν τῆς βαπτίσεως τοῦ Κυρίου, καὶ αἱ *μνήμαι τῶν Μαρτύρων*.

Ἐκτοτε δὲ ἐτιμῶντο καὶ ἡ *Τετάρτη* καὶ ἡ *Παρασκευή*, ἡμέραι τῆς ἐβδομάδος, εἰς ἀνάμνησιν τοῦ πάθους τοῦ Κυρίου. Πρὸ τοῦ Πάσχα ἐγίνετο *νηστεία* ὡς προπαρασκευὴ εἰς τὴν μεγάλην ἑορτήν, ἣτο δὲ ἀκόμη ἀόριστος καὶ ὁ χρόνος αὐτῆς καὶ ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἐγίνετο· ἐκάστη ἐκκλησία ἠκολούθει ἴδια ἔθιμα ὡς πρὸς τοῦτο· τεσσαρακοστὴ δὲ ὠνομάσθη, διότι ἐθεωρεῖτο ὡς ἀνάμνησις τῆς ἐπὶ 40 ἡμέρας νηστείας τοῦ Κυρίου. Αἱ *τελεταὶ* τῆς λατρείας ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος ἐγένοντο πομπωδέστεραι καὶ ἤρχισαν νὰ λαμβάνωσι μονίμους τύπους, οἵτινες ὁμως διέφερον ἐν τισὶ κατὰ τὰς διαφόρους ἐκκλησίας. Ἐντεῦθεν ἐγεννήθησαν αἱ διά-

φοροὶ ἀρχαῖαι λειτουργίαι, ἡ τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων (τοῦ Ἰακώβου), ἡ τῆς Ἀλεξανδρείας (τοῦ Μάρκου) καὶ ἡ τῆς Ρώμης (τοῦ Κλήμεντος). Ἐν τῇ λειτουργίᾳ, τῇ κυρίως δηλ. λατρείᾳ, τῇ τελουμένῃ κατὰ τὰς Κυριακάς, τὸ πρῶτον ἀνεγνώσκοντο αἱ Γραφαί, εἶτα δὲ ὁ ἐπίσκοπος ἢ ὁ πρεσβύτερος ἐξήγει τὰ ἀναγνωσθέντα καὶ προέτρεπε τὸν λαὸν εἰς τὴν τῶν καλῶν τούτων παραδειγμάτων μίμησιν. Ἦκολούθουν μετὰ ταῦτα εὐχαὶ καὶ ὕμνοι, πρὸς ὃν σκοπὸν ἐχορησίμευον κυρίως τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης οἱ ψαλμοί, ἀλλὰ καὶ ἴδιοι χριστιανικοὶ ὕμνοι εἶχον ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Ε' αἰῶνος τοιηθῆ, καθὼς μαρτυρεῖ Πλίσιος ὁ νεώτερος, λέγων ὅτι οἱ χριστιανοὶ συνερχόμενοι ἤδον ὕμνους πρὸς τὸν Χριστόν. Ἐν τέλει ἐτελεῖτο ἡ εὐχαριστία. Αἱ ἀγάπαι ἔπαυσαν κατὰ μικρὸν διὰ τὰς ἐν αὐταῖς γινομένας καταχρήσεις. Μετελάμβανον δὲ πάντες οἱ παρόντες, οἱ δὲ διάκονοι ἐκόμιζον ἐκ τῆς εὐχαριστίας καὶ εἰς τοὺς δι' εὐλόγους αἰτίας ἀπουσιάζοντας, ἰδίως τοὺς ἀσθενεῖς. Μετὰ τοῦ βαπτίσματος ἦτο ἠνωμένον καὶ τὸ χρῆσμα πρὸς ἐπισφράγισιν τῆς ἐν τῷ βαπτίσματι ληφθείσης θείας χάριτος καὶ ἐνίσχυσιν ἐν αὐτῇ, τὸ ὁποῖον ἐν τῇ δύσει ἤρχισε νὰ παρέχεται παρὰ μόνου τοῦ ἐπισκόπου, ὡς τούτου προνόμιον θεωρηθῆν, καὶ νὰ τελῆται κεχωρισμένως ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος. Οἱ ἀνάδοχοι ἀπαντῶσιν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ὡς μάρτυρες τοῦ βαπτίσματος, ἐπὶ δὲ τῶν ἀνηλικῶν καὶ ὡς ἐγγυηταὶ τῆς μελλούσης χριστιανικῆς μορφώσεως αὐτῶν. Διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν παρείχεται ἡ ἄφεσις εἰς τοὺς τελούοντας μετάνοιαν. Ὁ γάμος ἠὺλογεῖτο ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπὶ τῶν ἀσθενούντων τέλος ἤρχοντο οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοὶ ἀλείφοντες αὐτοὺς ἐλαίῳ. Πάσας ταύτας τὰς τελετάς, αἵτινες ὡς ἀποκρουπτόμεναι ἀπὸ τῶν ὀμμάτων τῶν τοὺς χριστιανούς μισούντων καὶ διωκόντων ἐθνικῶν εἶχον προσλάβει μυστηριώδη τινὰ χαρακτῆρα (δοθεὶς μυστήρια), καθὼς καὶ τὰ τῆς κηδεῖας ἀποθνησκόντων, ἐτέλουν οἱ κληρικοί, οἵτινες ἐλάμβανον τὴν ἰερωσύνην, τὴν ἐξουσίαν δηλ. νὰ κηρύττωσι, νὰ τελῶσι τὰ μυστήρια καὶ νὰ διευθύνωσι τὴν Ἐκκλησίαν, διὰ τῆς χειροτονίας.

§ 15.

Ἐποῖα ἦσαν τὰ ἦθη τῶν ἀρχαίων
Χριστιανῶν ;

Ἡ ἔξοχος ἀξία τοῦ Χριστιανισμοῦ κατεδείχθη κυρίως ἐν τῇ *μεγάλῃ καὶ εὐεργετικωτάτῃ ἐπιρροῇ*, ἣν ἐξήσκησεν ἐπὶ τῶν ἠθῶν τῆς ἀρχαίας, ἐν τῇ κακίᾳ γεγηρακυίας, ἐθνικῆς καὶ ἰουδαϊκῆς κοινωνίας, διὰ τῆς ἐξαπλώσεως καὶ γενικεύσεως ὑγιῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν ἀρχῶν. Ὁ χριστιανισμὸς ἀνεμόρφωσεν ἠθικῶς τὸν κόσμον, ἐπέτυχεν δηλ. ἐκεῖνο, ὅπερ οὔτε αἱ ἀρχαῖαι θρησκείαι οὔτε αἱ ἀρχαῖαι φιλοσοφίαι ἠδύνατο νὰ κατορθώσωσιν. Οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοὶ διὰ τῆς ἀρετῆς των, διὰ τῆς καθαρότητος τῶν ἠθῶν αὐτῶν ἐξέπληττον τοὺς ἐθνικοὺς. Ἐν τῶν κυριωτέρων μέσων, δι' ὧν εἴλκυεν ἡ νέα πίστις αὐτοὺς, ἦτο ἡ ἠθικὴ αὐτῆ τῶν ὁπαδῶν τῆς τελειότης. Διδασκαλία ἤτις ἐν τῷ βίῳ ἐπέφερε τοιοῦτους καρπούς, δικαίως ἐθεωρεῖτο θεία. Πρῶτον πρέπει νὰ θαυμάσωμεν τὴν ἀγάπην τῶν ἀρχαίων τούτων χριστιανῶν πρὸς ἀλλήλους. Ὁ Τερτυλλιανὸς βεβαιοῖ, ὅτι οἱ ἐθνικοὶ πολλάκις ἔκραζον περὶ τῶν χριστιανῶν: Ἴδετε, πῶς ἀγαπῶσιν ἀλλήλους καὶ πῶς εἶναι ἕτοιμοι νὰ ἀποθνήσκωσιν ὑπὲρ ἀλλήλων! Ἡ πρὸς τοὺς πτωχοὺς καὶ τοὺς πάσχοντας *φιλανθρωπία* αὐτῶν ἦτο ἀξιοθαύμαστος. Ἡ χριστιανικὴ φιλανθρωπία ἀνεκούφισε καὶ τὴν θέσιν τῶν δυστυχῶν δούλων οὔτινες ἐκηρύχθησαν ἀδελφοὶ ἐν Χριστῷ. Ἡ πρὸς τούτους τραχύτης ἐξέλιπεν, ἕως οὔ κατὰ μικρὸν ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ πνεύματος τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐξηφανίσθη ἐντελῶς ὁ τοσοῦτον τὴν ἀνθρωπότητα ἀτιμάσας οὗτος θεσμός. Τὴν παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς ἐπικρατοῦσαν ἀλαζονείαν διεδέχθη παρὰ τοῖς χριστιανοῖς *ἄκρα ταπεινοφροσύνη*. Ἐπίσης τὰ τῶν ἐθνικῶν εἰς ἀνήκουστον βαθμὸν ἐκλελυμένα ἦθη διεδέχθη παρ' αὐτοῖς ἠθῶν *αὐστηρότης* ἀξιοθαύμαστος. Ἐνεκα τῆς αὐστηρότητος ταύτης ὁ οἰκογενειακὸς βίος προσέλαβε τὸν πρέποντα ἠθικὸν χαρακτῆρα, οἱ δὲ δεσμοὶ του

τὴν ἱερότητά των. Ἡ γυνή, παρὰ τῶν ἐθνικῶν περιφρονηθεῖσα, ἐτιμήθη καὶ ἀνυψώθη διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐνῶ οἱ ἐθνικοὶ ἦσαν ὅλως παραδεδομένοι εἰς τὰς ἡδονὰς τοῦ κόσμου, οἱ χριστιανοὶ ἐκ φυσικῆς ἀντιθέσεως ἐδείκνυον περιφρόνησιν πρὸς τὸν κόσμον καὶ ἐπόθουν τὴν οὐράνιον ζωὴν. Διὰ τὴν πρὸς τὸν θάνατον περιφρόνησιν παρεβάλλοντο οἱ χριστιανοὶ παρὰ τινων πρὸς τοὺς ἀρχαίους φιλοσόφους Ἡ πρὸς τὸν κόσμον ἀντίθεσις ἐκ φυσικῆς ἀντιδράσεως ἔφθασε μάλιστα παρὰ τισι μέχρι τοῦ ἄλλου ἄκρου, δηλ. μέχρι τελείας ἀσκήσεως, ἥτοι στερήσεως καὶ αὐτῶν τῶν ἀθροτάτων τέρψεων τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Ἡ ὑπερβολικὴ αὕτη ἀσκησις ἦτο τρόπον τινὰ διαμαρτύρησις τις κατὰ τῆς ἀκολασίας τοῦ ἐθνικοῦ βίου. Οἱ τοιοῦτοι ἄνδρες ἐλέγοντο ἀσκηταί, μένοντες δὲ ἄγαμοι ὑπέβυλλον ἑαυτοὺς εἰς ἀδιάλειπτον προσευχὴν, νηστείαν καὶ μελέτην τῶν θείων. Οὐ μόνον δὲ ἄνδρες ἔζων οὕτως, ἀλλὰ καὶ γυναῖκες, ἀδελφαὶ ἢ παρθένοι καλούμεναι. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον διέτριβον οἱ ἀσκηταὶ οὗτοι ἐντὸς τῶν πόλεων ἄλλ' ἀπὸ τοῦ Γ' αἰῶνος ἤρχισαν ν' ἀναχωρῶσιν ἀπ' αὐτῶν εἰς τὰς πλησίον τῆς πατρίδος των ἐρήμους, ἵνα μὴ ἐνοχλῶνται ὑπὸ τοῦ θορύβου τῶν πόλεων καὶ τῶν σκανδάλων. Οἱ περιφημότεροι ἀσκηταὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦσαν ὁ Μέγας Ἀντώνιος ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Παῦλος ὁ ἐκ Θηβαΐδος ἐν τῇ αὐτῇ χώρᾳ. Ἀμφότεροι διέμενον δι' ὅλου τοῦ βίου των μακρὰν τῆς κοινωνίας, διὰ τῆς αὐστηροτάτης δὲ ἐγκρατείας των καὶ διὰ τῆς τελείας ἀφοσιώσεώς των εἰς τὸν Θεὸν ἐξέπληξαν τοὺς συγχρόνους των. Σπανίως κατήρχοντο εἰς τὰς πόλεις οἱ ἀσκηταί, ὅσας ἤθελον διὰ τῆς παρουσίας των (διότι πάντες ἐτίμων αὐτοὺς) νὰ ἐνισχύσωσι τὸ θάρρος τῶν χριστιανῶν κατὰ τοὺς διωγμούς, ἢ νὰ καταπολεμήσωσι τοὺς αἵρετικούς τοὺς διαστρέφοντας τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν. Ἡ ἠθικὴ αὐστηρότης τῶν ἀνθρώπων τούτων καὶ ἡ αὐταπάρνησις, ἣτις ὑπερέβαινε καὶ αὐτὴν τὴν τῶν στωϊκῶν φιλοσόφων τῆς ἀρχαιότητος, ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ πρότυπον, ὃ ἔπρεπε νὰ μιμῶνται πάντες.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β΄.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ
ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΦΩΤΙΟΥ (323-867 Μ.Χ.)

Πώς ἐθριάμβευσεν ὁ χριστιανισμὸς ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ πῶς κατεστράφη ἡ ἐθνικὴ θρησκεία;

Ὁ μέγας Κωνσταντῖνος ἔδωκεν ἀπὸ τοῦ ἔτους 313 εἰς τὴν καταδιωκομένην Ἐκκλησίαν τὴν ποθουμένην εἰρήνην. Ἐκτοτε δὲ διὰ διαφόρων νόμων παρέσχεν αὐτῇ διάφορα προνόμια καὶ ἀνύψωσεν, ἀφ' οὔτου μάλιστα ἐγένετο ὁ μονοκράτωρ (323), εἰς ἐπικρατοῦσαν θρησκείαν ἐν τῷ ρωμαϊκῷ κράτει. Οἱ τῶς καταδιωκόμενοι χριστιανοὶ ἤρχισαν ἐπ' αὐτοῦ ν' ἀνέρχονται εἰς ὑψίστας πολιτικὰς θέσεις· αἱ ἐκκλησίου ἐλάμβανον παρ' αὐτοῦ πλούσια δῶρα· οἱ κληρικοὶ ἀπηλλάσσοντο τῶν δημοσίων βαρῶν· ἡ Κυριακὴ καὶ αἱ ἄλλαι χριστιανικαὶ ἑορταὶ προσηπίζοντο ὑπὸ τῶν νόμων τοῦ κράτους· ἐπροστατεύετο δὲ τοῦ λοιποῦ ὑπὸ τῶν ῥωμαϊκῶν ἀρχῶν καὶ ἡ διάδοσις τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἴνα δὲ ἐξασφαλισθῇ ὁ θρίαμβος οὗτος τοῦ χριστιανισμοῦ, μετέθηκεν ὁ Κωνσταντῖνος τὴν πρωτεύουσαν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἀπὸ τῆς Ῥώμης, ὅπου ἀκόμη ὑπῆρχον πολλοὶ ἐθνικοί, εἰς τὸ Βυζάντιον ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀνατολῆς, ὅπου εἶχον ἤδη ἐπικρατήσει οἱ χριστιανοί. Ἡ μετάρθεσις αὕτη τοῦ ῥωμαϊκοῦ θρόνου ἀπὸ τῆς Ῥώμης εἰς τὸ Βυζάντιον ἔσχε σπουδαιότατα ἀποτελέσματα διὰ τὸν Ἑλληνισμόν. Διότι, ἐπειδὴ ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐπεκράτει ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, τὸ ἀνατολικὸν ῥωμαϊκὸν κράτος ἐντὸς βραχείου χρόνου ἐξελληνίσθη ἐντελῶς. Ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ (550) ἦτο πλέον ἑλληνικόν, καθόσον τὰ πάντα ἐν αὐτῷ ἦσαν ἑλληνικά. Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἦτο ἡ γλῶσσα τῆς αὐλῆς, τῆς συγκλήτου, τῶν νόμων καὶ τῶν διαταγμάτων, τῶν νομισμάτων, τῆς ἀγορᾶς, τῆς ἐκκλησίας, τῶν σχολείων, τοῦ λαοῦ, τοῦ στρατοῦ. Τὰ πάντα λοιπὸν

ἦσαν ἑλληνικά. Τὸ ἑλληνικὸν βυζαντινὸν τοῦτο κράτος ἔζησε 100 ἔτη, διεφύλαξε δὲ παλαιὸν κατὰ μυθρίων ἐχθρῶν, Περσῶν, Ἀράβων, Τούρκων, Ῥώσων, Βουλγάρων καὶ ἄλλων, τὴν ἑλληνικὴν σοφίαν ὡς πολύτιμον παρακαταθήκην, ἣτις μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453) διὰ τῶν εἰς Ἰταλίαν φυγόντων βυζαντινῶν λογίων μεταδοθεῖσα εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην ἐγέννησε μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ τὸν νεώτερον εὐρωπαϊκὸν πολιτισμόν. Διὰ ταῦτα πάντα οἱ Ἕλληνες χριστιανοὶ εὐγνωμονοῦντες ὠνόμασαν τὸν Κωνσταντῖνον μέγαν, μετὰ δὲ ταῦτα κατέταξεν αὐτὸν ἡ Ἐκκλησία μεταξὺ τῶν ἁγίων. Καίπερ ὅμως προστατεύσας τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, δὲν ἠθέλησεν ὁ Κωνσταντῖνος νὰ καταδιώξῃ τὴν ἐθνικὴν. Ἡ πεπαλαιωμένη καὶ σεσαθρωμένη αὕτη θρησκεία ἔβλεπεν ὅτι κατέρρεεν ἀφ' ἑαυτῆς, ἐγένωσκε δὲ ὅτι αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις πρέπει νὰ εἶναι σεβασταὶ καὶ μόνον διὰ τοῦ λόγου πρέπει νὰ πολεμῶνται. Καὶ οἱ διάδοχοι τοῦ Μεγάλου Κωνσταντῖνου ἐπροστάτευσαν τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, ἀλλὰ μετὰ ὀλιγωτέρας συνέσεως, μεταχειρισθέντες πολλάκις καὶ αὐτὴν τὴν βίαν κατὰ τῶν ἐθνικῶν ἐναντίον τῶν συμβουλῶν τῶν σοφωτέρων πατέρων. Οὕτω προσνέχθησαν ὁ Κωνσταντῖνος, Θεοδοσίος ὁ Α', Θεοδοσίος ὁ Β' καὶ Ἰουστινιανὸς ὁ Α', ὅστις, ἵνα ἀφαιρέσῃ καὶ τὸ τελευταῖον τῆς ἐθνικῆς θρησκείας στήριγμα, ἔκλεισε περὶ τὰ μέσα τοῦ 5' αἰῶνος τὰς φιλοσοφικὰς σχολὰς καὶ ἀπέδιωξεν ἀπὸ τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους τοὺς ῥήτορας καὶ φιλοσόφους, οἱ ὅποιοι ἐπέμενον πολεμοῦντες τὴν χριστιανικὴν πίστιν ἐκ προλήψεως καὶ ἐκ μονομεροῦς καὶ τυφλῆς ἀγάπης πρὸς τὴν ἀρχαιότητα. Ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων τούτων οἱ ἐθνικοὶ ἔπασχον, σχεδόν, ὅ,τι ἄλλοτε οἱ χριστιανοὶ ἐπὶ τῶν τῷ χριστιανῷ ἐχθρῶν, τῶν ἀρχαίων Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων. Ἡ ἐθνικὴ Ὑπατία, περίφημος νεοπλατωνικὴ φιλόσοφος, δίδουσα δημόσια μαθήματα φιλοσοφίας καὶ μαθηματικῶν ἐθανατώθη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὑπὸ τοῦ φανατικοῦ ὄχλου ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Β', ὡς ἀντιπράττουσα δῆθεν κατὰ τῶν χριστιανῶν. Τὸ γεγονός τοῦτο ἠγείρει τὴν ἀποδοκιμασίαν τῶν γνησίων χριστιανῶν. Ἄλλ' ἐνῶ ὁ χριστιανισμὸς ἐξῆλθε θριαμβεύων ἐκ τῶν διωγμῶν, ἡ ἐθνικὴ θρησκεία, μὴ ἔχουσα ἐν ἑαυτῇ ζωὴν, ὑπέκυψεν εἰς τοὺς κατ' αὐτῆς διωγμούς, ἕως οὗ ἐξέλιπεν. Ὁ μόνος

ἐκ τῶν διαδόχων τοῦ Κωνσταντίνου, ὅστις ἠθέλησε νὰ ἀνορθώσῃ πάλιν τὸ κράτος τῆς ἐθνικῆς θρησκείας, ἦτο ὁ Ἰουλιανὸς (361), ὁ ἐπικληθεὶς ἀποστάτης καὶ παραβάτης, διότι, ἐνῶ ἀνετράφη χριστιανικῶς, ἔπειτα, γενόμενος αὐτοκράτωρ, συμβοηθὸς ἔχων τοὺς ῥήτορας καὶ φιλοσόφους τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, παρ' ὧν εἶχε πεισθῆ, ὅτι δῆθεν ἡ πτώσις τοῦ μεγαλείου τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους προῆλθεν ἐκ τῆς πώσεως τῆς ἐθνικῆς θρησκείας καὶ τοῦ θριάμβου τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀπελάτισε τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν καὶ ἐπολέμησεν αὐτήν, ἂν καὶ ἀπέφυγε τὰ βίαια μέτρα. Ἐσπούδαζε δὲ νὰ δώσῃ νέαν ζωὴν εἰς τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν, μιμούμενος μάλιστα πολλοὺς θεσμοὺς τοῦ χριστιανισμοῦ, οἷον τὴν ἐπ' ἐκκλησίας διδασκαλίαν. Ἐνῶ παρηγκώνιζε τοὺς χριστιανούς, τοὺς ἐθνικοὺς ὕψωνεν εἰς τὰς ὑψίστας πολιτικὰς θέσεις. Ἀπηγόρευσε δὲ τοῖς χριστιανοῖς νὰ διδάσκωσι τὴν ῥητορικὴν καὶ τοὺς Ἕλληνας συγγραφεῖς, ἐλπίζων ὅτι θὰ εἰσαγάγῃ τὴν ἀμάθειαν παρ' αὐτοῖς. Καὶ ὅπως αὐξήσῃ τὴν παρ' αὐτοῖς σύγχυσιν, ἀνεγνώρισε πάσας τὰς χριστιανικὰς αἱρέσεις. Θέλων δὲ νὰ διαψεύσῃ τοὺς λόγους τοῦ Κυρίου ἐπέτρεψε καὶ ἐβοήθησε τοὺς Ἰουδαίους νὰ ἀνοικοδομήσωσι τὰ τεῖχη τῆς Ἱερουσαλήμ, ἀλλὰ σεισμὸς ἐπισυμβὰς ἐματαίωσε τὸ ἔργον τοῦτο. Αἱ προσπάθειαι τοῦ ἐν γένει οὐδὲν ἐπέφερον ἀποτέλεσμα, διότι ἡ ἐθνικὴ θρησκεία εἶχε πλέον ἠττηθῆ ὑπὸ τῆς ἀληθείας τοῦ Χριστιανισμοῦ. Πάντες, καὶ αὐτοὶ οἱ ἐθνικοί, ἤρχισαν νὰ σκώπτωσι τὸν ζῆλόν του μεθ' οὗ ἠθέλησε νὰ ἀναστήσῃ θρησκείαν ἥδη ἐκπνεύσασαν, ἧς τὸ ψεῦδος εἶχεν ἤδη ἐλεγχθῆ. Μετὰ δύο ἐτῶν κυβέρνησιν ἀπέθανεν ἔν τινι πρὸς τοὺς Πέρσας πολέμῳ (363), λέγεται δὲ ὅτι θνήσκων καὶ συναισθανόμενος ὅτι οὐδὲν κατώρθωσε κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπεφώνησε· «Νενίκηκάς με, Γαλιλαῖε!». Περὶ τὰ τέλη τοῦ Η' αἰῶνος, μολὶς ἀσθενέστατά τινα λείψανα ἐθνικῆς θρησκείας ἐσφύζοντο ἔτι ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει.

τα, ἅτινα γίνονται διὰ τοῦτο ὡς εἶναι πεπρωμένον, μετὰ τῆς παραδοχῆς τῆς δουλείας, μετὰ τῆς πολυγαμίας καὶ μετὰ τοῦ πλήρους ἡδονῶν παραδείσου ὑπῆρξεν εἰς πολλοὺς ἄμορφώτους λαοὺς τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς εὐπροσδεκτότερος τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἄλλ' ἂν ἐν τῇ Ἀσίᾳ καὶ Ἀφρικῇ ἀπέτυχεν ὁ χριστιανισμός, ἐπιτυχῶς ὅμως ἐξηπλώθη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν Εὐρώπῃ παρὰ τοῖς Ἀγγλοσάξωνικοῖς Γερμανικοῖς λαοῖς, οἵτινες, ἐκ βορείων μερῶν ὀρηθέντες κατὰ τὸν Δ', Ε' καὶ Ἔ' αἰῶνα, κατέλαβον τὴν μέσην, μεσημβρινὴν καὶ δυτικὴν Εὐρώπην, καὶ μετὰ τῶν ἀρχαίων λαῶν τῶν χωρῶν τούτων, τῶν Ῥωμαίων, Κελτῶν, Βρετανῶν καὶ λοιπῶν ἀναμιχθέντες ἀπετέλεσαν τοὺς νεωτέρους εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς. Οἱ πρότερον βάρβαροι οὗτοι λαοὶ ἔλαβον παρὰ τῶν ἠττηθέντων καὶ ὑποταγέντων Ῥωμαίων πάντα τὸν ἀρχαῖον πολιτισμόν, μετ' αὐτοῦ δὲ καὶ τὴν ἥδη ἐν τῷ Ῥωμαϊκῷ κράτει θριαμβεύουσαν χριστιανικὴν θρησκείαν. Πρῶτοι τῶν λαῶν τούτων ἠσπάσθησαν τὸν χριστιανισμόν οἱ Γότθοι οἱ εἰσβαλόντες κατὰ τὰ τέλη τοῦ Δ' αἰῶνος εἰς τὴν Μοισίαν καὶ Θράκην, μετὰ δὲ ταῦτα ἐγκαταστάντες ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Ἰσπανίᾳ, μετ' αὐτοὺς οἱ Λογγοβάρδοι, οἱ Βουργούνδιοι, οἱ Βάνδαλοι, οἱ Φράγκοι, οἱ Ἀγγλοσάξωνες, οἱ Γερμανοί, οἱ Σουηδοί, οἱ Νορβηγοί, οἱ Δανοὶ καὶ οἱ Ὀλλανδοί. Τῆς ἐπιστροφῆς τῶν Σλαύων μόνον αἱ πρῶται ἀρχαὶ πίπτουσι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, κυρίως δὲ ἐπεστράφησαν οἱ λαοὶ οὗτοι (Ρῶσοι, Σέρβοι, Βούλγαροι, Μοραβοί, Βοεμοί, Κροάται, Δαλμάται, Ἀβαροι), κατὰ τοὺς ἐπομένους χρόνους, κατὰ τὸν Θ' καὶ Ι' αἰῶνα, περὶ οὗ ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ ῥηθήσονται τὰ δέοντα. Οἱ Ἀγγλοσάξωνες καὶ Σλαῶι ἐνόησαν τὸν χριστιανισμόν, διότι ζῶντες ἐν Εὐρώπῃ ἐπολιτίσθησαν.

+ § 18.

14

Πῶς ἀνεπτύχθη ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους; Τίνες ὑπῆρξαν αἱ τότε ἀναφανεῖσαι αἰρέσεις αἱ διαταράξασαι τὴν Ἐκκλησίαν;

* Ἦδη ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων οἱ σοφοὶ ἐκ τῶν χριστιανῶν, οἱ διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας, ἠρεύνων τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν, ὑψηλοποιήθηκε ἀπὸ το Ἰνστιτούτου Εκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

σκαλίαν καὶ ἐσπούδαζον νὰ ἀναπτύξωσιν αὐτὴν καὶ ἐπιστημονικῶς διαμορφώσωσιν. Αἱ ἔρευναι αὗται ἐπὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας καὶ αἱ συζητήσεις ἦτο ἐπόμενον ὅτι ἐμελλον νὰ ἐπιταθῶσιν ἔτι μᾶλλον ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ἀφ' ὅτου ἡ Ἐκκλησία ἀπηλλάγη τῶν διωκτῶν τῆς. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα τείνει πάντοτε εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἀληθείας. Ἄλλ' αἱ συζητήσεις αὗται ἐπὶ τῶν δογμάτων τοῦ χριστιανισμοῦ δὲν γίνονται νῦν ἡσυχῶς καὶ ἀθροῦβως, ὅπως ἤρμοξε καὶ ὅπως κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους συνέβαιναν, ἀλλὰ συνταράττουσι τὸ ὁωμαϊκὸν κράτος γεννῶσαι μίση μεταξὺ τῶν χριστιανῶν καὶ ἐπάγονται σφοδροὺς ἐσωτερικοὺς διωγμοὺς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Τοῦτο δέ, διότι τὸ μὲν ἀνεμυγνύοντο εἰς τὰς συζητήσεις ταύτας οἱ ἀμαθεῖς καὶ φανατικοὶ ὄχλοι μεταξὺ τῶν μοναχῶν, τὸ δέ, διότι ἡ πολιτικὴ ἐξουσία παρεμβαίνουσα εἰς αὐτὰς ἐλάμβανε μέρος ὅτε μὲν ὑπὲρ ταύτης, ὅτε δὲ ὑπὲρ ἐκείνης τῆς μερίδος, καὶ τὴν μὲν προήσπιζε, τὴν δὲ κατεδίωκε.

Πολλοὶ ἐν ταῖς συζητήσεσι ταύταις ἀπεπλανήθησαν εἰς δοξασίας ἐσφαλμένας, ἅς ἡ ἐκκλησία διὰ τοῦτο ὡς αἰρετικὰς κατεδίωκασεν. Οὕτως ὁ Ἄρειος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐθεώρει τὸν Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ ὡς κτίσμα. Ὁ Μακεδόσιος ἠρνεῖτο τὴν θεότητα τοῦ Πνεύματος. Ὁ Νεστόριος δὲν ἀπεδέχετο τὴν τελείαν ἔνωσιν τῆς θείας καὶ ἀνθρωπίνης φύσεως ἐν Χριστῷ. Ὁ Εὐτυχῆς τοῦναντίον συνέχεε τὰς ἐν Χριστῷ φύσεις. Ὁ Πελάγιος τέλος δὲν ἐθεώρει ἀπολύτως ἀναγκαίαν τὴν θείαν χάριν ἐν τῇ ἀναγεννήσει, νομίζων ὅτι ὁ ἄνθρωπος καὶ διὰ τῶν ἰδίων του ἠθικῶν δυνάμεων, ἄνευ τῆς ἐπενεργείας τοῦ χριστιανισμοῦ, δύναται νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἠθικὴν τελειότητα καὶ νὰ ἀποβῇ ἀρεστὸς τῷ Θεῷ. Χάριν τῶν ἐρευνῶν καὶ συζητήσεων τούτων συνήρχοντο οἱ ἐπίσκοποι καὶ θεολόγοι εἰς συνόδους, ὅσάκις δὲ αἱ τοπικαὶ σύνοδοι δὲν ἤρχουν, συνεκαλοῦντο γενικαὶ σύνοδοι, αἱ οἰκουμενικαὶ κληθεῖσαι, αἱ ὁποῖαι ἀντιπροσώπευον τὴν καθ' ἅπασαν τὴν οἰκουμένην ἐξηπλωμένην Ἐκκλησίαν. Αἱ οἰκουμενικαὶ αὗται σύνοδοι (καὶ τοιαῦται ἐγένοντο ἐπτά), περὶ ὧν ὑπῆρχε κοινὴ πίστις ὅτι ἐνεπνέοντο ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, διέλυνον ὀριστικῶς τὰς διαφοράς. Οἱ δὲ κατακρινόμενοι ὡς αἰρετικοὶ ἀπεκλείοντο ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστι-

κῆς κοινωνίας μετὰ τῶν ὁπαδῶν των, ἀπεδιώκοντο δὲ ἀπὸ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ ἐξωρίζοντο ἢ ἄλλως κατεδιώκοντο.

Ἡ τελευταία *συζήτησις* ἢ συνταράξασα τὴν ἐκκλησίαν ἐπὶ ἓνα αἰῶνα σχεδόν, ὑπῆρξεν ἢ κατὰ τὴν *Η' ἑκατονταετηρίδα ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου* ἐγερθεῖσα *περὶ τῶν εἰκόνων*, ἃς ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος διέταξε νὰ ἀποβάλωσι τῶν ἐκκλησιῶν, ἵνα μὴ περιπίπτωσι δῆθεν οἱ χριστιανοὶ εἰς εἰδωλολατρείαν. Ἡ ἀπαίτησις αὕτη, ἣν ὑπεστήριξαν καὶ ἄλλοι αὐτοκράτορες μετ' αὐτόν, Κωνσταντῖνος ὁ Κοπρώνυμος καὶ Λέων ὁ Χάζαρος, ἐπολεμήθη ὑπὸ τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κλήρου, ἐν δὲ τῇ οἰκουμενικῇ συνόδῳ, τῇ ἐπὶ τῆς *Εἰρήνης* τῷ 787 γενομένῃ, ἀνεκηρύχθη πάλιν ἡ τιμὴ τῶν εἰκόνων. Ὁρίσθη δὲ ἵνα μὴ ὁ λαὸς περιπίπτῃ εἰς εἰδωλολατρείαν, ὅτι ταῖς εἰκόσιν ὀφείλεται μόνον ἀπλῆ τιμητικὴ προσκύνησις, ἢ δὲ λατρεία ἀνήκει μόνῳ τῷ Θεῷ. Ἐφάνησαν μὲν καὶ μετὰ ταῦτα νέοι εἰκονομάχοι αὐτοκράτορες (Λέων ὁ Ἀρμένιος, Θεόφιλος), ἀλλ' ἡ αὐτοκράτειρα *Θεοδώρα* ἀνεστήλωσε πάλιν ὀριστικῶς τὰς εἰκόνας ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ὥρισε δὲ εἰς ἀνάμνησιν τοῦ γεγονότος τούτου ἑορτήν, τὴν Κυριακὴν τῆς Ὁρθοδοξίας. Ἐπειδὴ οἱ μοναχοὶ ἦσαν οἱ ὑποστηρίζοντες πρὸ πάντων τὰς εἰκόνας, οἱ εἰκονομάχοι ἐκηρύχθησαν κατ' αὐτῶν καὶ κατέστρεψαν πολλὰ αὐτῶν μοναστήρια καὶ βιβλιοθήκας μοναστηριακάς, διέλυσαν δὲ καὶ τὰ σχολεῖα αὐτῶν. Ἀλλὰ τοῦτο ἀντὶ νὰ ὠφελήσῃ, ὡς ἐνόμιζον οἱ εἰκονομάχοι, ἔβλαψε τὸ κράτος, διότι κατέστρεψε τὰ μόνα τότε ὑπάρχοντα σχολεῖα. Ὡστε, ἐνῶ οἱ εἰκονομάχοι ἐνόμιζον ὅτι ἐπεδιώκον τὴν πρόοδον, ἐπήνεγκον τὴν ὀπισθοδρομήσιν τοῦ λαοῦ. Ὑπὲρ τῶν εἰκόνων εἰργάσθησαν καὶ ἔγραψαν τότε δύο μεγάλοι ἐκκλησιαστικοὶ διδάσκαλοι, ὁ Ἰωάννης Δασμασκηνὸς καὶ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης, οἵτινες ἀπέδειξαν ὅτι ἡ κατάχρησις δὲν πρέπει νὰ κωλύσῃ τὴν λοῆσιν καὶ ὅτι αἱ εἰκόνες κοσμοῦσι τὰς ἐκκλησίας, διατηροῦσι ζωηρὰν τὴν μνήμην τῶν ἱερῶν προσώπων, μεθ' ὧν συνδέεται ἡ ἱστορία τῆς ἡμετέρας θρησκείας, καὶ διδάσκουσι τὸν λαόν.

7
§ 19. 15

Οἱ Ἕλληνες ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τοῦ Δ' καὶ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ Ε' αἰῶνος. Οἱ ἀκολουθοῦντες τῇ Ἀλεξανδρινῇ Σχολῇ Ἀθανάσιος, Βασίλειος ὁ μέγας.

Κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα καὶ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ Ε' αἰῶνος ἀνεφάνησαν ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἀνατολῇ σπουδαιότατοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς καί, δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι τότε συμπίπτει ἡ ἀκμὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτῆς φιλολογίας ἢ ὁ χρυσοῦς αὐτῆς αἰὼν. Καὶ οἱ μὲν τούτων ἀκολουθοῦσι ταῖς τάσεσι τῆς Ἀλεξανδρινῆς Σχολῆς, τὸν Ὁριγένη ἔχοντες ὄδηγόν καὶ συνδυάζοντες τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τὰ δόγματα ἐπὶ τὸ φιλοσοφικώτερον ἐξετάζοντες καὶ ἀναπτύσσοντες, οἱ δὲ ταῖς τῆς Σχολῆς τῆς Ἀντιοχείας, τῇ γραμματικῇ δηλ. καὶ ἱστορικῇ ἐρμηνείᾳ αὐτῆς. Εἰς τοὺς πρώτους ἀνήκει Ἀθανάσιος ὁ μέγας ἐπικληθεὶς (†373). Τὸ ἐπώνυμον τοῦτο ἀπεδόθη αὐτῷ δικαίως διὰ τοὺς πολλοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ κατὰ τῶν ἀρειανῶν καὶ τὴν ἔξοχον αὐτοῦ σοφίαν. Ἐμορφώθη ἐν τῇ Σχολῇ τοῦ Ὁριγένους. Ἦδη δὲ νεαρώτατος ὡς διάκονος τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας Ἀλεξάνδρου ἐν τῇ Α' ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικῇ συνόδῳ (325) ἔδειξε τὴν μεγάλην αὐτοῦ θεολογικὴν πολυμάθειαν καὶ ρητορικὴν δεινότητα καταπολεμήσας τοὺς ἀρειανούς καὶ μεγάλως συντελέσας εἰς τὴν ἐν τῇ Συνόδῳ ταύτῃ νίκην τῶν ὀρθοδόξων. Ἐπειτα ἐξηκολούθησε τὸν πόλεμον τοῦτον πρὸς τοὺς ἀρειανούς, ἀφ' οὔτου ἐγένετο τῷ 328 ἀρχιεπίσκοπος Ἀλεξανδρείας, διαδεχθεὶς τὸν Ἀλέξανδρον, ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου, Κωνσταντίου καὶ τῶν ἐπομένων κυβερνήσεων, αἵτινες κατεδίωξαν αὐτὸν ἀμειλίκτως, ὡσάκις ὑπερίσχυον ἐν τῇ αὐτῇ οἱ ἀρειανοὶ ἢ οἱ ἡμारेϊανοί. Ὁ Ἀθανάσιος ἐξωρίσθη δεκάκις, 20 δὲ ἔτη διέτριψεν ἐν τῇ ἐξορίᾳ. Τοὺς ἀγῶνας τούτους ἐξηκολούθησεν ἐπὶ 45 ἔτη. Εἶναι δὲ βαθὺς θεολόγος καὶ ἐπιστημονικώτατα μορφωμένος, ἐνῶ συγχρόνως ἦτο καὶ τοῦ πρακτικοῦ χρι-

Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

στιανικοῦ βίου θαυμαστής. Ὁ περίφημος ἐν ἀσκηταῖς Ἀντώνιος εἶχε καταπλήξει αὐτὸν διὰ τῆς ἄκρας αὐτοῦ ἐγκρατείας καὶ ἀσκήσεως, διὸ συνέγραψε καὶ τὸν βίον αὐτοῦ. Τὰ κυριώτερα συγγράμματά του εἶναι οἱ λόγοι του πρὸς Ἑλληνας κατὰ τῆς εἰδωλολατρείας, τὰ κατὰ ἀρειανῶν καὶ ἄλλων αἰρετικῶν ἔργα του καὶ αἱ ἐπιστολαὶ του. Ὁ Ἀθανάσιος εἶναι εἷς ἐκ τῶν ἐμβριθεστέρων καὶ βαθυνουστέρων πατέρων. Μέγας ὑπῆρξε καὶ ὁ Καισαρείας τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ μητροπολίτης Βασίλειος (†379). Ἀνατραφεὶς καλῶς ὑπὸ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Ἐμμελείας, ἥτις ἦτο ἐκ τῶν ἐναρετωτάτων ἐκείνων χριστιανῶν γυναικῶν, ἃς θαυμάζων ὁ ἔθνικὸς Λιβάνιος ἔλεγεν «οἷας θαυμαστὸς γυναικας ἔχουσιν οἱ χριστιανοί!» ἔξεπαιδεύθη μετὰ ταῦτα ἐν Ἀθήναις ἐν τῇ ἐνταῦθα φιλοσοφικῇ σχολῇ, ὅπου συνέδεσεν ἀδελφικὴν ἰσόβιον φιλίαν πρὸς τὸν Ναζιανζηνὸν Γρηγόριον στηριζομένην ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀγάπης πρὸς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν ἐκκλησίαν. Ἀπελθὼν μετὰ ταῦτα εἰς Πόντον, εἷς τινα πατρικὴν ἐξοχὴν, ἀφιερῶθη μετὰ τοῦ φίλου του Γρηγορίου εἰς τὴν μελέτην τῆς Γραφῆς καὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ὁριγένους. Γενόμενος δὲ κατόπιν μητροπολίτης Καισαρείας ἀνέπτυξε μεγάλας διοικητικὰς καὶ ποιμαντορικὰς ἀρετάς, πρότυπον ἀρχιερέως γενόμενος. Ὁ μέγας Βασίλειος ἠγωνίσθη γενναϊότατα ὑπὲρ τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως ἐπὶ Οὐάλεντος μάλιστα τοῦ βιαίως τὸν ἀρειανισμὸν ἐπιβάλλοντος. Ἐνῶ οὗτος πάντας σχεδὸν τοὺς ἄλλους τῆς Ἀσίας ἐπισκόπους κατεπτόησε, μόνον τὸν Βασίλειον δὲν ἠδυνήθη νὰ κάμψῃ. Ὅτε ὁ ἐπίτροπός του Μόδεστος ἠπειλήσεν αὐτῷ ἐν ὀνόματι τοῦ αὐτοκράτορος δήμευσιν περιουσίας, ἐξορίαν, βασάνους καὶ θάνατον, οὗτος ἀπήντησεν: «Οὐδὲν τοῦτο ποιεῖ μεῖ περιουσίαν δὲν ἔχω· παντοῦ ἐπὶ τῆς γῆς εἶναι ὁ ἄνθρωπος παρεπίδημος· τὸ ἀσθενές μου σῶμα δὲν θὰ ἀντεῖχε πολὺ εἰς βασάνους· ὁ θάνατος ἠθέλε μὲ ἐνώσει ταχύτερον μετὰ τοῦ Θεοῦ!». Ἐμερίμνα δὲ καὶ περὶ τῶν πτωχῶν ὡς πατὴρ συστήσας τὸ περιφημότερον τῆς ἐποχῆς του πτωχοκομεῖον, τὴν Βασιλειάδα, καὶ τρέφων ἐν καιρῷ λιμοῦ ἑκατοντάδας πτωχῶν ἐν τῇ τραπέζῃ του. Ἠγάπα δὲ τὴν ἐγκράτειαν καὶ τὴν ἀσκήσιν μέχρις ὑπερβολῆς. Ἐγραψε πολλὰ σοφώτατα ἔργα ἐν γλώσσῃ σχεδὸν κλασικῇ, οἷον ἔρμηνεϊας, κατὰ ἀρειανῶν λόγους, ἀσκητικὰ καὶ ἄλλα.

Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

+ § 20.

66

Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός.

Φίλος στενότητος τοῦ Μεγάλου Βασιλείου ἦτο Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός (†390). Εὐσεβέστατα ἀνατραφεὶς ὑπὸ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Νόννης ἐξεπαιδεύθη τὸ πρῶτον ἐν Ναζιανζῶ καὶ Καισαρείᾳ, εἶτα δὲ ἦλθεν εἰς Ἀθήνας πρὸς σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας. Μετὰ τοῦ Βασιλείου ἐνταῦθα διὰ δεσμῶν φιλίας στενωτάτης συνδεθεὶς ἀπῆλθε μετ' αὐτοῦ εἰς τὸν Πόντον πρὸς μελέτην τῶν Ἁγίων Γραφῶν καὶ τῶν συγγραμμάτων τῶν ἀρχαίων πατέρων καὶ θεολόγων. Γίνεται μετὰ ταῦτα πρεσβύτερος ἐν Ναζιανζῶ καὶ βοηθὸς ἐπίσκοπος, ἵνα ὑποστηρίξῃ τὸν γενηροκότα πατέρα του Γρηγόριον, ἐπίσκοπον τῆς πόλεως ταύτης, ἃν καὶ δὲν εἴλκυσεν αὐτὸν ἢ περὶ τὴν διοίκησιν καὶ ποιμαντορίαν ἐνασχόλησις τόσον ὅσον ἢ περὶ τὰ γράμματα σπουδῆ. Ἡ φήμη του διὰ τὴν ἀρετὴν, παιδείαν καὶ εὐγλωττίαν του ἤρχισε ταχέως νὰ διαδίδηται πανταχοῦ. Διὸ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει πιεζόμενοι ὀρθόδοξοι, οἵτινες κατεῖχον ἐπὶ Οὐάλεντος καὶ Γρατιανοῦ μόλις μικρὰν τινα ἐκκλησίαν τῆς ἁγίας Ἀναστασίας, καλοῦσιν αὐτόν, ἵνα ἀναλαμβάνων τὴν διοίκησιν αὐτῆς ἀντιπαλαίῃ ἐν τῷ κέντρῳ τούτῳ τῶν ἀρειανῶν ἐναντίον αὐτῶν. Ἐκεῖ εἶπεν ὁ Γρηγόριος τοὺς θαυμασίους αὐτοῦ λόγους ὑπὲρ τῆς θεότητος τοῦ Λόγου, δι' οὓς μετὰ ταῦτα θεολόγος ἐπεκλήθη. Ἡ ῥητορική του δεινότης διεφημίσθη πανταχοῦ. Ὁ Ἰερώνυμος, ὁ γνωστὸς Λατῖνος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς, διατρίβων τότε ἐν Ἀνατολῇ, ἀκούσας τὴν φήμην τοῦ Γρηγορίου ἦλθεν ἐπίτηδες εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα ἀκροασθῇ αὐτοῦ. Ὁ ἀρειανικὸς ὄχλος τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολλάκις ἠπειλήσεν νὰ εἰσβάλλῃ εἰς τὴν ἐκκλησίαν του καὶ νὰ φονεύσῃ αὐτόν. Οἱ ἀγῶνές του ἐστέφθησαν ἐπὶ τέλος δι' ἐπιτυχίας. Θεοδόσιος ὁ Α' κηρυχθεὶς ὑπὲρ τῶν ὀρθοδόξων ἀπεδίωξε μὲν τοὺς ἀρειανοὺς ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἤγαγε δὲ ἐν θριάμβῳ τὸν Γρηγόριον εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐκκλησίαν καὶ

Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

ἐνεθρόνισεν ἀρχιεπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως· οἱ ναοὶ πάντες καταλαμβάνονται ὑπὸ ὀρθοδόξων, ἐν δὲ τῇ μετ' ὀλίγον (381) γενομένη δευτέρᾳ οἰκουμενικῇ συνόδῳ ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῇ ἐπικυρωσάσῃ τὴν ὀρθόδοξον πίστιν τῆς Νικαίας, γίνεται ὁ Γρηγόριος πρόεδρος. Ὁ Γρηγόριος ἔγραψε πλεῖστα συγγράμματα μαρτυροῦντα τὴν θεολογικὴν αὐτοῦ σοφίαν. Τοιαῦτα εἶναι οἱ 45 λόγοι του, ἀριστουργήματα ἐκκλησιαστικῆς εὐγλωττίας, μάλιστα δὲ οἱ θεολογικοὶ του καὶ οἱ πανηγυρικοὶ. Ὁ Γρηγόριος εἶναι ἐπιφανέστατος συγγραφεὺς καὶ ὁ λόγος του ἔχει πολλὴν ποιητικὴν χροιάν. Ἐγραψε δὲ καὶ πολλὰ θρησκευτικὰ ποιήματα, ὧν διαπρέπει τὸ εἰς τὸν ἐαυτοῦ βίον. Εἰς αὐτὸν ἀποδίδεται καὶ τὸ θρησκευτικὸν δράμα τὸ κατὰ τὸν τύπον τῶν δραμάτων τοῦ Εὐριπίδου «ὁ Χριστὸς πάσχων» πεποιημένον.

Σημ. Ἄλλοι ἐνδοξοὶ ἀλεξανδρινοὶ θεολόγοι ἐφημίσθησαν Γρηγόριος ὁ Νύσσης, Εὐσέβιος ὁ Καισαρείας, ὁ τυφλὸς Αἰδύμος, ὁ Μακάριος, ὁ Κύπρου Ἐπιφάνιος, ὁ Συνέσιος, ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος, ὁ Ἰσίδωρος καὶ Νεῖλος. Ἐκ τούτων ὁ Γρηγόριος Νύσσης ἔξισοῦται κατὰ τὴν φιλοσοφικὴν καὶ θεολογικὴν μόρφωσιν πρὸς τὸν Βασίλειον καὶ τὸν Ναζιανζηνὸν Γρηγόριον. Ἦτο νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ Μεγάλου Βασιλείου. Ἠκολούθησε τὸν Ὁριγένη καὶ διδάσκαλον ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἔσχε τὸν Λιβάνιον. Τὸ σπουδαιότερον ἔργον του εἶναι ὁ Μέγας κατηχητικὸς του.

§ 21.

**Οἱ σύγχρονοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς
οἱ ἀκολουθοῦντες τῇ σχολῇ τῆς
Ἀντιοχείας. Χρυσόστομος.**

Συγχρόνως τοῖς ἀνωτέρω ἤκμασαν κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα καὶ τὸ πρῶτον ἡμῶν τοῦ Ε' αἰῶνος καὶ ἄλλοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἀνήκοντες τῇ σχολῇ τῆς Ἀντιοχείας, τῇ διακρινομένῃ διὰ τὴν γραμματικὴν καὶ ἱστορικὴν ἐρμηνείαν τῆς Γραφῆς. Εἰς τὴν σχολὴν ταύτην ἀνήκει καὶ τὸ κυριώτερον αὐτῆς κόσμημα εἶναι ὁ Ἰωάννης, ὁ μετὰ ταῦτα διὰ τὴν εὐγλωττίαν του Χρυσόστομος
Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

κληθείς. Οὗτος εἶχε μητέρα τὴν εὐσεβῆ Ἀνθοῦσαν, ἣτις ἀνέθρεψεν αὐτὸν χριστιανικῶς. Διδάσκαλος δὲ τῆς ῥητορικῆς ἐχρησίμευσεν αὐτῷ ὁ δεινὸς Λιβάνιος, ὅστις νέον ἔτι ὄντα ἐθαύμασεν αὐτὸν διὰ τὴν φυσικὴν του ῥητορείαν καὶ δι' αὐτὸ εἶπε μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου του, ὅτι τοῦτον θὰ κατέλειπε διάδοχόν του ἐν τῇ τῆς ῥητορικῆς διδασκαλίᾳ, ἐὰν δὲν εἶχον αὐτὸν κερδήσει οἱ χριστιανοί. Ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐσπούδασε τὰς γραφὰς ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν δύο περιφήμων ἐρμηνευτῶν, Διοδώρου, τοῦ μετὰ ταῦτα Ταρσοῦ γενομένου ἐπισκόπου καὶ τοῦ Καρτερίου. Ἐνῶ δὲ ἐσπούδαζεν, ἔτι νεαρῶτατος, διὰ τὴν μεγάλην ἀρετὴν του καλεῖται νὰ διαδεχθῆ τὸν ἀποθανόντα μητροπολίτην Ἀντιοχείας Μελέτιον, ἀλλ' ἠρνήθη φυγών. Χειροτονηθεὶς μετὰ ταῦτα πρεσβύτερος ἐν Ἀντιοχείᾳ ἀνέλαβε τὸ ἔργον τοῦ κήρυκος τοῦ λόγου ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκείνῃ καὶ πολυανθρώπῳ πόλει, τῇ ἐχούσῃ παμμέγιστον ναόν. Ἐν τῷ ναῷ τούτῳ ἀντήχησε τὸ πρῶτον ἡ εὐγλωττία τοῦ Χρυσοστόμου, ὅτε εἶπε τοὺς περὶ ἀνδριάντων περιφήμους λόγους του. Μετὰ ταῦτα προσκαλεῖται εἰς Κωνσταντινούπολιν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀρκαδίου καὶ ἄκων ἀναβιβάζεται εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως (397). Ὁ Χρυσόστομος ἐθεωρεῖτο τότε ὁ ἐπιφανέστερος τῶν ἐπισκόπων καὶ θεολόγων τῆς Ἐκκλησίας. Ἀνέπτυξε δὲ μεγάλας ποιμαντορικὰς ἀρετὰς ὡς ἀρχιεπίσκοπος κηρύττων ἀδιαλείπτως πρὸς τὸν λαόν, ἐλέγχων τοὺς παρεκτρεπομένους ἔκ τε τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ καὶ ἔκ τῶν ἀρχόντων, μεριμνῶν περὶ τῶν πτωχῶν, ὑπὲρ ὧν ἀφιέρου καὶ τὰ πλούσια εἰσοδήματα τῆς ἀρχιεπισκοπῆς του, αὐτὸς λιτότατα ὡς μοναχὸς ζῶν, φροντίζων περὶ τῆς μορφώσεως καὶ εὐκοσμίας τοῦ κλήρου καὶ προνοῶν περὶ τῆς διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ μεταξὺ τῶν μὴ χριστιανικῶν λαῶν, τῶν Γόθων, Περσῶν καὶ ἄλλων. Ἐνῶ δὲ διὰ τὴν ἀρετὴν αὐτοῦ καὶ τὴν περὶ τοῦ ποιμνίου του πατρικὴν μέριμναν ἦτο τὸ εἶδωλον τοῦ λαοῦ, ἕνεκα τῆς πρὸς τοὺς παρεκτρεπομένους αὐστηρότητος αὐτοῦ, ἀπέκτησεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἰσχυρὰν μερίδα ἐχθρῶν, ἣ συνετάσσετο καὶ ἡ αὐτοκράτειρα Εὐδοξία, τῆς αὐτῆς τῆς ὁποίας τὰ ἐκλελυμένα ἦθη ἠλέγχε πικρῶς. Εἰς τοὺς ἐχθροὺς τούτους ἀνήκε καὶ ὁ Ἀλεξανδροεὶς ἀρχιεπίσκοπος Θεόφιλος, οὗ τῇ ἐνεργείᾳ ἡ Εὐδοξία ἐπέτυχε νὰ κατηγορηθῆ ὁ Χρυσόστομος ἐπὶ πλαστοίς

καὶ γελοίοις ἐγκλήμασι (π. χ. ἐπὶ τῷ ὅτι ἤσθιε μόνος, ὅτι ἐξήρ-
 χετο εἰς τὰς ὁδοὺς ἄνευ ἀκολούθων κλπ.) καὶ καταδικασθῆ εἰς
 ἔξορίαν (403). Καὶ ἠναγκάσθη μὲν ἡ Αὐλὴ νὰ ἀνακαλέσῃ τότε
 αὐτὸν ἐκ τῆς ἔξορίας, πρὶν ἀπομακρυνθῆ τῆς Κωνσταντινουπό-
 λεως, ἔνεκα τοῦ στασιάσαντος ὑπὲρ αὐτοῦ λαοῦ, ἀλλ' ὅτε βραδύ-
 τερον ἐκφωνήσαντος τοῦ Χρυσοστόμου λόγον ἀρχόμενον ἀπὸ
 τῶν λέξεων: «Πάλιν Ἡρωδιᾶς μαίνεται, πάλιν ταράσσεται, πά-
 λιν ἐπὶ πίνακι ζητεῖ τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἰωάννου», οἱ λόγοι οὗτοι
 κατηγγέλθησαν ὡς ὑπονοοῦντες δῆθεν τὴν Εὐδοξίαν, ἔξορίζεται
 καὶ ἐκ δευτέρου εἰς Πόντον. ὅπου ἐν μέσῳ μεγίστων κακουχιῶν
 ἀποθνήσκει (†407). Ὁ Χρυσόστομος παραβάλλεται πρὸς τοὺς
 μεγαλυτέρους ῥήτορας τοῦ κόσμου, θεωρούμενος ἐφάμιλλος τοῦ
 Δημοσθένους καὶ τοῦ Βοσσοῦτου. Ἡ γλῶσσά του εἶναι ἀνθηρὰ
 καὶ πλήρης δυνάμεως. Ὁ Χρυσόστομος ἐμελέτα συντόμως τὸν
 Δημοσθένη καὶ τὸν Πλάτωνα καὶ κατ' αὐτοὺς ἐμόρφωσε τὸ ὕφος
 του. Τὰ συγγράμματα αὐτοῦ εἶναι πάμπολλα. Μετὰ τὸν Ὠριγένη
 εἶναι ὁ πολυγραφώτατος τῶν Ἑλλήνων πατέρων. Ἔχει ὁμιλίας
 ἐξηγητικὰς ὀλοκλήρου σχεδὸν τῆς Γραφῆς, λόγους ἀναριθμήτους
 διαφορῶν ὑποθέσεων, ἐξ ὧν διακρίνονται οἱ Περὶ ἀνδριάντων, οἱ
Περὶ ἱερωσύνης, οἱ Κατὰ Ἰουδαίων, οἱ Πρὸς κατηγουμένους, καὶ
 πλείστας ἄλλας διατριβὰς καὶ ἐπιστολάς. Ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία
 διὰ πάντα ταῦτα δικαίως ἀριθμεῖ τὸν Χρυσόστομον ὡς ἓνα τῶν
 τριῶν μεγίστων αὐτῆς πατέρων καὶ ἐφάμιλλον Γρηγορίου τοῦ
 θεολόγου. Ἐκ τῶν μετὰ ταῦτα ἀκμασάντων ἄξιοι μνείας εἶναι ὁ
 Ἰωάννης Δαμασκηνός (†760), ὁ πρῶτος συγγράψας πλήρη δογ-
 ματικὴν τῆς ἐκκλησίας, τὴν ἀκριβῆ δηλ. ἔκδοσιν τῆς ὀρθοδόξου
 πίστεως, ἧς προτάσσονται, ὡς εἰσαγωγή, φιλοσοφικὰ κεφάλαια
 καὶ περὶ αἰρέσεων, καὶ γράψας ἱερὰ παράλληλα καὶ πολλὰ ἄλλα
 ἔργα ἰδίως ὑπὲρ τῶν ἁγίων εἰκόνων καὶ ὕμνους, Μάξιμος ὁ
Ὁμολογητὴς καὶ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης (†828).

Σημ. Ἄλλοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς εἰς τὴν Σχολὴν τῆς
 Ἀντιοχείας ἀνήκοντες ὑπῆρξαν Κύριλλος ὁ Ἱεροσολύμων (†369),
 ὁ Ἀπολλινάριος (†390), Θεόδωρος ὁ Μοφουεσίας (†428) καὶ
Θεοδώρητος ὁ Κύρου (†457).

§ 22. + 18

Οἱ Λατῖνοι πατέρες ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος μέχρι τοῦ Θ'
 Ἀμβρόσιος, Αὐγουστῖνος, Ἰερώνυμος,
 Γρηγόριος ὁ Διάλογος.

Ἐν τέλει μνημονεύομεν καὶ τῶν σπουδαιότερων ἀπὸ τοῦ Δ' μέχρι τοῦ Θ' αἰῶνος ἀκμασάντων Λατίνων πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Οἱ Λατῖνοι οὗτοι πατέρες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἠκολούθουν τὴν θεολογικὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἑλληνικῆς ἀνατολῆς καὶ ἦσαν μαθηταὶ τῶν Ἑλλήνων πατέρων. Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ *Μεδιολάνων* ἀρχιεπίσκοπος Ἀμβρόσιος († 397), ὅστις ἐγένετο ἐπίσκοπος ἀπ' εὐθείας ἀπὸ λαϊκοῦ τῇ ἐπιμόνῳ αἰτήσει τοῦ λαοῦ τῶν *Μεδιολάνων*, ὅπου ἦτο αὐτοκρατορικὸς ἐπίτροπος ὄρισμένος. Ὁ Ἀμβρόσιος καὶ ἀρετὴν σπανίαν ἐκέκτητο καὶ παιδείαν μεγάλην εἶχε καὶ δι' ἐξόχου ὀητορικῆς εὐφυΐας ἦτο πεποικισμένος. Ἐδειξε δὲ μέγα θάρρος ἐν τῇ ἐκκληρώσει τῶν καθηκόντων του, ἐνώπιον μηδενὸς πτοούμενος. Ἀνώτατος πάντων τῶν Λατίνων πατέρων ὑπῆρξεν ὁ *Αὐγουστῖνος* († 430), ὅστις ἦτο βαθὺ πνεῦμα, πρωτότυπος καὶ γόνιμος νοῦς, ἰκανώτατος εἰς τὸ φιλοσοφεῖν, ὃν πολλοὶ οὐ μόνον πρὸς τοὺς μεγίστους τῶν Ἑλλήνων πατέρων παραβάλλουσιν, ἀλλ' ὡς ἓνα τῶν βαθυνουστέρων συγγραφέων πασῶν τῶν ἐποχῶν θεωροῦσιν.

Ἐνῷ εἶχεν ἀνατραφῆ χριστιανικῶς, κατέλιπε τὰς χριστιανικὰς του πεποιθήσεις, ἐγένετο ὁπαδὸς χριστιανικῆς τινος αἵρέσεως καὶ εἶτα ἠσπάσθη τὰς πλατωνικὰς ιδέας. Ἀλλ' ἐνῷ εὐρίσκετο ἐν *Μεδιολάνοις* φοιτῶν ἐκ περιεργείας εἰς τὰ κηρύγματα τοῦ Ἀμβροσίου, αἴφνης ἐπιστρέφει πάλιν εἰς τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν, ἐπανελθὼν δὲ εἰς Ἀφρικὴν γίνεται ἐν Ἰπλῶνι πρῶτον μὲν πρεσβύτερος, εἶτα δὲ ἐπίσκοπος τῆς πόλεως ταύτης. Ὁ Αὐγουστῖνος ὡς ἐπίσκοπος Ἰπλῶνος ἐξήσκει ἐπιρροὴν ἐπὶ πάσης τῆς ἐκκλησίας ἐν τῇ Δύσει, αἱ δὲ γνῶμαι αὐτοῦ εἶχον γενικὸν κῦρος. Ἐλάμβανε δὲ μέρος εἰς πάσας τὰς συζητήσεις τῆς ἐποχῆς του. Ἐκ τῶν πολυπληθῶν συγγραμμάτων του τὰ κυριώτερα

εἶναι τὸ Περὶ Πολιτείας Θεοῦ καὶ αἱ Ἐξομολογήσεις του, αἵτινες εἶναι αὐτοβιογραφία τις. Τὴν ἐμβρίθειαν καὶ τὸν φιλοσοφικὸν νοῦν τοῦ Αὐγουστίνου δὲν εἶχεν, ὑπῆρξεν ὁμως ἐπίσης πολυγραφώτατος συγγραφεὺς ὁ Ἰερώνυμος (†422), ὅστις τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ βίου του διέτριψεν ἐν Ἀνατολῇ καὶ μάλιστα ἐν Παλαιστίνῃ, ὅπου ἔμαθε καὶ τὴν ἑβραϊκὴν γλῶσσαν, ἀναγκαιοτάτην οὖσαν διὰ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, βοηθούμενος δὲ ὑπὸ τῶν ἐρμηνευτικῶν ἐργασιῶν τῶν Ἑλλήνων πατέρων ἐπεχείρησε νέαν εἰς τὸ λατινικὸν μετάφρασιν τῆς Γραφῆς, καὶ αὕτη εἶναι ἡ κληθεῖσα Βουλγάτα, ἡ μέχρι σήμερον ἐν ἐπισήμῳ χρήσει οὖσα ἐν τῇ λατινικῇ ἐκκλησίᾳ. Τελευταῖος ἐπίσημος Λατῖνος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς εἶναι ὁ πάπας Γρηγόριος ὁ Διάλογος (†604), ὅστις δὲν εἶχε μὲν μεγάλην παιδείαν, ἔδειξεν ὁμως σπανίαν διοικητικὴν ἱκανότητα καὶ ἐλάμπρυνε τὸν παπικὸν θρόνον.

§ 23.

Πῶς διεμορφώθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις ; Πῶς ἀνεφάνησαν οἱ πατριάρχαι ;

Ἐκ τῆς ὅτου Ῥωμαῖοι αὐτοκράτορες ἐγένοντο χριστιανοί, ἤρχισαν νὰ ἀναμιγνύωνται εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα καὶ νὰ ἔχωσιν εἰς τὰς χεῖράς των τὴν ἀνωτάτην διεύθυνσιν αὐτῶν. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀναφαίνονται τὸ πρῶτον οἱ πατριάρχαι. Καθὼς δηλ. εἰς παλαιότερους χρόνους, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, οἱ ἐπίσκοποι τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους ἀπετέλεσαν κατὰ μικρὸν τὰς διαφόρους ἐπαρχιακὰς ἐκκλησίας, ὧν προῖστατο ὁ ἐπίσκοπος τῆς μητροπόλεως τῆς ἐπαρχίας, ὁ μητροπολίτης κληθεῖς, ὅστις ἦτο καὶ ὁ πρόεδρος τῶν ἐπισκοπικῶν συνόδων τῶν ἐπαρχιακῶν τούτων ἐκκλησιῶν, οὕτω μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ὅτε τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος διηρέθη εἰς διαφόρους πολιτικὰς διοικήσεις, ὧν ἐκάστη περιέλαβε

πολλὰς ἐπαρχίας, οἱ ἐπίσκοποι τῶν διοικήσεων τούτων συνηώθησαν καὶ ἀπετέλεσαν τὰς κατὰ διοικήσεις ἐκκλησίας μετὰ τῶν διοικητικῶν συνόδων, ὧν πρόεδρος ἀνεδείχθη ὁ ἐπίσκοπος τῆς πρωτεύουσας τῆς διοικήσεως. Τοιοῦτοτρόπως οἱ ἐπίσκοποι τῶν πόλεων Ῥώμης, Κωνσταντινουπόλεως, Ἀντιοχείας, Ἐφέσου, Καισαρείας, Θεσσαλονίκης, αἵτινες ἦσαν πρωτεύουσαι διοικήσεων, ὑψώθησαν ὑπεράνω τῶν λοιπῶν ἐπισκόπων καὶ ἀνέλαβον ἀνωτέραν τινὰ ἐξουσίαν. Ὅσακις οἱ ἐπίσκοποι τῶν διοικήσεων συνήρχοντο εἰς συνόδους (διοικητικὰς συνόδους), αὐτοὶ ἦσαν οἱ πρόεδροι αὐτῶν. Ὀνομάσθησαν δὲ πρῶτον οἱ ἐπίσκοποι οὗτοι ἔξαρχοι ἢ ἀρχιεπίσκοποι, ἀπὸ τῶν μέσων δὲ τοῦ Ε' αἰῶνος πατριάρχαι. Βραδύτερον ὑπήχθησαν ὁ Ἐφέσου, ὁ Καισαρείας καὶ ὁ Θεσσαλονίκης ὑπὸ τὸν Κωνσταντινουπόλεως. Ὡστε τέσσαρες ἀνεδείχθησαν κυρίως ἀνώτατοι τῆς ἐκκλησίας ἐπίσκοποι, ὁ Ῥώμης, ὁ Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Ἀλεξανδρείας καὶ ὁ Ἀντιοχείας. Εἰς τοὺς τέσσαρας τούτους πατριάρχας προσέθηκε ὁ Θεοδόσιος ὁ Β' τὸν ἐπίσκοπον Ἱεροσολύμων, θέλων νὰ τιμήσῃ τὴν πόλιν, ἐν ἣ ἔσχηματίσθη διὰ τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἀποστόλων ἡ πρώτη χριστιανικὴ ἐκκλησία, ἀφ' ἧς ἐξηπλώθη ἔπειτα ὁ χριστιανισμὸς εἰς ἅπαντα τὸν κόσμον. Οὕτως ἀνεφάνησαν οἱ πέντε τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας πατριάρχαι, ὁ Ῥώμης, ὁ Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Ἀλεξανδρείας, ὁ Ἀντιοχείας καὶ ὁ Ἱεροσολύμων, ὑφ' οὓς ὑπήχθησαν κατὰ μικρὸν πάντες οἱ λοιποὶ ἐπίσκοποι τῆς ἐκκλησίας. Ἡ ἐκκλησία τῆς Κύπρου μόνον ἀνεγνωρίσθη ἐν τῇ Γ' Οἰκουμενικῇ συνόδῳ αὐτοκέφαλος.

§ 24. + 19

Πῶς ηὐξήθη ἡ ἐξουσία τῶν ἐπισκόπων Ῥώμης.

Ὁ ἐπισημότερος ἐκ τῶν πέντε πατριαρχῶν ἦτο ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης, διότι ἡ Ῥώμη ἦτο πρωτεύουσα σχεδὸν ὅλου τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ὅστις περιελήφθη εἰς τὸ ἀπέραντον ῥωμαϊκὸν κράτος, καὶ διότι ἡ πατριαρχικὴ αὐτοῦ περιφέρεια ἦτο πολὺ μεγαλύτερα ἢ ἡ τῶν λοιπῶν πατριαρχῶν, περιλαμβάνουσα μέγα μέρος τῆς

Δύσεως, ἦσαν ὅμως καὶ ἐν τῇ Δύσει ἐπὶ ἱκανὸν ἔτι χρόνον πολ-
 λαὶ ἐκκλησῖαι ἀνεξάρτητοι, οἷον αἱ τῆς Γαλλίας, τῆς Ἰσπανίας,
 τῆς Βρεττανίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς. Εἶχε δὲ ὁ Ῥώμης τὰ προεβεῖα
 μόνον τῆς τιμῆς μεταξὺ τῶν ἐπισκόπων, μεθ' ὃν ἤρχετο ὁ Κων-
 στατινουπόλεως. Ἀλλ' ὁ Ῥώμης εἶδομεν ὅτι καὶ ἐν ἀρχαιοτέρᾳ
 ἐποχῇ δὲν ἠρκεῖτο εἰς τὴν τιμὴν ταύτην, ἐσπούδαζε δὲ νὰ ἀνα-
 λάβῃ τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Οἱ πάπαι (οὕτως
 ὀνομάσθησαν ἀπὸ τοῦ σι' αἰῶνος οἱ ἐπίσκοποι Ῥώμης) ἐθεώ-
 ρουν ἑαυτοὺς ὡς διαδόχους δῆθεν τοῦ Πέτρου, καὶ καθὸ τοιοῦτοι
 εἰς ἑαυτοὺς ἀναφέροντες τὸ παρὰ τῷ Ματθαίῳ (Ις' 18) χωρίον :
 «Σὺ εἶ Πέτρος καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκ-
 κλησίαν» ἠξίουσαν νὰ δεσπόζωσι πάντων ὡς εἰ ὁ Πέτρος εἶχε λάβει
 δῆθεν τοιαύτην τινὰ ἐξουσίαν ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας, καὶ ὡς εἰ ὁ
 ἀπόστολος οὗτος ὑπῆρξεν ἰδρυτῆς τῆς ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίας καὶ
 πρῶτος αὐτῆς ἐπίσκοπος. Αἱ δύο αὐταὶ προϋποθέσεις ἦσαν ἐντε-
 λῶς ἐσφαλμέναι. Δὲν ἴδρυσεν ὁ Πέτρος τὴν ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίαν
 (εἰς ἣν ἐκήρυξαν πρὸ αὐτοῦ τὸ εὐαγγέλιον ὁ Παῦλος καὶ ἰδιῶται
 χριστιανοί), οὐδὲ πρῶτος αὐτῆς ἐπίσκοπος ἐγένετο, καθ' ὅσον
 μάλιστα οἱ ἀπόστολοι δὲν ἦσαν ὀρισμένων πόλεων ἐπίσκοποι,
 ἀλλὰ πάσης τῆς Ἐκκλησίας, οὐδ' ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης ἄρα εἶναι
 διάδοχος τοῦ Πέτρου. Πέτρα δέ, ἐφ' ἧς ὠκοδομήθη ἡ ἐκκλησία,
 εἶναι ἢ εἰς Χριστὸν πίστις, ἣν ὠμολόγησεν ἕξ ὀνόματος πάντων
 τῶν ἀποστόλων ὁ Πέτρος. Οὕτως ἐξηγοῦσι τὸ χωρίον τοῦτο οἱ
 πλείστοι ἀρχαῖοι πατέρες. Ἐν τῇ Δύσει ὅμως ἠδυνήθησαν οἱ
 πάπαι νὰ πραγματοποιήσωσι τὰς δεσποτικὰς ἀξιώσεις των, ἐπι-
 τυχόντες κατὰ διαφόρους εὐνοϊκὰς περιστάσεις νὰ ὑποτάξωσιν
 ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῶν τὰς ἄλλοτε αὐτοκεφάλους ἐκκλησίας τῆς
 Ἀφρικῆς, Γαλλίας, Ἰσπανίας, Ἰλλυρίας καὶ λοιπὰς. Περὶ τὰ τέλη
 τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἦτοι κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα, ὑπήκουε σχεδὸν ἡδη
 ἅπασα ἡ Δύσις εἰς τὰ νεύματα αὐτῶν. Μόνον ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἐκ-
 κλησίᾳ αἱ παράλογοι αὗται ἀξιώσεις τῶν παπῶν δικαίως ἀπεκρού-
 σθησαν. Οἱ ἀνατολικοὶ ἐπίσκοποι μόνον τὰς πρώτας τιμὰς ἀπο-
 νέμοντες αὐτοῖς διὰ τὴν πολιτικὴν σημασίαν τῆς Ῥώμης ἐθεώ-
 ρουν τὰς ἐκκλησίας των ἀνεξαρτήτους καὶ αὐτοκεφάλους.

§ 25.

Τίς ἦτο ἡ ἀνωτάτη πραγματικὴ ἐξουσία ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ; Πόσαι οἰκουμενικαὶ σύνοδοι ἐγένοντο ;

Τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐξήσκουν αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, ὧν αἱ ἀποφάσεις ἐθεωροῦντο ὡς ἔκφρασις ἀλλάνθαστος τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως καὶ ὑπαγόρευσις αὐτοῦ τοῦ τὴν ἐκκλησίαν ὀδηγοῦντος ἁγίου πνεύματος, ἦσαν δὲ διὰ τοῦτο ἀνέκκλητοι. Αἱ σύνοδοι αὗται συνεκαλοῦντο παρὰ τῶν αυτοκρατόρων, ὁσάκις συνεκίνουν τὴν ἐκκλησίαν μεγάλα ζητήματα, πρὸς λύσιν τῶν ὁποίων δὲν ἐπῆρχουν αἱ ἐπαρχιακαὶ καὶ λοιπαὶ μερικαὶ σύνοδοι. Ὁνομάσθησαν δὲ οἰκουμενικαί, διότι ἀντεπροσώπευον σχεδὸν τὴν καθ' ἅπασαν τὴν οἰκουμένην ἐξηπλωμένην ἐκκλησίαν. Πρόεδροι αὐτῶν ἦσαν ἐπίσημοι ἐπίσκοποι τῆς ἐκκλησίας, παρίσταντο δὲ πρὸς τήρησιν τῆς τάξεως καὶ αυτοκρατορικοὶ ἐπίτροποι. Ἐπὶ τῶν δογματικῶν ζητημάτων ὄφειλον πάντες νὰ συμφωνήσωσιν· οἱ διαφωνοῦντες ἀπεκηρύσσοντο ὡς αἰρετικοί. Ἐπὶ δὲ τῶν ἄλλων ζητημάτων ἔκρινεν ἡ πλειονοψηφία. *Πρώτην* τοιαύτην σύνοδον συνεκάλεσεν ὁ μέγας Κωνσταντῖνος τῷ 326 ἐν Νικαίᾳ τῆς Βιθυνίας, ὅτε ὁ Ἄρειος διὰ τῆς διδασκαλίας του, τῆς ἀρνούμενης τὴν ἀληθῆ θεότητα τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦτον κτίσμα κηρυσσούσης, κατεθορύβησεν ἅπασαν τὴν ἐκκλησίαν. Εἰς τὴν σύνοδον ταύτην συνῆλθον περὶ τοὺς 318 πατέρες. Αἱ λοιπαὶ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι εἶναι αἱ ἑξῆς· ἡ ἐν *Κωνσταντινουπόλει Β'* τῷ 381 κατὰ τῶν Ἀρειανῶν καὶ πνευματομάχων· ἡ ἐν *Ἐφέσῳ Γ'* τῷ 431 κατὰ Νεστορίου· ἡ ἐν *Χαλκιδόνι Δ'* τῷ 451 κατὰ Εὐτυχοῦς· ἡ ἐν *Κωνσταντινουπόλει Ε'* τῷ 553 κατὰ τῶν νεστοριανιζόντων· ἡ ἐν *Κωνσταντινουπόλει Σ'* τῷ 680 κατὰ τῶν μονοθελητῶν, οἵτινες κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα ἀνενέωσαν τὸν εὐτυχιανισμόν ὑπὸ νέαν μορφήν· μετὰ τῆς συνόδου ταύτης συνδέεται καὶ ὡς συνέχεια αὐτῆς ἐθεωρήθη ἡ λεγομένη Πενθέκτη σύνοδος· ἡ ἐν *Τρούλλῳ ἐν Κωνσταντινουπόλει* τῷ 692 καὶ ἡ ἐν *Νικαίᾳ Ζ'* τῷ 787 κατὰ τῶν εἰκονομάχων.

§ 26.

Πῶς εἶχεν ἡ λατρεία τὴν ἐποχὴν ταύτην ;

Ἡ λατρεία τῆς ἐκκλησίας, ἀφ' οὗτου οἱ Ῥωμαῖοι αὐτοκράτορες, χριστιανοὶ γενόμενοι, ἐμερίμων περὶ αὐτῆς, ἐθνικοὶ δὲ πλούσιοι προσερχόμενοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν προσέφερον μεγάλας δωρεὰς αὐτῇ, ἀνέλαβε *μεγάλην λαμπρότητα* καὶ ἀπέβη πομπωδестаτή. Κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα αἱ ἐκκλησῖαι διέπρεπον ἤδη ὡς μεγαλοπρεπῆ κτίρια κτιζόμενα κατὰ τὸν τύπον τῶν βασιλικῶν στοῶν. Τὸ ἐσώτατον μέρος ἦτο προωρισμένον διὰ τὸν κληρον, περιεῖχε δὲ τὴν ἀγίαν τράπεζαν καὶ τὰς ἔδρας τῶν κληρικῶν καὶ ἐλέγετο βῆμα ἢ ἀγίασμα. Τὸ πρὸ τούτου μέρος ἦτο ὁ κυρίως ναός, ὅπου ὑπῆρχεν ὁ ἄμβων, ἦτο δὲ καὶ ὠρισμένος τόπος ψαλτῶν καὶ ἴσταντο οἱ πιστοί. Ὁ ἔμπροσθεν πάντων χώρος ἐκαλεῖτο νάρθηξ. Τὸ τελευταῖον τοῦτο μέρος ἐχρησίμευε χάριν τῶν μετανοούντων καὶ τῶν κατηγουμένων, καὶ διὰ τοῦτο, ὅτε οὗτοι ἐξέλιπον ἢ κατέστησαν σπάνιοι καὶ ὀλίγοι, κατηργήθη. Τὸ βῆμα ἐχωρίζετο τὸ πρῶτον διὰ κιγκλίδων, βραδύτερον δὲ ἀντικατεστάθη διὰ τοῦ εἰκονοστασίου. Εἰς τὰς βασιλικὰς ἐδόθη κατὰ μικρὸν ὁ τύπος τοῦ σταυροῦ, ἐν τῇ Ἀνατολῇ κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν σκελῶν αὐτοῦ ἐτέθη ὁ θόλος, καὶ οὕτως ἐμορφώθη ὁ βυζαντινὸς λεγόμενος ἑυθυμός, οὗ πρότυπον ὑπῆρξεν ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ναὸς τῆς θείας Σοφίας, ὁ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἀνοικοδομηθεὶς. Ἐσωτερικῶς ἐπληρώθησαν νῦν αἱ ἐκκλησῖαι *εἰκόνων*, παύσαντος μετὰ τὴν νίκην τοῦ χριστιανισμοῦ κατὰ τῆς εἰδωλολατρείας τοῦ πρὸς χοῦσιν τῶν καλῶν τεχνῶν ἐν τῇ λατρείᾳ δέους, ὅπερ ἔτρεφον οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοί, ὡς εἶδομεν ἀλλαχοῦ. Ἐκτὸς τῶν ἀρχαίων *εορτῶν* ἀναφαίνονται νέαι, ἡ τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ, αἱ τῆς Παναγίας μητρὸς τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἀγίων, τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, τῶν Εἰσοδίων, τῆς Ὑπαπαντῆς, τῶν Ἀγίων Πάντων, τοῦ Ἀγίου Στεφάνου, τοῦ Προδρόμου, τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου, τῆς ὑψώσεως τοῦ Σταυροῦ καὶ τῶν μαρτύρων καὶ ἄλλων ἀγίων. Ἡ εορτὴ τοῦ Πρωτομάρτυρος Στεφάνου

ἔτι μᾶλλον παρὰ τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν, διότι οὗτος ἔδωκε τὸ πρῶτον παράδειγμα τῆς αὐτοθυσίας ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, τὸ ὁποῖον ἔπειτα ἐμιμήθησαν καὶ τοσοῦτοι ἄλλοι ἐν καιρῷ τῶν διωγμῶν. Κηρύττων τὸν Χριστὸν ἐν Ἱεροσολύμοις, ἐπειδὴ διὰ λαμπροῦ λόγου, ὃν ἔκαμεν ἐν τῇ βίβλῳ τῶν Πράξεων (κεφ. ζ') καὶ ἐν ᾧ διεξέροχεται ὁλόκληρον τὴν ἱστορίαν τοῦ λαοῦ Ἰσραήλ, ἠλέγξε τοὺς Ἰουδαίους, διότι κατεδίωξαν ἀπ' ἀρχῆς πάντας τοὺς λέγοντας εἰς αὐτοὺς τὴν ἀλήθειαν καὶ ἐλέγχοντας τὴν ἀπιστίαν καὶ τὰς κακίας των καὶ τελευταῖον σενεπλήρωσαν τὰ ἐγκλήματα τῶν πατέρων των, προσηλώσαντες ἐπὶ τοῦ σταυροῦ τὸν Σωτῆρα τοῦ κόσμου, παρώργισε τοὺς Ἰουδαίους εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε ὀρμήσαντες ἔσυραν αὐτὸν καὶ ἐλιθοβόλησαν. Ὁ Στέφανος καὶ κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς δὲν ἀπέβαλε τὸ θάρρος του, ἔδειξε δὲ τὰ εὐαγγελικώτατα αἰσθήματα ὑφ' ὧν ἐνεφορεῖτο, διότι μιμούμενος τὴν ἀνεξικακίαν τοῦ Κυρίου γονυπετήσας, ἐνῶ ἐλιθοβολεῖτο, ἠυχήθη ὑπὲρ τῶν δημίων του, εἰπὼν· «Μὴ στήσης, Κύριε, αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην». Τὸν τίμιον σταυρὸν εἶχεν εὖρει ἡ ἁγία Ἑλένη, ἡ μήτηρ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ἀρπαγέντα δὲ ὑπὸ τῶν Περσῶν ἠλευθέρωσεν ὁ αὐτοκράτωρ Ἡράκλειος καὶ ὕψωσεν εἰς προσκύνησιν τοῦ λαοῦ. Τὸ κέντρον τῆς λειτουργίας ἢ κυρίως λατρείας ἀπετέλει καὶ νῦν ἡ τέλεσις τῆς εὐχαριστίας, ἧς προηγεῖτο ὡς προπαρασκευὴ εἰς αὐτὴν ἡ ἀνάγνωσις τῶν ἁγίων Γραφῶν, τὸ ἐπ' αὐτῶν κήρυγμα καὶ διάφοροι προσευχαί. Ἐν ταῖς μεγάλαις πόλεσι καὶ μάλιστα ἐν Ῥώμῃ καὶ Κωνσταντινουπόλει ἡ λειτουργία ἐγίνετο μετὰ πλείστης λαμπρότητος, ἧτις ἐξέπληττε τοὺς ἐθνικοὺς καὶ τοὺς μήπω χριστιανισθέντας βαρβάρους λαοὺς. Ὡς ἐκκλησιαστικοὶ ὑμνογράφοι διέπρειψαν κατὰ τὸν Η' αἰῶνα ὁ Δαμασκηνὸς καὶ ὁ Κοσμᾶς, οὓς ἐμιμήθησαν πάντες οἱ μετὰ ταῦτα. Τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας τὴν λατρείαν ἐλάμπρυναν δι' ὕμνων καὶ διὰ τῆς ἀνυψώσεως τῆς μουσικῆς πρὸ πάντων ὁ Ἀμβρόσιος καὶ Γρηγόριος ὁ μέγας ἢ Διάλογος. Οἱ λόγοι μάλιστα ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὅπου ἤκμαζεν ἡ δημοτικὴ, ἦσαν πολλάκις ἀριστουργήματα ἐκκλησιαστικῆς εὐγλωττίας. Καὶ τῶν ἄλλων μυστηρίων αἱ τελεταί, ἧτοι τοῦ βαπτίσματος, τοῦ χρίσματος, τῆς μετανοίας, τοῦ εὐχελαίου, τοῦ γάμου καὶ τῆς ἱερωσύνης ἀπέβησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους λαμπρότεραι καὶ

πομπωδέστεραι συμφώνως πρὸς τὴν τάσιν τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ῥωμαϊκοῦ λαοῦ πρὸς πομπὰς καὶ μεγαλοπρεπεῖς ἐορτάς.

§ 27.

Ποῖα τὰ ἦθη τῶν χριστιανῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης;

Τὰ ἦθη τῶν χριστιανῶν κατὰ τὴν παροῦσαν ἐποχὴν δὲν διεκρίνοντο πλέον ἐν τῇ καθαριότητι ἐκείνῃ ἣτις κατὰ τοὺς χρό-
 νους τῶν διωγμῶν εἶχεν ἐκπλήξει τοὺς ἐθνικούς. Ἄφ' οὗτου ὁ
 χριστιανισμὸς ἐγένετο ἐπικρατοῦσα θρησκεία ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ
 κράτει καὶ οἱ μὲν χριστιανοὶ ἀπέλαυον πολλῶν προνομίων,
 οἱ δὲ ὀπαδοὶ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας τοῦναντίον κατεδιώκοντο,
 πολλοὶ προσήρχοντο εἰς τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν, οὐχὶ ἐκ
 ζήλου καὶ ἀγάπης πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ Εὐαγγελίου, ἀλλ' ἕνεκα
 συμφέροντος. Οἱ τοιοῦτοι τῶν ἐθνικῶν χριστιανοὶ γενόμενοι
 μετέβαλλον μόνον τὸ ὄνομα. Οὕτως ἡ τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν
 σωφροσύνη καὶ ἡ περὶ τὰ ἦθη αὐστηρότης κατὰ μικρὸν ἐξέλι-
 πεν. Εἰς τὴν ἑξαχρείωσιν τῶν ἠθῶν συνέτεινον καὶ αἱ δογματι-
 καὶ συζητήσεις, αἱ ὁποῖαι ἠγειρον μίση μεταξὺ τῶν χριστιανῶν
 καὶ ἐγέννων πολλάκις ἢ τὴν ὑποκρισίαν ἢ τὴν θρησκευτικὴν
 ἀδιαφορίαν. Ὁ λαὸς καὶ οἱ μοναχοὶ ἀναμιγνύμενοι εἰς τὰς συ-
 ζητήσεις ταύτας, ἄς ὀλίγον ἐνόουν, ἐφανατίζοντο. Ἐνεκα δὲ
 τοῦ φανατισμοῦ τούτου ἐξέλιπεν ἡ ἀρχαία τῶν χριστιανῶν ἀνοχή.
 Ἄλλ' ἐὰν καὶ ἐν γένει, καθὼς παρατηρεῖ ὁ θεῖος Χρυσόστο-
 μος, ἡ ἐποχὴ αὕτη παραβαλλομένη κατὰ τὰ ἦθη πρὸς τὴν ἐπὶ
 τῶν διωγμῶν ἐποχὴν, εὐρίσκειται λίαν ὑπολειπομένη αὐτῆς, συγ-
 κριτικῶς ὁμως πρὸς τοὺς ἐθνικούς καὶ οἱ τῆς ἐποχῆς ταύτης χρι-
 στιανοὶ ἴστανται ἠθικῶς πολὺ ἀνώτεροι αὐτῶν· διότι ὅπωςδήποτε
 ὁ χριστιανισμὸς ἐπέδρασε καὶ τότε ἐπὶ τὰ ἦθη, ἅτινα ἦσαν
 πάντοτε καθαρώτερα ἢ τὰ τῶν ἐθνικῶν, καθ' ὅσον ἡ ἐθνικὴ
 ἀκολασία περιεστάλῃ· ἡ ἀρχαία ἀπανθρωπία ἐμετριάσθη· αἱ
 θηριομαχίαι καὶ αἱ μονομαχίαι ἐξέλιπον· ἡ τραχύτης πρὸς τοὺς
 δούλους ἔπαυσεν· οἱ δὲ ἐνδεεῖς καὶ πάσχοντες εὕρισκον περίθαλ-

ψιν ἐν τοῖς φιλανθρωπικοῖς καθιδρύμασιν, ἅτινα ἀπ' οὐδεμιᾶς χριστιανικῆς πόλεως ἔλειπον.

§ 28. 20

**Πῶς ἀνεφάνη τὸ πρῶτον ὁ μοναχικὸς βίος
καὶ ποῦ διεδόθη μετὰ ταῦτα ;**

Ἡ ἀρχαία περὶ τὰ ἥθη ὑπερβολικὴ αὐστηρότης, ἡ προελθούσα, ὡς εἶδομεν ἀλλαχοῦ, ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς τὴν ἀκολασίαν τῶν ἐθνικῶν, διεσφύζετο νῦν μόνον παρὰ τοῖς ἀσκηταῖς, οἵτινες εἶχον ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἀναφανῆ. Ἡ ἀσκησις εἶναι ὑπερβολικὴ ἀφοσίωσις πρὸς τὰ θεῖα. Οἱ ἀσκηταί, οἵτινες μένοντες ἄγαμοι ἦσαν ἀφιερωμένοι εἰς ἀδιαλείπτους προσευχὰς καὶ νηστείας, ἐτιμῶντο μεγάλως καὶ ἐχρησίμευον ὡς τὰ πρότυπα τῆς χριστιανικῆς τελειότητος. Ἐνῶ δὲ τὸ πρῶτον ἔζων ἐν ταῖς ἐρήμοις μεμονωμένοι, ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος συνενούμενοι ἀποτελοῦσι μοναχικὰς κοινότητας καὶ ζῶσιν ὑπὸ τὴν αὐτὴν στέγην καὶ τοὺς αὐτοὺς κανόνας. Ὁ ἰδρυτὴς τοῦ νέου τούτου εἴδους ἀσκητικοῦ βίου, τοῦ λεγομένου κυρίως μοναχικοῦ ἢ μοναστηριακοῦ, εἶναι ὁ Παχώμιος, μαθητὴς τοῦ μεγάλου Ἀντωνίου. Τὰ πρῶτα μοναστήρια ἀνεφάνησαν ἐν Αἰγύπτῳ, ἐκεῖθεν δὲ ἐξηπλώθη ὁ μοναχικὸς βίος εἰς ἅπασαν τὴν ἐκκλησίαν. Ὁ Μέγας Βασίλειος, θαυμαστὴς θερμοτάτος τοῦ νέου τούτου βίου, συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν ἐν τῇ Ἀνατολῇ διάδοσίν του, ὑπερεύπωσε δὲ πρῶτος αὐτὸς τοὺς κανόνας, καθ' οὓς ὄφειλον νὰ ζῶσιν οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ. Ἐν δὲ τῇ Δύσει ἐγνωστοποίησε τὸν βίον τοῦτον ὁ μέγας Ἀθανάσιος, ὅτε ἐπὶ τῶν ἀρειανῶν ἐρίδων ἦλθεν εἰς τὴν Ρώμην ἐξόριστος. Ὑπεστήριξαν δὲ αὐτὸν ὁ Ἀμβρόσιος, ὁ Ἰερώνυμος καὶ ὁ Ἀβγουστίνος. Αἱ χριστιανικαὶ χῶραι ἐπληρώθησαν ταχέως μοναχῶν καὶ μοναστηρίων. Ἐν τῇ Δύσει ἐπεβλήθη τοῖς μοναχοῖς ἡ γεωργία καὶ ἐν γένει ἡ ἐργασία ὡς κύριον ἔργον αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Βενεδίktου, ὅστις ἐμετρίασε καὶ τὴν αὐστηρότητα τῶν μοναχικῶν διατάξεων τῆς Ἀνατολῆς ὡς ἀπάδουσιν εἰς τὸ ψυχρὸν κλίμα τῆς Δύσεως. Πολλαχοῦ ἐχρησίμευον τὰ

μοναστήρια καὶ ὡς σχολεῖα τοῦ κλήρου, ἔκτοτε δὲ ἀνέλαβον οἱ μοναχοὶ εἰς τὰς χεῖράς των πᾶσαν σχεδὸν τὴν ἐκπαίδευσιν. Διὰ τῆς ἀντιγραφῆς ἀρχαίων χειρογράφων διέσωσαν οἱ μοναχοὶ τότε τὰ κειμήλια τῆς κλασικῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχαιότητος. Ἐν γένει, ἐν τῇ ἡμιβαρβάρῳ ἐκείνῃ ἐποχῇ οἱ μοναχοὶ ἦσαν κατὰ πολλὰ ὠφέλιμοι, διότι οὐ μόνον ἡ θρησκευτικὴ διδασκαλία ἦτο εἰς χεῖρας αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ πᾶσα ἄλλη διδασκαλία. Τὰ μόνα τότε σχολεῖα μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν ἐθνικῶν ὀητορικῶν σχολῶν ἦσαν τὰ τῶν μοναχῶν. Ἐν τῇ Δύσει οἱ μοναχοὶ ἐδίδαξαν τοὺς βαρβάρους λαοὺς οὐ μόνον τὸν χριστιανισμὸν καὶ τὰ γράμματα, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν γεωργίαν καὶ τὰς τέχνας. Καὶ ἀφοῦ δὲ συνέστησαν τὰ μοναστήρια, πολλοὶ μοναχοὶ ἐξηκολούθουν τὸν ἀρχαῖον ἀπομεμονωμένον ἐρημικὸν βίον (*ἐρημίται*), ἄλλοι πάλιν ἐπενόουν νέα εἴδη ἀσκήσεων, δι' ὧν ἐξέπληττον τοὺς ὄχλους. Μεγάλως ἐθαυμάζοντο οἱ *στυλίται*, οἱ ἐπὶ στύλων τὸν βίον διάγοντες, οἷς τὸ πρῶτον παράδειγμα ἔδωκεν ὁ *Συμεὼν ὁ ἐπονομασθεὶς Στυλίτης*.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ'.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟΥ ΣΧΙΣΜΑΤΟΣ
ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ (867-1453)

Α'.

Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία

§ 29.

*Πῶς ἐγένετο τὸ σχίσμα μεταξὺ Ἀνατολικῆς
καὶ Δυτικῆς ἐκκλησίας;*

Ἐν τοῖς προηγουμένοις εἶδομεν, ὅτι οἱ πάπαι καταλαβόντες ἀπ' ἀρχῆς ἐπίσημον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ θέσιν ἕνεκα τῆς ἐπισημότητος τῆς πόλεως, ἧς ἦσαν ἐπίσκοκοι, ἔδειξαν προῦμως τὴν πρόθεσιν νὰ γίνωσιν ἀπόλυτοι δεσπότες αὐτῆς. Ἐν τῇ Δύσει δὲν ἀπήντησαν μεγάλας δυσκολίας εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῶν σκοπῶν αὐτῶν τούτων. Κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα, κατὰ μικρὸν εἶχον σχεδὸν πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι αὐτῆς, αἱ ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἀνεξάρτητοι καὶ αὐτοκέφαλοι, ὑπαχθῆ ὑπ' αὐτούς. Μόνον αἱ ἀνατολικαὶ ἐκκλησίαι πισταὶ ἐμμένουσαι εἰς τὰς ἀρχαίας παραδόσεις τῶν δὲν ἤθελον νὰ κῦψωσι τὸν ἀρχένα ὑπ' αὐτούς. Διὰ τοῦτο οἱ πάπαι ἐδυσανασχέτουν, περιέμενον δὲ εὐκαιρίαν κατάλληλον, ἵνα ἐπεμβαίοντες εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς ἐπεκτείνωσι καὶ ἐπὶ ταύτης τὸ κράτος τῶν. Τοιαύτη εὐκαιρία ἐνόμισαν ὅτι ἐδόθη αὐτοῖς κατὰ τὴν ἀνύψωσιν τοῦ Φωτίου εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῷ 857 ἔτει. Ἡθέλησαν τότε νὰ ἐπιβληθῶσιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ νὰ ὑποτάξωσι καὶ τὰς ἐκκλησίας αὐτῆς, ἀλλ' ὁ Φώτιος τὰς παραδόσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, τὴν ἀρχαιοτάτην ἀνεξαρτησίαν καὶ τὰ δικαιώματα αὐτῆς δικαίως ὑπερασπίζων ἀντέστη εἰς αὐτούς.

Τοῦτο ἤγαγεν εἰς σύγκρουσιν τὰς δύο ἐκκλησίας, ἀποτέλεσμα δὲ ὑπῆρξε τὸ σχίσμα μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας, τὸ ὁποῖον διαρκεῖ μέχρι τῆς σήμερον. Ὡστε αἰτία τοῦ σχίσματος ὑπῆρξεν ἡ ἀλαζονεία τῶν παπῶν καὶ ἡ ἄθεσμος ἐπιθυμία των νὰ δεσπόσωσι τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Τὰ πράγματα συνέβησαν ὡς ἑξῆς: Πρὸ τοῦ Φωτίου, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἦτο ὁ Ἰγνάτιος. Πρὸς τοῦτον περιῆλθεν ἡ αὐτὴ τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ τοῦ Γ' εἰς ῥῆξιν. Ὁ δὲ αὐτοκράτωρ ἔρριψεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς πατριαρχίας, ἀνεβίβασε δὲ εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τὸν Φώτιον, ἄνδρα παρὰ πᾶσι σεβαστόν, ὅστις ἤλπιζεν, ὅτι διὰ τοῦτο ὑπὸ πάντων ἔμελλε νὰ ἀναγνωρισθῆ ὡς πατριάρχης. Ὁ Φώτιος ἀνθίσταται, ἀλλ' ὁ βασιλεὺς ἐπιμένει, καὶ ὁ κληρὸς δὲ καὶ ὁ λαὸς ὁμοφώνως ἐζήτουν αὐτὸν πατριάρχην. Ἐπὶ τέλους ἐνδίδει εἰς τὴν βίαν ταύτην καὶ ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν διελθῶν πάντα τὰ κατώτερα ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα (διότι ἦτο λαϊκὸς) προχειρίζεται πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ ἄλλοι πρὸ τοῦ Φωτίου ἐπίσημοι ἄνδρες ἐγένοντο ἐπίσκοποι καὶ πατριάρχαι ἀμέσως ἀπὸ λαϊκῶν, οἳ οὐδ' ἄμβρόσιος καὶ ὁ Ταράσιος. Οὐδεὶς ἀρχαῖος κανὼν ἀπηγόρευε τοῦτο. Ἄλλ' οἱ περὶ τὸν Ἰγνάτιον, ἐνῶ τὸ πρῶτον ἐφαίνοντο ὅτι ἀποδέχονται τὴν ἐκλογὴν τοῦ Φωτίου, ἤρχισαν ἔπειτα νὰ ἀντιπράττωσι κατ' αὐτοῦ καὶ νὰ μὴ θέλωσι νὰ ἀναγνωρίσωσιν αὐτὸν ὡς κανονικὸν πατριάρχην. Ἐπειδὴ δὲ αἱ ἐκ τῆς εἰκονομαχίας ταραχαὶ δὲν εἶχον ἀκόμη ἐντελῶς κατασιγᾶσει, ἐσκέφθησαν καὶ ὁ Φώτιος καὶ ὁ Μιχαὴλ νὰ συγκαλέσωσι μεγάλην σύνοδον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπως προνοήσῃ περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων.

Εἰς τὰς μεγάλας συνόδους προσεκαλεῖτο πάντοτε καὶ ὁ πάπας, ὡς εἰς τῶν πέντε πατριαρχῶν καὶ μάλιστα ὁ ἐπισημότερος, καθὼς προσεκαλοῦντο καὶ οἱ ἄλλοι πατριάρχαι τῆς Ἀνατολῆς. Προσεκλήθη λοιπὸν καὶ ὁ τότε πάπας Ρώμης Νικόλαος ὁ Α' νὰ συμμετάσχῃ τῆς συνόδου καὶ συμπράξῃ μετὰ τῶν λοιπῶν πατριαρχῶν πρὸς εἰρήνευσιν τῆς ἐκκλησίας. Ὁ Νικόλαος, ἀνὴρ ἀλαζονικώτατος, ἐνόμισε τοῦτο κατάλληλον εὐκαιρίαν νὰ ἐπέμβῃ εἰς τὰ πράγματα τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἐλπίζων νὰ δεσπόσῃ αὐτῆς. Ἀντὶ λοιπὸν νὰ δεχθῆ ἀπλῶς τὴν πρόσκλησιν καὶ νὰ πέμψῃ τοὺς ἀντιπροσώπους του εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα συσχεφθῶσι

μετὰ τῶν ἄλλων πατριαρχῶν περὶ τοῦ πρακτέου, παρουσιαζόμενος αὐτοδικαίως δῆθεν ὡς δικαστής, δι' ἀλαζονικῶν ἐπιστολῶν πρὸς τὸν Φώτιον καὶ τὸν Μιχαὴλ ἀποδοκιμάζει τὴν καθαίρεσιν τοῦ Ἰγνατίου, διότι ἐγένετο δῆθεν ἐν ἀγνοίᾳ του (ὡς εἶ ἦτο ἀνάγκη νὰ ληφθῆ ἡ ἄδεια αὐτοῦ!), καὶ κατακρίνει τὴν ἀνύψωσιν τοῦ Φωτίου ἀπὸ λαϊκοῦ εἰς πατριάρχην, χωρὶς νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἀνατολῆς οὐδεὶς κανὼν ἀπηγόρευσέ ποτε τοῦτο. Ἀλλ' ἀφοῦ ἦλθον οἱ ἀπεσταλμένοι αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐν τῇ ἐπὶ παρουσίᾳ αὐτῶν γενομένη συνόδῳ τῷ 861 ἐλικυροῦται ἡ ἀνύψωσις τοῦ Φωτίου, διότι ἦτο πασίγνωστον, ὅτι καὶ εἰς τὴν κατάκρισιν τοῦ Ἰγνατίου δὲν ἐνείχεται καὶ βιαζόμενος καὶ ὑπέικων τῇ ὁμοφώνῳ αἰτήσῃ πάντων ἐγένετο πατριάρχης. Τοῦτο δυσηρέστησε τὸν Νικόλαον, διότι ἀντέβαινε εἰς τὸν σκοπὸν του. Διὰ τοῦτο συγκροτήσας ἄλλην σύνοδον ἐν Ρώμῃ ἐκ τῶν περὶ ἑαυτὸν ἐπισκόπων ἀφώρισε τὸν Φώτιον! Ἴδου τὸ πρῶτον βῆμα εἰς τὸ σχίσμα γινόμενον ἐν Ρώμῃ. Τὰ πράγματα ἐδεινώθησαν ἔτι μᾶλλον, ὅτε οἱ Λατῖνοι ἱερεῖς ἐλθόντες εἰς τὴν πρὸ μικροῦ τότε δι' ἀποστόλων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἐπιστραφεῖσαν Βουλγαρίαν ἠθέλησαν νὰ ἀνατρέψωσι τὰς διατάξεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας καὶ νὰ ἐνώσωσι τοὺς Βουλγάρους μετὰ τῆς Ρώμης. Διὸ ἐκδίδει ὁ Φώτιος τῷ 867 τὴν περίφημον ἐγκύκλιον αὐτοῦ, δι' ἧς προσβάλλων τὰς καινοτομίας τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας καὶ καταγγέλλων τὴν δεσποτικὴν συμπεριφορὰν τοῦ πάπα Νικολάου συγκαλεῖ σύνοδον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἣτις συνελθοῦσα δικαίως ἀναφώρισε τὸν πάπαν καὶ ἀπέκοψε αὐτὸν ὡς σέσηπὸς μέλος ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας. Τὸ σχίσμα ἦτο πλέον γεγονός τετελεσμένον. Ἐπέτυχε μὲν ὁ τοῦ Νικολάου διάδοχος Ἀδριανὸς ὁ Β' ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνα, τοῦ φρονεύσαντος μὲν τὸν Μιχαὴλ τὸν Γ', ἀποβαλόντος δὲ τὸν Φώτιον τῆς πατριαρχείας καὶ ἀναβιβάσαντος τὸ δεύτερον τὸν Ἰγνατίον, νὰ ἐπιβληθῆ πρὸς καιρὸν ἐπὶ τῆς Ἀνατολῆς, διότι ἐπὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰγνατίου γενομένης συνόδου τῷ 869 ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἦν οἱ Λατῖνοι ὀγκύδη οἰκουμενικὴν ἀριθμοῦσιν, ἀνεκηρύχθη ὁ πάπας ἀνώτατος καὶ ἀπεριόριστος ἔξουσιαστής τῆς ἐκκλησίας καὶ αὐτῶν τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων ὑπερκείμενος, ἀλλὰ δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολὺ ἡ ταπεινώσις αὕτη τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, διότι αὐτὸς ὁ Βα-

σίλειος εὐμενέστερον πρὸς τὸν Φώτιον διατεθεὶς ἀνεκάλεσεν αὐτὸν ἐκ τῆς ἐξορίας, μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Ἰγνατίου ἀνεβίβασε πάλιν αὐτὸν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, σύνοδος δὲ μεγάλη συγκληθεῖσα ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῷ 879, ἢ παρὰ τινων ὀγδόη οἰκουμενικῇ ἀριθμουμένη, ἀπεκήρυσσε τὴν παπόφιλον ἐκείνην ψευδοσύνοδον τοῦ 869, ἐδικαίωσε δὲ ὀριστικῶς τὸν Φώτιον. Οὕτω συνέβη τὸ σχίσμα.

§ 30. †

Ἐγένετο ἀπόπειρα πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ;

Μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Φωτίου διεκόπη ἡ ἐκκλησιαστικὴ κοινωνία μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, μόνον δὲ ὁσάκις οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες χάριν τῶν ἀτομικῶν ἢ πολιτικῶν τῶν σκοπῶν ἐνόμιζον ὅτι δύνανται νὰ μεταχειρισθῶσι τοὺς πάπας ὡς ὄργανα, ἐζήτησαν νὰ συνδέσωσιν ἐκκλησιαστικὰς σχέσεις μετ' αὐτῶν. Οἱ πάπαι ἐδράττοντο προθύμως τῶν εὐκαιριῶν τούτων ἐλπίζοντες πάντοτε διὰ τῶν αὐτοκρατόρων νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ὑποταγὴν τῶν Ἀνατολικῶν. Οὕτως ἐζήτησε νὰ συνάψῃ τοιαύτας σχέσεις πρὸς τὸν Ρώμης καὶ ὁ *Κωνσταντῖνος ὁ Μονομάχος*, ἀλλὰ *Μιχαὴλ ὁ Κηρουλάριος*, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ἠνάγκασε τοὺς παπικοὺς ἀπεσταλμένους νὰ φύγωσιν ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως κακῶς τῷ 1054 ἔτει. Διὰ τοῦτο ἐπὶ τοῦ πατριάρχου τούτου θεωρεῖται συμπληρωθὲν τὸ ἀπὸ Φωτίου ἀρξάμενον ἐκκλησιαστικὸν σχίσμα. Ἀλλὰ καὶ οἱ μετὰ ταῦτα Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες, οἱ *Κομνηνοὶ* καὶ οἱ *Παλαιολόγοι*, πολλὰκις πιεζόμενοι ὑπὸ τῶν ἐξ Ἀσίας ἐχθρῶν, ἰδίως τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Τούρκων, ἐλπίζοντες δὲ ὅτι, ἐὰν εἶχον τὸν πάπαν ὑπὲρ ἑαυτῶν, ἠδύναντο νὰ ἐχῶσι κατὰ τῶν ἐχθρῶν τούτων τὴν βοήθειαν τῶν δυτικῶν ἡγεμόνων, ἐπειράθησαν νὰ συμφιλώσωσι τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ δόγματα καὶ τὰς παραδόσεις αὐτῆς. Διὰ τοῦτο ὁμως ὅ τε κληρὸς καὶ ὁ λαὸς τῆς Ἀνατολῆς ἀπέκρουσαν τὴν οὕτως

αἰσχροῶς ἐπιζητουμένην ἔνωσιν. Τὴν θρησκείαν τοῦ ὁ λαὸς δὲν πρέπει ποτὲ νὰ θυσιάῃ ἀντὶ οὐδενὸς συμφέροντος. Ἡ τελευταία σπουδαία ἀπόπειρα πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν προὐκλήθη ὑπὸ Ἰωάννου Ζ' Παλαιολόγου κατὰ τὰ μέσα περίπου τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, πιεζομένου ὑπὸ τῶν Τούρκων, οἵτινες κυριεύσαντες τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἠπέλουν καὶ αὐτὴν τὴν πρωτεύουσαν αὐτοῦ. Ὁ αὐτοκράτωρ μετὰ τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ, Μάρκου τοῦ Ἐφέσου, Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου, Βησσαρίωνος καὶ ἄλλων θεολόγων ἦλθον πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν εἰς Φλωρεντίαν (1439), ἐκεῖ δὲ ἐξηναγκάσθησαν διὰ τῆς βίας νὰ υπογράψωσιν ἔνωσιν, ἣτις ἀνεγνώρισε τὴν ὑπεροχὴν καὶ τὰς ὑπερφιάλους ἀξιώσεις τοῦ πάπα καὶ τὰ νεωτεριστικὰ καὶ ἀπὸ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως ἀποκλίνοντα δόγματα τῆς ἐκκλησίας του. Μόνος ὁ Ἐφῆσου Μάρκος ἀντέστη μέχρι τέλους. Ἄλλ' ἡ βεβιασμένη καὶ ψευδὴς αὕτη ἔνωσις ἀπεκρούσθη ἐν Ἀνατολῇ ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κλήρου καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων πατριαρχῶν συνελθόντων εἰς συνόδους ἐν Ἱεροσολύμοις (1443) καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει (1451). Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς δικαίως οὐδὲν ἤθελε νὰ ἀκούσῃ περὶ τοιαύτης ἐνώσεως, διότι ἐθεώρει ἄτοπον νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν πάτριον θρησκείαν δι' οἰονδήποτε ἐγκόσμιον συμφέρον καὶ διότι ἐφοβεῖτο τοὺς δεσποτικὸς σκοποὺς τοῦ πάπα καὶ δικαίως ἐμίσει τοὺς Λατίνους, ἀφ' ὅτου μάλιστα οὗτοι ἐπὶ τῶν σταυροφοριῶν κατὰ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ Μουσουλμάνων εἶχον προσβίβει τὸ βυζαντικὸν κράτος καί, καταλύσαντες αὐτό, εἶχον ἰδρῦσαι ἐπὶ 60 περίπου ἔτη (1204-1261) λατινικὴν αὐτοκρατορίαν ἐν Κωνσταντινουπόλει καταδιώξαντες τοὺς ἡμετέρους ἀπανθρωπότερα, καὶ καταλάβει πλεῖστα μέρη τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Οὕτως ἐγένετο τὸ σχίσμα καὶ οὕτως ἀπεκρούσθησαν αἱ ἀπόπειραι τοῦ παπισμοῦ νὰ ὑποτάξῃ ὑπὸ τὸν ζυγὸν τοῦ τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν. Τοὺς προμαχῆσαντας ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν Φώτιον, Μιχαὴλ Κηρουλάριον, Μάρκον τὸν Ἐφῆσου, Γεννάδιον τὸν Σχολάριον καὶ λοιποὺς πρέπει νὰ εὐγνωμονῇ οὐ μόνον ἡ ἀνατολικὴ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία, διότι διέσωσαν καὶ τὴν καθαρότητα τῶν δογμάτων καὶ τῆς λατρείας τῆς καὶ τὴν διοικητικὴν αὐτῆς ἀνεξαρτησίαν, ἀλλὰ καὶ ὁ ἑλληνικὸς λαός, διότι ὑπαγόμενος ὑπὸ τὸν παπισμὸν, ὅστις κατὰ τοὺς

μέσους αἰῶνας ἦτο πανίσχυρος ἐν τῷ κόσμῳ καὶ ἐχθρὸς παντὸς ὅ,τι ἑλληνικὸν καὶ τὰ πάντα ἐξελατίνιζε, θὰ ἐκινδύνευε νὰ ἐκφραγισθῇ ὅπως ἔπαθον τοῦτο οἱ ὀλίγοι Ἕλληνες οἱ δεχθέντες ἐν Ἀνατολῇ τὸν παπισμὸν, οἱ Γραικοκαθολικοί, ἢ Οὐνῖται λεγόμενοι, οἵτινες ἀπώλεσαν τὴν ἑλληνικὴν αὐτῶν συνείδησιν καὶ ἐλησμόνησαν ὅτι εἶναι Ἕλληνες καὶ διὰ τοῦτο εἶναι οἱ μόνοι Ἕλληνες, οἵτινες κατὰ τὸν μέγαν ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα τοῦ 1821 δὲν ἔλαβον τὰ ὄπλα, ἵνα ἀγωνισθῶσιν ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας.

§ 31.

Ποία τις ἦτο ἡ βυζαντινὴ θεολογία καὶ παιδεία ;

Ἡ βυζαντινὴ ἐποχὴ ἦτο ἐποχὴ πτώσεως συγκρινομένη πρὸς τὴν ἐποχὴν τοῦ Δ' καὶ Ε' αἰῶνος. Οἱ θεολόγοι τῶν χρόνων τούτων ἔχουσι πάντοτε ὡς πρότυπα καὶ μιμοῦνται καὶ ἀντιγράφουσι τοὺς ἀρχαιοτέρους πατέρας τῆς κλασικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐποχῆς τοῦ Γ' ἰδίως καὶ τοῦ Δ' αἰῶνος, χωρὶς σχεδὸν νὰ δύνανται νὰ παραγάγῳσι καὶ τι ἴδιον. Καὶ ὅτε ἐξήταζον τὰ δόγματα τῆς ἐκκλησίας καὶ ὅτε ἠρμίνευον τὰς Γραφάς, ἠροκοῦντο νὰ ἀνατρέχωσιν εἰς τὰς γνώμας τῶν ἀρχαιοτέρων τυφλῶς ἀποδεχόμενοι ταύτας. Οἱ ἐπισημότεροι ἐξ αὐτῶν εἶναι ὁ Φώτιος, ὁ πολυμαθέστερος πάντων, ὅστις ἐν τῇ Μυριοβίβλῳ του ἔδειξεν ὅτι εἶχε ποιήσει εὐρυτάτας μελέτας ἐν τοῖς ἀρχαίοις κλασικοῖς καὶ ἐκκλησιαστικοῖς συγγραφεῦσιν· ὁ Ψελλός, ὅστις ἐφημίζετο ὅτι ἦτο εἰδήμων πασῶν τῶν ἐπιστημῶν καὶ ὅστις περὶ πασῶν ἔγραψεν· ὁ Οἰκουμένιος, ὁ Ζυγαβηνός, ὁ Θεοφύλακτος, οἵτινες ἐπέτεμον τὰς εἰς τὴν Γραφὴν ἐρμηνείας τῶν ἀρχαίων πατέρων, ἰδίως τοῦ Χρυσοστόμου· Νικόλαος ὁ Μεθώνης, ὁ γράψας κατὰ τοῦ νεοπλατωνικοῦ Προκλου· Νικήτας ὁ Ἀγομινᾶτος, ὅστις συνέλεξε τὰς δογματικὰς γνώμας τῶν ἀρχαίων· ὁ περὶ τὴν ἀρχαίαν κλασικὴν φιλολογίαν καὶ μάλιστα τὴν ποίησιν ἐμπειρότατος ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Εὐ-

στάθιος· οἱ τὴν μετὰ τῆς Ῥώμης ἔνωσιν καταπολεμήσαντες *Νεῖλος καὶ Νικόλαος οἱ Καβάσιλαι*, *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς*, *Μᾶρκος ὁ Ἐφέσου καὶ Γεννάδιος ὁ Σχολάριος*· καὶ ὁ περὶ τὴν ἐρμηνεϊάν τῆς λειτουργίας ἀσχοληθεῖς *Συμεὼν Θεσσαλονίκης*.

§ 32.

Ποία ἦτο ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις, ποῖα τὰ ἤθη καὶ ποῖα ἡ λατρεία κατὰ τοὺς χρόνους τούτους;

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ ἐξηκολούθει γινομένη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους συμφώνως πρὸς τοὺς κανόνας τῶν ἀρχαίων συνόδων καὶ πατέρων, οὓς ἤρχισαν νὰ συλλέγωσι πολλοί, ἐν οἷς καὶ ὁ Φώτιος. Οἱ *Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες* ἐπενέβαινον καὶ νῦν καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἐσωτερικὰ πολλάκις τῆς ἐκκλησίας. Οἱ *πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως* ἀνεπιβίβζοντο καὶ κατεπιβίβζοντο συνήθως ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος, παρὰ πᾶσαν ὅμως τὴν ἐξάρτησιν ταύτην, ὅσάκις ἀπέλανον τῆς αὐτοκρατορικῆς εὐνοίας, ἦσαν πανίσχυροι. Ἡ *πατριαρχικὴ* αὐτῶν περιφέρεια ὁσημέραι *ἠρῴνετο* καὶ μάλιστα, ἀφ' οὔτου προσῆλθον εἰς τὸν *χριστιανισμόν* οἱ *σλαβικοὶ λαοί*, ἰδίως οἱ *Βούλγαροι* καὶ οἱ *Ῥῶσοι*. Οἱ δὲ ἄλλοι *πατριάρχαι* τῆς Ἀνατολῆς, ἀφ' οὔτου ἡ *Αἴγυπτος*, ἡ *Συρία* καὶ ἡ *Παλαιστίνη* περιῆλθον ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν Ἀράβων (ἀπὸ τοῦ Ζ' αἰῶνος), κατέπεσον εἰς μεγάλην ἀδυναμίαν. Τὰ *πατριαρχεῖα Ἱεροσολύμων* καὶ *Ἀντιοχείας* ἔπαθον μεγάλως καὶ ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν *σταυροφόρων*, οἵτινες ἐκδιώξαντες τοὺς ὀρθοδόξους *πατριάρχας* ἐγκαθίδρυσαν *Λατίνους*. Τὰ αὐτὰ ἔπραξαν οἱ *σταυροφόροι* καὶ ὅπουδήποτε ἄλλαχού τῆς Ἀνατολῆς ἐπέβαλλον τὴν *κυριαρχίαν* των, οἷον ἐν *Κύπρῳ*, *Κρήτῃ*, *Ἑπτανήσῳ*, *Χίῳ*. Οἱ ὀρθόδοξοι ἦσαν μόλις ἀνεκτοί.

Ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων μεγάλην κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐξήσκουν ἐπιρροὴν οἱ *μοναχοὶ* καὶ μάλιστα οἱ τῶν

ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναστηρίων, ὄντες πολλάκις ἐπίφοβοι καὶ ἐπιβαλλόμενοι καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς Πατριάρχας. Κέντρον τοῦ μοναχικοῦ βίου, ὅποῖον ἄλλοτε ἦτο ἡ Αἴγυπτος, ἀποβαίνει κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ Ἅθως, ὁ ἐπικληθεὶς Ἅγιον ὄρος, ἔνθα ἰδρῦθη τὸ πρῶτον μοναστήριον μετὰ τὰ μέσα τοῦ Θ' αἰῶνος ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνα. Τὸ μοναστήριον τοῦτο κατεστράφη μετὰ ταῦτα ὑπὸ Σαρακηνῶν πειρατῶν. Κατὰ δὲ τὸν Ι' αἰῶνα, ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Νικηφόρου τοῦ Φωκά, ἐκτίσθη ἡ Λαύρα παρὰ τοῦ Ἀθανασίου, μεθ' ἣν ἰδρῦθησαν καὶ ἄλλα πολλὰ μοναστήρια τὰ τῶν Ἰβήρων, τοῦ Βατοπεδίου, τοῦ Χιλιανδαρίου καὶ τοῦ Ζωγράφου καὶ πολλὰ ἄλλα (20 τὸν ἀριθμὸν).

Ἡ λατρεία ἔμεινεν ὡς πρὸς τὰς βάσεις αὐτῆς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἢ αὐτὴ ὅπως εἶχε διαμορφωθῆ ἐπὶ τῆς προηγουμένης ἐποχῆς. Μόνον νέαι τινὲς ἑορταὶ προσειτέθησαν εἰς τιμὴν νέων ἁγίων τῶν τότε ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀναφανέντων καὶ δοξασάντων αὐτὴν διὰ τοῦ ἀγιοτάτου βίου των. Πρὸς ἔπαινον αὐτῶν ἐποιήθησαν τότε καὶ πολλοὶ νέοι ὕμνοι, κανόνες λεγόμενοι, οἵτινες εἶναι πολλάκις γεγραμμένοι μετὰ ἀληθοῦς ποιητικῆς φαντασίας καὶ ἐλέγχουσι βαθὺ τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα. Περιελήφθησαν δὲ οἱ ὕμνοι οὗτοι μετὰ τῶν ἀρχαιοτέρων εἰς διαφόρους συλλογὰς, ἦτοι τὸ Τριώδιον, τὸ Πεντηκοστάριον, τὴν Παρακλητικὴν καὶ τὰ Μηναῖα. Καὶ ἡ μὲν Παρακλητικὴ χρησιμεύουσα δι' ὅλου τοῦ ἔτους περιέχει ὕμνους εἰς δόξαν τοῦ ἐκ νεκρῶν ἀναστάντος Χριστοῦ. Τὸ δὲ Πεντηκοστάριον περιέχει τοὺς ὕμνους τῶν ἀπὸ τοῦ Πάσχα μέχρι τῆς Πεντηκοστῆς ἡμερῶν. Τὸ δὲ Τριώδιον εἶναι ὠρισμένον διὰ τὸν χρόνον τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς καὶ τὰ Μηναῖα περιέχουσι τοὺς ὕμνους εἰς τοὺς διαφόρους ἁγίους τῶν δώδεκα μηνῶν τοῦ ἔτους. Τότε προσετέθησαν εἰς τὴν ἀρχαίαν πρὸ τοῦ Πάσχα νηστείαν τῆς Τεσσαρακοστῆς καὶ νεώτεροι νηστεῖαι, πρὸ τῆς ἑορτῆς τῶν Ἀποστόλων, πρὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ ὡς καὶ πρὸ τῆς ἑορτῆς τῆς κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου.

§ 33.

**Προσέλευσις τῶν Βουλγάρων καὶ Ρώσων
εἰς τὸν χριστιανισμόν.**

Τὰ πρῶτα βήματα πρὸς ἐπιστροφὴν τῶν Σλαύων εἰς τὸν χριστιανισμόν εἶχον γίνεαι ἤδη κατὰ τὴν προηγουμένην περιόδον, ἀλλ' ἡ ὁριστικὴ αὐτῶν χριστιανίσις ἐτελέσθη κατὰ τοὺς προκειμένους χρόνους.

Τοὺς Βουλγάρους ἐπέστρεψαν εἰς Χριστὸν δύο ἐκ Θεσσαλονίκης Ἕλληνες μοναχοί, ὁ Μεθόδιος καὶ Κύριλλος (Κωνσταντῖνος), γνωρίζοντες τὴν σλαβικὴν γλῶσσαν, ἐπὶ τοῦ βασιλέως αὐτῶν Βογόριδος κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Φωτίου, ὅστις συνήργησε μεγάλως εἰς τοῦτο (864). Ἄλλ' ἐνῶ οὕτω διὰ τῶν προσπαθειῶν τῶν ἀνατολικῶν εἰσῆχθη ὁ χριστιανισμὸς εἰς τὴν Βουλγαρίαν, αἴφνης ὁ πάπας, εἴτε προσκληθεὶς ὑπὸ τοῦ Βογόριδος διὰ λόγους πολιτικούς εἴτε ὅπως αὐθαιρέτως, ἀποστέλλει Λατίνους ἱερεῖς εἰς τὴν χώραν ταύτην καὶ ζητεῖ ἀποσπᾶν τοὺς Βουλγάρους ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως νὰ εἰσαγάγῃ παρ' αὐτοῖς τὴν τάξιν τῆς Λατινικῆς ἐκκλησίας. Εἶδομεν ἄλλαχού, πῶς τοῦτο ἐδείνωσε τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν καὶ συνετέλεσε μεγάλως εἰς τὸ νὰ ἐπιταχύνῃ τὸ μεταξὺ αὐτῶν σχίσμα. Ἄλλ' οἱ Βούλγαροι ταχέως μεταμεληθέντες ἐπανῆλθον εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας (869). Διὰ τοῦ Μεθοδίου καὶ τοῦ Κυρίλλου διεδόθη τὸ Εὐαγγέλιον καὶ εἰς τοὺς Μοραβούς, τοὺς Ἀβάρους καὶ τοὺς Βοεμούς. Οἱ Σέρβοι, οἱ Κροάται, οἱ Δαλμάται καὶ ἄλλοι Σλαῦοι εἶχον ἤδη ὀλίγον πρότερον χριστιανισθῆ.

Οἱ Ρῶσοι προσῆλθον ἕνα αἰῶνα μετὰ τοὺς Βουλγάρους εἰς τὸν χριστιανισμόν ἐπὶ τῆς αὐτοκρατείας αὐτῶν Ὀλγας, ἥτις ἐλθοῦσα εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐδέχθη τὸ βάπτισμα τῷ 955, καὶ τοῦ ἐγγόνου αὐτῆς Βλαδιμήρου. Ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος λέγεται ὅτι ἐπεμψε πρεσβείαν Ρώσων εὐγενῶν εἰς διαφόρους χώρας ἵνα

ἔξετάσῃσι τὰ διάφορα θρησκευάματα, οὗτοι δὲ ἔλθόντες εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐθαύμασαν τοσοῦτον τὴν λαμπρότητα τῆς ἑλληνικῆς λατρείας, ὥστε ἐπιστρέψαντες παρέστησαν τῷ ἡγεμόνι αὐτῶν τὴν ὀρθόδοξον πίστιν ὡς τὴν ἀρίστην, ἣν ἀπεδέχθη τότε καὶ αὐτός. Ὁ Βλαδίμηρος ἐδέχθη τὸ βάπτισμα τῷ 988. Οἱ πρῶτοι μητροπολίται τῆς Ρωσίας, ἐδρεύοντες ἐν ἀρχῇ ἐν Κιέβω, εἶτα δὲ μεταθέσαντες τὴν ἔδραν αὐτῶν εἰς Μόσχαν, ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον Ἕλληνες ἐν Κωνσταντινουπόλει χειροτονοῦμενοι καὶ ἐκεῖθεν ἀποστελλόμενοι.

ΣΗΜ. Ἐκτὸς τῆς μεγάλης ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ὑφίσταντο ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀπὸ τοῦ Δ', Ε', Σ' καὶ Ζ' αἰῶνος ὡς κεχωρισμένα ἐκκλησία ἀπὸ τῶν ἀρχαίων δογματικῶν συζητήσεων τῶν αἰῶνων ἐκείνων προελθοῦσαι αἱ τῶν *Νεστοριανῶν*, τῶν *Μονοφυσιτῶν* (*Ἀρμενίων*, *Ἰακωβιτῶν*, *Κοπιτῶν*, *Ἀβησινίων*) καὶ τῶν *Μαρωνιτῶν*. Αἱ ἐκκλησία αὗται συγκροτοῦνται ἐκ λαῶν τῶν πλείστων βαρβάρων ἢ ἐν μικρᾷ πνευματικῇ ἀναπτύξει διατελούντων, ἡ δὲ ἱστορία τῶν οὐδεμίαν ἔχει σημασίαν.

Β'.

Δυτικὴ ἐκκλησία.

§ 34.

Ποίαν δύναμιν ἀπέκτησαν οἱ πάπαι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν τῇ Δύσει;

Οἱ πάπαι ἀπέκτησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν τῇ Δύσει *μεγίστην δύναμιν*, εἰς τὸ ὁποῖον συνέτειναν πολλαὶ περιστάσεις. Ἦδη ἐν προηγουμένοις χρόνοις εἶδομεν ὅτι εἶχον δυνηθῆναι νὰ ὑποτάξωσιν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν πάσας τὰς ἐκκλησίας τῆς Δύσεως· ἐπειδὴ δὲ δὲν ἠθέλησαν ἄνευ οὐδενὸς δικαίου νὰ ἐπεκτείνωσι τὸ ἀπόλυτον κράτος τῶν καὶ ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, προὔκάλεσαν τὸ σχίσμα τοῦ Θ' αἰῶνος. Ἡ τῆς τῶν παπῶν κατὰ

τοὺς μέσους αἰῶνας ἦτο νὰ καταστῶσι παντοδύναμοι ἐν τῷ κόσμῳ καὶ νὰ ὑποβάλλωσιν ὑφ' ἑαυτοὺς πᾶσαν οἰανδήποτε ἐξουσίαν ἐν αὐτῷ ὑφισταμένην. Μέχρι τοῦ Η' αἰῶνος μέγα πρόσκομμα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἦτο ὅτι ἐτέλουν μετὰ τινων διακοπῶν ὄντες ὑπήκοοι τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων. Διὰ τοῦτο ὁ παπισμὸς ἤρχισε νὰ ἀναπτύσῃ πᾶσαν τὴν δυνάμιν του καὶ νὰ ἀυξάνῃ τὰς ἀξιώσεις του κυρίως, ἀφ' ὅτου οἱ πάπαι κατὰ τὸν Η' αἰῶνα ἐγένοντο ἀνεξάρτητοι κοσμικοὶ ἡγεμόνες Ῥώμης. Συνέβη δὲ τοῦτο, ὅτε ὁ βασιλεὺς τῶν Φράγκων Πιπῖνος ἐλευθερώσας τὴν Ῥώμην ὑπὸ τῶν Λογγοβάρδων ἀπειλουμένην, ἐγκαταλελειμμένην δὲ ὑπὸ τῶν ἀδυνάτων Βυζαντινῶν, ὑφ' οὓς τέως ὑπήγετο, ἐδώρησαν αὐτὴν τῷ ἐπισκόπῳ Ῥώμης (τῷ 754). Ἐκτοτε οἱ πάπαι παρίστανται ἀπέναντι τῶν ἡγεμόνων ὡς ἡγεμόνες καὶ μάλιστα πανίσχυροι, διότι συνήθουν ἐν ἑαυτοῖς καὶ πᾶσαν τὴν πνευματικὴν ἐξουσίαν. Οἱ Γερμανικοὶ λαοὶ οἱ κατακλύσαντες ἀπὸ τοῦ Ε' αἰῶνος τὴν Εὐρώπην, ὡς ἀπὸ Ῥώμης τὸν χριστιανισμὸν καὶ τὰ πρῶτα στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ λαβόντες, ἐσέβοντο μέγਾਲως τοὺς ἐπισκόπους αὐτῆς καὶ ἐφοβοῦντο ἐκ δεισιδαιμονίας ὡς τοὺς κατόχους δῆθεν, καθὸ διαδόχους τοῦ Πέτρου, τῶν κλειδῶν τοῦ παραδείσου καὶ μόνους δυναμένους νὰ σώσωσιν ἀπὸ τῆς κολάσεως· διότι τοιαύτας παχυλὰς εἶχον περὶ τοῦ χριστιανισμοῦ ἰδέας. Κατὰ μικρὸν αἱ ἐκκλησίαι τῆς δύσεως ἀπώλεσαν πάντα τὰ δικαιώματα αὐτῶν· οἱ μητροπολίται ἔμειναν κενὸν ὄνομα, αἱ δὲ σύνοδοι τῶν κατὰ τόπους ἐκκλησιῶν οὐδὲν ἠδύναντο νὰ ψηφίσωσιν ἄνευ τῆς γνώσεως τοῦ πάπα. Τὰ πάντα διηθύνοντο ἀπὸ Ῥώμης διὰ τῶν παπικῶν βικαρίων ἢ ἀπεσταλμένων, οἱ πανταχοῦ ἐπίσκοποι ἐξελέγοντο ἢ ἐπεκυροῦντο ὑπὸ τοῦ πάπα· ἐν γένει οἱ Λατῖνοι κληρικοὶ πανταχοῦ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἔτοιμοι νὰ ἐκτελῶσι προθύμως τὰς ἀπὸ Ῥώμης ὡς ἀπὸ πυθίας πεμπομένης διαταγὰς· καί, ὅπως μὴ εἶναι δεδουλευμένοι ὑπ' ἄλλων κοινωνικῶν ὑποχρεώσεων, ἠναγκάζοντο νὰ εἶναι πάντες ἄγαμοι ἐπὶ βλάβῃ μεγάλῃ τῆς ἠθικῆς καὶ ἑαυτῶν καὶ τῆς κοινωνίας. Τῶν παπῶν ὡς τυφλὰ ὄργανα ἐρησιμέθον καὶ οἱ μοναχοί, οἵτινες ἐν τῇ Δύσει ἦσαν ὠργανωμένοι εἰς διάφορα τάγματα ὠρισμένους πρακτικοὺς σκοποὺς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐπιδιώκοντα, καθὼς ἦσαν οἱ δομινικανοὶ καὶ οἱ φραγκισκανοί, ἐξ ὧν οἱ μὲν πρῶτοι εἶχον ἀναλάβει ὡς κύριον ἔργον τὴν

καταπολέμησιν τῶν αίρετικῶν, οἱ δὲ δεύτεροι τὴν θρησκευτικὴν παιδαγωγίαν τοῦ λαοῦ. Μὴ ἀρκοῦμενοι δὲ εἰς τὴν πνευματικὴν παντοκρατορίαν ἤρχισαν νὰ ζητῶσιν οἱ πάπαι καὶ ἐπέτυχον πρὸς καιρὸν νὰ ἀποκτήσωσι καὶ τὴν κοσμικὴν καὶ πολιτικὴν παντοδυναμίαν, ἀξιοῦντες αὐτοὶ νὰ διευθύνωσι καὶ αὐτὰς τῶν λαῶν τὰς πολιτικὰς τύχας, νὰ διορίζωσι τοὺς βασιλεῖς, νὰ ἀναβιβάζωσι καὶ καταβιβάζωσιν ἀπὸ τοῦ θρόνου οὓς ἤθελον καὶ ἐν γένει νὰ ἀκούωνται ἐν πᾶσιν. Οἱ ἐπισημότεροι ἐκ τῶν παπῶν τῶν χρόνων τούτων, οἵτινες τὰ μάλιστα συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῆς παπικῆς δυνάμεως, εἶναι Γρηγόριος ὁ Ζ΄, Ἰννοκέντιος ὁ Γ΄ καὶ Βονιφάτιος ὁ Η΄. Θεολόγοι τινὲς καὶ ἐπίσκοποι ἐπειράθησαν μὲν περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΕ΄ αἰῶνος εἰς συνόδους (ἐν Πίζη, Κωνσταντία καὶ Βασιλείᾳ) συνερχόμενοι νὰ περιορίσωσι τὴν παντοδυναμίαν ταύτην τῶν παπῶν, ἀλλ' οὐδὲν ἠδυνήθησαν, διότι οἱ πάπαι ἐγίνωσκον νὰ ματαιῶσι τὰς προσπαθείας τῶν.

Ἐκ τῆς ἰσχυρῆς ἀπορίας ἤρχισε νὰ ἐκλείπη σχεδὸν καὶ ἐν τῇ Δύσει, ὅπως καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἐν μεγαλυτέρῳ μάλιστα βαθμῷ, ἡ παιδεία.

Εἰς τοῦτο συνετέλεσε κυρίως, ἡ ἐν τῇ δύσει ἐπιδρομὴ τῶν βαρβάρων βορείων λαῶν, οἵτινες κατακλύσαντες τὸ δυτικὸν Ρωμαϊκὸν κράτος κατέλαβον τὰς χώρας αὐτοῦ. Μόλις ἐπὶ Καρόλου τοῦ μεγάλου ἤρχισαν νὰ τίθενται τὰ θεμέλια τῆς Μεσαιωνικῆς τῶν δυτικῶν λαῶν ἀναπτύξεως. Κατὰ τὸν Ι΄ ὅμως αἰῶνα, ἐκινδύνευσε ἡ Εὐρώπη νὰ καταπέσῃ εἰς τὴν προτέραν βαρβαρότητα καὶ ἀμάθειαν καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἐποχὴ αὕτη ἐκλήθη αἰὼν σκότους (Saeculum obscurum).

Ἄλλὰ κατὰ τὸν ΙΑ΄ αἰῶνα, τὸ μὲν διὰ τῆς ἐπιρροῆς τῆς Ἀραβικῆς φιλολογίας, ἣτις ἐν Ἰσπανίᾳ κατὰ τὸν Θ΄ καὶ Ι΄ αἰῶνα εἶχεν ἀκμάσει, τὸ δὲ διὰ τῆς ἐπιρροῆς τῆς βυζαντινῆς παιδείας, ἀνεφάνη νέα ἐπιστημονικὴ ζωὴ.

Αὕτη εἶναι ἡ ἐποχὴ τῶν σχολαστικῶν θεολόγων, οἵτινες ὠνομάσθησαν οὕτω ἀπὸ τῶν σχολείων τῶν ἐν τοῖς μοναστηρίοις καὶ τοῖς καθεδρικοῖς ναοῖς.

Ἡ ἀναπτυχθεῖσα κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην σχολαστικὴ θεολογία δὲν ἦτο ἐλευθέρη, ἀμερόληπτος καὶ εἰλικρινής, ὡς πρὸς τὴν ἐξέτασιν τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ ὤρματο ἀπὸ προκαταλήψεων. Οἱ

σχολαστικοὶ θεολόγοι ἀνεχώρουν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς, ὅτι τὰ πάντα ἔχουσιν ὀρθῶς ἐν τῇ Ρωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ καὶ δόγματα καὶ διοικήσεις καὶ λατρεία καὶ ἔθιμα καὶ ἐκκλησιαστικὴ εὐταξία. Παραμελοῦντες ἐντελῶς τὴν ἱστορικὴν ἐξέτασιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν δογμάτων καὶ θεσμῶν, ἐζήτουν διὰ διαλεκτικῶν τεχνασμάτων καὶ σοφισμάτων νὰ δικαιολογήσωσιν αὐτὰ ἐνώπιον τοῦ ὀρθοῦ λόγου.

Αἱ χαρακτηριζέουσαι τοὺς σχολαστικοὺς ἐλλείψεις εἶναι τυφλὴ ἔμμονὴ εἰς τὰ παραδεδομένα, λεπτολογία καὶ ἔλλειψις ἱστορικῆς κρίσεως. Πάντα ταῦτα προήρχοντο ἐκ τῆς παραμελήσεως τῶν φιλοσοφικῶν, φιλολογικῶν καὶ ἱστορικῶν σπουδῶν καὶ τῆς ὀλιγορίας πρὸς τὴν ἐξήγησιν τῆς Γραφῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας. Παρὰ πάσας ὅμως τὰς ἐλλείψεις, ἡ σχολαστικὴ θεολογία δεικνύει τὸ ἐξεγειρόμενον πνεῦμα τοῦ μεσαιῶνος πρὸς κατανόησιν τῶν θρησκευτικῶν ἀληθειῶν καὶ δὲν δύναται τις, εἰμὴ νὰ θαυμάσῃ τὴν εὐφυΐαν καὶ τὴν πολυμάθειαν πολλῶν σχολαστικῶν.

Ἐπισημότεροι τῶν σχολαστικῶν θεολόγων ἦσαν: Ὁ Ἄνσελμος ὁ Κανταουρίας, (1009), οὗτινος σπουδαιότατον ἔργον εἶναι τὸ «*Cur deus Homo*» (διατὶ ὁ Θεὸς ἐγένετο ἄνθρωπος). Ὁ Ἀβαιλάρδος (†1142), ὅστις ὑπέστη λόγῳ τῆς ἐλευθεροφροσύνης τοῦ πολλοὺς διωγμούς, διότι παρεδέχετο ὅτι, μόνον ὅ,τι ὁ λόγος τοῦ ἀνθρώπου κατανοεῖ, πρέπει οὗτος νὰ πιστεῦν. Ὁ Ἀβαιλάρδος θεωρεῖται ὡς πρόδρομος τῶν νεωτέρων ὀρθολογικῶν θεολόγων. Ὁ Ἀβαιλάρδος μετέτρεψε τὴν ἀρχὴν τοῦ Ἄνσελμου, ὅτι ἡ πίστις πρέπει νὰ προηγήται τῆς γνώσεως «*credo ut intelligam*» εἰς τὴν ἀντιθέτον, ὅτι, μόνον ὅ,τι ἐννοεῖ τις πιστεύει «*intelligo ut credam*», Βερνάρδος ὁ ἐκ Κλερμόντης (†1153), ὁ τιμηθεὶς ὡς ἅγιος ὑπὸ τῶν συγχρόνων του, ὅστις ἀποκλίνων εἰς τὸν μυστικισμὸν ἀπεδοκίμαζεν ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας πᾶσαν ἀπόκλισιν ἀπὸ τοῦ παραδεδομένου δόγματος, διότι κατ' αὐτόν, σκεπτόμενον ὅλως ἀντιθέτως τῷ Ἀβαιλάρδῳ, αἱ μυστηριώδεις τῆς ἀποκαλύψεως διδασκαλίαι δὲν δύνανται δῆθεν καθόλου νὰ καταληφθῶσιν ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, ἀλλὰ πρέπει νὰ πιστεύωνται καὶ νὰ γίνωνται δεκταὶ διὰ τοῦ αἰσθήματος μόνον. Τέλος, ὁ ὑπίτος τῶν σχολαστικῶν Θωμᾶς Ἀκινάτος (†1274), ὁ φιλοσοφικώτερος καὶ βαθύτερος νοῦς τοῦ αἰῶνος του. Τὸ κυριώτερον ἔργον του *Suma totius Theologiae* εἶναι πρό-

τυπον τῆς τεχνικοτάτης ἐπιστημονικῆς διασκευῆς τῆς δογματικῆς ὕλης.

§ 35.

Ποία ἦτο ἡ λατρεία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ;

Ἡ λατρεία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας *ὕπεστη* κατὰ τοὺς χρόνους τούτους πολλὰς μεταβολὰς καὶ *φθοράς*. Εἰς τὰς τελετὰς αὐτῆς ἀπέδιδον ὁ λαὸς καὶ οἱ θεολόγοι μαγικὴν τινα δύναμιν, διότι ἐπίστευον ὅτι ἐνήργουν ἀφ' ἑαυτῶν χωρὶς νὰ εἶναι ἀναγκαῖα προδιάθεσις τις ψυχικὴ τοῦ μετέχοντος αὐτῶν. Τὸ βάπτισμα, παυσάσης τῆς ἀρχαιοτάτης τριττῆς καταδύσεως ἐν τῇ δύσει, ἐτελεῖτο νῦν διὰ ξαντισμοῦ. Ἡ εὐχαριστία παρείχεται νῦν τοῖς λαϊκοῖς, ἐκ φόβου δῆθεν μὴ χυθῆ ὁ ἱερὸς οἶνος, *ὑπὸ μόνον τὸ εἶδος τοῦ ἄρτου* τὸ ἱερὸν ποτήριον ἐκράτουν δι' ἑαυτοὺς οἱ ἱερεῖς, ὅπως φανῆ καὶ ἐνταῦθα ἡ ὑπεροχὴ αὐτῶν ὑπὲρ τοὺς λαϊκοὺς. Καὶ τὰ λοιπὰ μυστήρια ὑπέστησαν ὁμοίας μεταβολὰς. Τὸ *κήρυγμα* ἤρχισε νὰ γίνεται *σπανιώτερον* ἢ ἐγένετο κακῶς, διότι οἱ κήρυκες, μοναχοὶ ὄντες, ἢ ἡσχολοῦντο εἰς ἀγόνους σχολαστικὰς συζητήσεις ἢ περιέγραφον τὰ θαύματα τῶν ἁγίων τῶν προσστατῶν τῶν ταγμάτων αὐτῶν. Εἰς τοὺς ναοὺς εἰσῆχθησαν νῦν καὶ τὰ *ἀγάλματα*, ἐνῶ ἡ ἀρχαία ἐκκλησία μόνον τὰς ἐξωγραφωμένας εἰκόνας ἐγνώριζεν, αἵτινες εἶναι πνευματικωτέρα παράστασις τῶν ἀντικειμένων τῆς πίστεως. Ὁμοίως τότε τὸ πρῶτον εἰσῆχθη καὶ ἡ *ὄργανικὴ μουσικὴ* εἰς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν. Αἱ *ἐορταί*, καθὼς καὶ αἱ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς, ἐπολλαπλασιάσθησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν τῇ Δύσει.

§ 36 a.

Ποῖα ἦσαν τὰ ἥθη τῆς ἐποχῆς ταύτης ;

Οὐδέποτε ἡ διαφθορὰ τῶν χριστιανῶν ἐφθασεν εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὅσον κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν τῇ Δύσει παρὰ πᾶ-

σαν τὴν κατὰ τὸ φαινόμενον εὐσέβειαν καὶ τὴν περιδεῖα τήρησιν τῶν ἐξωτερικῶν θρησκευτικῶν τύπων. Ὁ λαὸς περιώριζε πᾶσαν αὐτοῦ τὴν εὐσέβειαν εἰς τοὺς τύπους αὐτοὺς μηχανικῶς ἐκτελουμένους, δι' ὧν ἐζήτει τὴν σωτηρίαν του. Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ταύτην θρησκείαν ὠδήγει τὸν λαὸν ὁ κληρὸς. Ὁ ἁμαρτάνων ἠδύνατο νὰ λάβῃ τὴν ἄφεσιν ἐξομολογούμενος καὶ ἐκτελῶν τὴν ποιὴν τὴν ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἐπιβαλλομένην πρὸς ἐξάλειψιν τοῦ ἁμαρτήματος. Ἡ ἐξομολόγησις αὕτη, δι' ἧς ὁ κληρὸς ἐγένετο κάτοχος τῶν μυστηρίων πάντων, ἦτο εἰς χεῖρᾶς του ἰσχυρότατον ὄπλον. Ἡδύνατό τις ὅμως καὶ νὰ ἐξαγοράσῃ τὰ ἁμαρτήματά του λαμβάνων ἀφέσεις, ἅς διεσκόρπιζον οἱ πάπαι πανταχοῦ ἐπὶ γῆμασι. Τοιαύτας ἀφέσεις ἠδύνατό τις νὰ ἀγοράσῃ παρὰ τῶν ὀργάνων τοῦ Πάπα καὶ ὑπὲρ τῶν ἀποθανόντων οἰκείων ἢ φίλων του, ἀπαλλάσσων αὐτοὺς ἀπὸ τῶν κολάσεων τοῦ καθαρτηρίου πυρός, ὅπου, καθὼς ἐφρόνει ὁ λαός, ἐβασανίζοντο πρὸς καιρὸν, ὅσοι δὲν ἦσαν ὠρισμένοι διὰ τὴν αἰώνιον κόλασιν. Πλήρη ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν ἠδύνατο νὰ λάβῃ τις καὶ ἀποδημῶν εἰς Ρώμην κατὰ τὰ *λωβιλαῖα* (ἔτη ἀφέσεως), τὰ ὁποῖα ἐώρταζον πρῶτον ἀνὰ ἕκαστον 100ὸν ἔτος, εἶτα ἀνὰ ἕκαστον 50ὸν καὶ τελευταῖον ἀνὰ ἕκαστον 25ὸν ἔτος. Κατὰ παντὸς τοῦ ἀνθισταμένου εἰς τὰ συμφέροντα τοῦ κλήρου ἐξεσφενδονίζετο ὁ ἀφορισμὸς, καθ' ὄλοκλήρων δὲ πόλεων καὶ χωρῶν ἐκηρύσσετο ἡ ἀπαγόρευσις. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ἐν ταῖς πόλεσιν ἢ χώραις ταύταις ἔπαυε πᾶσα δημοσία ἱεροτελεστία, ὁ δὲ λαὸς ἐστερεῖτο τῶν ἀγαθῶν τῆς θρησκείας. Οἱ αἵρετικοὶ ἐκαίοντο ἐπὶ πυρᾶς καθὼς καὶ οἱ κατηγορούμενοι ἐπὶ μαγείᾳ. Οἱ διωγμοὶ κατὰ τῶν αἵρετικῶν διὰ τῶν δικαστηρίων τῆς ἱερᾶς ἐξετάσεως ὑπῆρξαν διαβόητοι. Κατὰ χωρῶν ὑποστηριζουσῶν τοὺς αἵρετικούς ἐκήρυττον οἱ πάπαι ἐνίοτε ἱερὸν πόλεμον ἢ *σταυροφορίαν* καὶ παρῆδιδον αὐτὰς εἰς τὸν ὄλεθρον.

§ 36 β.

**Τίνες ἠγέρθησαν κατὰ τῆς διαφθορᾶς τῆς ῥωμαϊ-
κῆς ἐκκλησίας ; Οὐΐκλεφος. Οὐσος. Ἱερών-
νυμος ἐκ Πράγης.**

Κατὰ τῆς διαφθορᾶς τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἐξηγέρθησαν πολλοί, οἵτινες ἐζήτησαν τὴν μεταρρύθμισιν τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν κεφαλὴν καὶ τὰ μέλη. Τοῦτο ἦτο τὸ σύνθημα τῶν φιλοπροόδων καθολικῶν κληρικῶν καὶ θεολόγων. Ἐνωτέρω εἶδομεν, ὅτι αἱ σύνοδοι τῆς Πίζης, τῆς Κωνσταντίας καὶ τῆς Βασιλείας ἐζήτησαν τὴν μεταρρύθμισιν ταύτην, ἀλλ' οἱ παντοδύναμοι πάπαι ἐματαιώσαν πᾶσαν τοιαύτην προσπάθειαν. Μεταξὺ τῶν θεολόγων τῶν ἐγεροθέντων τότε κατὰ τῶν παπικῶν καταχρήσεων ὑπῆρξαν ἰδίως τρεῖς ἄνδρες, ὁ Οὐΐκλεφος ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ὁ Οὐσος καὶ ὁ Ἱερώννυμος ἐκ Πράγης ἐν Βοεμία. Ὁ Οὐΐκλεφος ἦτο καθηγητὴς τῆς θεολογίας ἐν Ὁξφόρδῃ (περὶ τὸ 1360), διδάσκων δὲ καὶ γράφων κατεπολέμησε τὸν παπικὸν δεσποτισμὸν, τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν τοῦ Πάπα, τὴν εὐσέβειαν τὴν εἰς μόνους τοὺς ἔξωτερικοὺς τύπους περιοριζομένην κατὰ τὴν πομπώδη καὶ θεατρικὴν λατρείαν, ἣθελε δὲ τὴν ἀπλοποίησιν τῆς διδασκαλίας καὶ τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὴν ἀγίαν γραφήν, ἣν μετέφρασε διὰ τοῦτο εἰς τὸ Ἀγγλικόν. Ὁ πάπας Γρηγόριος ὁ ΙΑ' κατεδίωξεν αὐτὸν ἄν καὶ ὑπεστηρίχθη ἐν ἀρχῇ ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Ἀγγλίας καὶ τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ, ἐπαύθη ἐπὶ τέλους τῆς θέσεώς του, ὅτε κατεκρίθη ὑπὸ συνόδου ἀγγλικανῶν ἐπισκόπων. Ἀπέθανε τῷ 1384. Τὰς ιδέας αὐτοῦ ἠκολούθησεν ὁ ἐν Πράγῃ καθηγητὴς τῆς Θεολογίας Οὐσος καὶ διέδωκεν αὐτὰς εἰς Βοεμίαν καὶ Γερμανίαν. Διὰ τοῦτο ὅμως κατεδιώχθη ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντία οἰκουμένης λατινικῆς συνόδου, ἐνώπιον τῆς ὁποίας ἐκλήθη ἵνα ἀπολογηθῆ, καὶ κατεδικάσθη εἰς τὸν ἐπὶ πυρᾶς θάνατον (τῷ 1415). Τὸ αὐτὸ τέλος ἔσχε καὶ ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Ἱερώννυμος ἐκ Πράγης, ὁ ἔλθων εἰς τὴν Κωνσταντίαν ἵνα ὑποστηρίξῃ τὸν διδάσκα-

λόν του. Οἱ τρεῖς οἳτοι ἄνδρες καλοῦνται συνήθως πρόδρομοι τῆς διὰ Λουθήρου, Ζβιγγλίου καὶ Καλβίνου τοῦ ΙΣ' αἰῶνος γενομένης μεταρρυθμίσεως. Ὁ παπισμὸς κατώρθου τότε νὰ καταστέλλῃ πᾶσαν ἐξέγερσιν κατὰ τῆς παντοδυναμίας του καὶ τῶν κρατουσῶν καταχρήσεων ἐν τῇ ρωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ. Ὅργανα δὲ δι' ὧν ἐπεβάλλετο τότε ὁ παπισμὸς πανταχοῦ ἦσαν ἅφ' ἑνὸς μὲν τὰ *μοναχικὰ τάγματα* τῶν Φραγκισκανῶν ἰδίως καὶ Δομινικανῶν, τὰ ὁποῖα ἐν πάσαις ταῖς καθολικαῖς χώραις ἐκήρυττον κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ αὐστηροῦ παπισμοῦ, ἅφ' ἑτέρου δὲ τὰ διαβόητα ἐκκλησιαστικὰ *δικαστήρια τῆς ἱεροῦς ἐξετάσεως*, τὰ ὁποῖα ἔχοντα ἀπόλυτον πληρεξουσιότητα παρὰ τοῦ Πάπα καὶ πανταχοῦ διεσκορπισμένα ὄντα συνελάμβανον καὶ διὰ βασανιστηρίων φρικτῶν ἐβασάνιζον πάντα ἀντιτιθέμενον εἰς τὸν παπισμὸν καὶ τὰ τότε καθεστῶτα τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας καὶ τοὺς ἐπιμένοντας παρέδιδον εἰς τὰς πυράς. Πολλοὶ χιλιάδες ἀνθρώπων ἐκάησαν τότε ἐπὶ πυρᾶς ἐν τῇ δύσει ἀπλῶς καὶ μόνον ἕνεκα τῶν θρησκευτικῶν φρονημάτων των !

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Δ'

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΚΩΝ/ΠΟΛΕΩΣ
ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΧΡΟΝΩΝ (1453—1919)

Α'.

Ἱστορία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

§ 37.

Ανατολικὴ ἐκκλησία ἐν τῷ τουρκικῷ κράτει.

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453) ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία εὐρέθη ὑπὸ ξένους ἀλλοθρήσκους ἄρχοντας, ὅπως κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ χριστιανισμοῦ.

Ὁ πορθητὴς Μωάμεθ ὁ Β΄, ἠνέχθη τὴν θρησκείαν τῶν ὑποταγέντων λαῶν καὶ παρεχώρησε τῇ ἐκκλησίᾳ προνόμια, τὰ ὅποια καὶ αὐτὸς καὶ οἱ μετέπειτα Σουλτᾶνοι οὐχὶ σπανίως παρεβίαζον.

Πολλοὺς τῶν χριστιανῶν διὰ πολλῶν καταπιέσεων, ἐπὶ ποινῇ θανάτου, ἐξηνάγκασαν νὰ ἀσπασθῶσι τὸν Ἰσλαμισμόν, ἰδίως ἐν Ἀσίᾳ καὶ Ἀλβανίᾳ. Οἱ ἅπαξ ἐξομνύοντες δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ ἐπιστρέψωσι. Οἱ δὲ λοιποὶ στερούμενοι παντὸς ἀνθρωπίνου δικαιώματος σκληρότατα ἐδοκιμάζοντο ἐντὸς τοῦ σιδηροῦ κλοιοῦ τῆς δουλείας (φόρος κεφαλικὸς—παιδομάζωμα—δήμευσις περιουσιῶν κ.τ.λ.).

Ἡ κατάστασις τῶν χριστιανῶν ἤρχισε νὰ βελτιοῦται, ὡς γνωστόν, ἀπὸ τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνος, ἀφ' ὅτου οἱ Ρῶσοι ἤρχισαν νὰ προστατεύωσι τοὺς χριστιανούς καὶ ὡς ὁμοδόξους τῶν καὶ ἔνεκα πολιτικῶν λόγων καὶ συμφερόντων. Ὡσαύτως εἰς τὴν βελτίωσιν αὐτῶν συνετέλεσε τὸ μετὰ τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον (1856) ἐκδοθὲν χάννι χουμαγιούν, ὅπερ ἔθετε τὰς βάσεις τῆς πολιτικῆς ἐξισώσεως τῶν Χριστιανῶν καὶ Μωαμεθανῶν ὑπηκόων τῆς Πύλης, ὡς καὶ ἡ μετὰ τὸν Ρωσσοτουρκικὸν πόλεμον ὑπογραφεῖσα συνθήκη τοῦ Βερολίνου 1878, καθ' ἣν μέγα μέρος τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν ἀπηλλάγη τῆς Τουρκικῆς δεσποτείας, καὶ τέλος ἡ ἀπελευθέρωσις πολλῶν χριστιανῶν κατόπιν τῶν νικηφόρων πολέμων τοῦ 1912—13—18.

Ὅτι ὁμως ἡ κατάστασις τῶν χριστιανῶν ὑπῆρξε δεινὴ ὑπὸ τὴν Ὀθωμανικὴν κυριαρχίαν ἀποδεικνύουσιν αἱ κατὰ καιροὺς γινόμεναι καταπιέσεις πρὸς τοὺς χριστιανούς ἐν Τουρκίᾳ, αἱ σφαγαὶ τῶν χριστιανῶν ἐν Ἰστανβούλ (1858), ἐν Λιβάνῳ (1860) ἐν Βατᾶκ (1876), ἐν Ἀρμενίᾳ (1895), ἐν Κρήτῃ (1897)· αἱ ἀφόρητοι καταπιέσεις τῶν χριστιανῶν Θράκης, Μακεδονίας, Ἡπείρου πρὸ τῆς ἀπελευθερώσεώς των καὶ τέλος ἡ σφαγὴ καὶ ἡ ἐκρίζωσις ὀλοκλήρου σχεδὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ, κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετηρίδα ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας.

§ 38.

**Πῶς εἶχεν ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις
ἐν Τουρκίᾳ.**

Οἱ Σουλτᾶνοι οὐ μόνον ἀνεγνώρισαν τοῖς πατριάρχοις καὶ τοῖς ἐπισκόποις πάσας τὰς προτέρας αὐτῶν ἐξουσίας, ἀλλὰ παρεχώρησαν καὶ τὴν δικαστικὴν ἐπὶ τῶν χριστιανῶν ἐξουσίαν· ἡ δύναμις λοιπὸν τοῦ κλήρου ἠΰξησε μᾶλλον ἢ ἠλαττώθη. Πρὸ πάντων ὑψώθη ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις ἀνεγνώρισθη ὡς ἐθνάρχης τῶν ὀρθοδόξων καὶ ὡς ἀντιπροσωπεύων παρὰ τῇ Πύλῃ τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν. Οἱ Πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως ἦσαν ἐν τούτοις ἐξηρημένοι ἀπὸ τῆς αὐθαιρεσίας τῶν Σουλτάνων, οἵτινες κατὰ τὴν βούλησιν ἀνεβίβαζον αὐτοὺς χάριν τῶν πλουσίων δώρων, τὰ ὅποια ἐλάμβανον κατὰ πᾶσαν ἀνάδειξιν νέου πατριάρχου. Ἔνεκα τῶν δώρων τούτων τὰ οἰκονομικὰ τῶν πατριαρχείων ἦσαν πάντοτε ἐν οἰκτροῦ καταστάσει. Κατὰ τοῦτο τὰ πράγματα ἐτράπησαν ἐπὶ τὸ βέλτιον κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Οἱ οἰκουμενικοὶ πατριάρχαι εἶχον κατ' ἀρχάς περὶ ἑαυτοὺς σύνοδόν τινα ἐκ κληρικῶν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ μεγάλου οἰκονόμου, τοῦ μεγάλου σκευοφύλακος, τοῦ μεγάλου καγκελλαρίου, τοῦ ἐκκλησιάρχου καὶ ἄλλων τινῶν λαϊκῶν μετὰ τοῦ μεγάλου λογοθέτου, τοῦ διερμηνέως μεταξὺ Πατριαρχείων καὶ Πύλης. Μετὰ τῆς συνόδου δὲ ταύτης συνειργάζοντο περὶ πασῶν τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῶν ἐθνικῶν ὑποθέσεων. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Σαμουήλ τοῦ Α' (1763), ἀντὶ τοῦ σώματος τούτου, εἰς ὃ ἀφέθησαν μόνον τὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρχιεπισκοπῆς, τὴν περὶ τὸν πατριάρχην σύνοδον, ἣτις μετ' αὐτοῦ εἶχε τὴν φροντίδα τῶν σπουδαιότερων ὑποθέσεων τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἔθνους, ἀπετέλεσαν ὀκτὼ μητροπολίται τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, οἱ λεγόμενοι γέροντες. Ἀπὸ τοῦ 1860 ἡ σύνοδος, ἣν ἀπαρτίζουσι νῦν δώδεκα μητροπολίται, διετήρησε μόνον τὰς πνευματικὰς ὑποθέσεις, συνέστη δὲ μικτόν τι συμβούλιον ἐκ κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, ἵνα φρον-

τίζη περὶ τῶν μὴ καθαρῶς πνευματικῶν ὑποθέσεων τῶν μοναστηριακῶν περιουσιῶν, τῶν διαζυγίων, τῶν κληρονομιῶν καὶ τῶν τοιούτων. Ἀφηρέθη δὲ καὶ ἡ δικαστικὴ ἐξουσία ἀπὸ τῶν ἐπισκόπων, συστάντων *μικτῶν δικαστηρίων*, ἐν οἷς δηλ. παρακάθηνται ὡς δικασταὶ παρὰ τοῖς Τούρκοις καὶ ἀντιπρόσωποι τῶν Χριστιανῶν, τῶν Ἰουδαίων καὶ ἐν γένει τῶν διαφόρων θρησκευμάτων. Ὑπὸ τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως ὑπήχθησαν κατὰ τὸν προπαραελθόντα αἰῶνα αἱ ἐκκλησίαι τῆς *Σερβίας* καὶ τῆς *Βουλγαρίας* (αἵτινες ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν χρόνων εἶχον γίνεαι αὐτοκέφαλοι), ζητησάντων τὴν ὑποταγὴν ταύτην αὐτῶν τῶν ἐπισκόπων αὐτῶν, οἵτινες ἤλπιζον ἐκ τῆς προστασίας τοῦ ἰσχυροῦ τότε οἰκουμενικοῦ πατριάρχου νὰ σωθῶσιν ἀπὸ τῶν ἐκ τῆς αὐθαιρεσίας τῶν ἐξουσιαστῶν καταπιέσεων. Ἀλλὰ καὶ οἱ *Σέρβοι* (1830) καὶ οἱ *Βούλγαροι* (1860) ἐζήτησαν ἐσχάτως πάλιν τὴν *ἐκκλησιαστικὴν ἀνεξαρτησίαν*. Οἱ τελευταῖοι μάλιστα ἀπήτησαν πράγματα παράλογα καὶ ἀντικανονικά, δηλ. νὰ ἐπεκταθῇ ἡ ἀνεξάρτητος ἐκκλησιαστικὴ ἐξουσία τῶν καὶ ἐπὶ ἐπαρχιῶν τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας, αἵτινες ἀνέκαθεν ἀνῆκον τῷ οἰκουμενικῷ θρόνῳ, διὰ τὸν λόγον δῆθεν, ὅτι ἐν αὐταῖς κατοικοῦσι καὶ Βούλγαροι, καὶ τῆς βουλγαρικῆς Ἐξουσίας τὸ κέντρον νὰ εἶναι ἐν Κωνσταντινουπόλει! Διὰ τοῦτο ὅμως καὶ ἀνεκηρύχθησαν ὡς σχισματικοὶ ὑπὸ συνόδου ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1872. Περὶ τούτου πλείονα λέγονται κατωτέρω.

Ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἀπεσπάσθησαν διοικητικῶς καὶ ἀπετέλεσαν αὐτοκεφάλους ἐκκλησίας καὶ αἱ ἄλλοτε μετ' αὐτοῦ ἠνωμένοι ἐκκλησίαι τῆς *Ῥωσίας* (ἐπὶ τοῦ μεγάλου Πέτρου 1722), τῆς *Ἑλλάδος* (1821), τῆς *Βλαχίας καὶ Μολδαβίας* (1873) καὶ τῶν ἐν *Ἀυστρῖᾳ ὀρθοδόξων* (1740). Ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἀνεξάρτητοι ἦσαν καὶ αἱ ἐκκλησίαι τῆς *Κύπρου* καὶ τῆς *Γεωργίας* ἢ *Ἰβηρίας*. Οἱ ἐπίσκοποι ἐφωδιασμένοι διὰ τῶν αὐτοκρατορικῶν φριμανίων τοῦ διορισμοῦ αὐτῶν καὶ διατηροῦντες διὰ πλουσιῶν δώρων ἰσχυροὺς προστατάς παρὰ τῇ Πύλῃ καὶ τῷ πατριαρχείῳ ἤρχοντο εἰς τὰς ἐπαρχίας ἰσχυροί, ἐμπνέοντες πολλάκις καὶ αὐτοῖς τοῖς Ὀθωμανοῖς φόβον. Ἡ ἰσχὺς αὕτη τῶν ἐπισκόπων ἐπροστάτευσε πολλάκις τοὺς χριστιανοὺς ἀπὸ τῶν καταπιέσεων τῶν κρατούντων. Παρὰ τοῖς ἐπισκόποις ὑπῆρχε συμ-

βούλιον ἐκ τῶν κληρικῶν τῆς ἐπισκοπῆς των, ἢ θέλησις ὅμως τοῦ ἐπισκόπου ἦτο τὸ πᾶν. Μόνον τῶν προκρίτων λαϊκῶν ἢ τῶν καλουμένων δημογερόντων ἦσαν ἠναγκασμένοι οἱ ἐπίσκοποι νὰ λαμβάνωσιν ἐπὶ τῶν σπουδαιότερων ὑποθέσεων τὴν γνώμην.

§ 39.

Ποία τις ἦτο ἡ κατάστασις τῆς ἐκκλησιαστικῆς παιδείας μετὰ τὴν ἄλωσιν;

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδεία μετὰ τὴν ἄλωσιν κατέπεσεν, ὡς ἦτο ἐπόμενον, ἀμάθεια δὲ παχυλὴ ἤρχισε δυστυχῶς νὰ καταλαμβάνῃ τὸν κλῆρον. Κατὰ τὸν ΙΓ' καὶ ΙΖ' αἰῶνα σπάνιοι ἦσαν οἱ κληρικοὶ οἱ γνωρίζοντες γράμματα. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ἀφ' οὔτου ἡ κατάστασις τῶν χριστιανῶν ἐν γένει ἐβελτιώθη, ἤρχισαν νὰ ἰδοῦνται πολλαχοῦ τῆς Ἀνατολῆς σχολεῖα, ἅτινα συνετέλεσαν καὶ εἰς τῆς παιδείας τοῦ κλήρου τὴν ἀνύψωσιν. Τῶν σχολείων τούτων, ὧν κυριώτερα ἦσαν τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει, Σμύρῃ, Κυδωνίαις, Ἰωαννίνοις, Βουκουρεστίῳ, Ἰασίῳ, Ἀθῶνι, τὴν διεύθυνσιν εἶχον κυρίως κληρικοί. Οὕτως ὁ κληρὸς ὑπῆρξεν ὁ διασώσας τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τῆς δουλείας, δι' αὐτῶν δὲ καὶ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὴν ἑλληνικὴν ἐθνικὴν συνείδησιν, καὶ παρασκευάσας οὕτω τὴν ἐθνικὴν ἀνάστασιν τῆς Ἑλλάδος.

Ἐπὶ παιδείᾳ μεγάλῃ διέπρεψαν μόνον ὅσοι ἐσπούδαζον ἐν τοῖς τότε ἀκμάζουσι πανεπιστημίοις τῆς Ἰταλίας (ἐν Παταβίῳ, Πίζῃ, Βενετίᾳ) ἢ ἐν Γαλλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ. Τοιοῦτους πεπαιδευμένους θεολόγους ἐκ τῶν χρόνων τῆς δουλείας ἔχομεν ἀρκετούς, οἷον *Μελέτιον τὸν Πηγᾶν*, πατριάρχην Ἀλεξανδρείας περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΓ' αἰῶνος ἀκμάσαντα *Κύριλλον τὸν Δούκαριν*, τὸν πρῶτον μὲν πατριάρχην Ἀλεξανδρείας, εἶτα δὲ Κωνσταντινουπόλεως γενόμενον, ὅστις ἐπολέμησε γενναίως τοὺς ἐν τῇ Ἀνατολῇ προσηλυτισμὸν ἐνεργοῦντας ἰησουΐτας κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος: τὸν *Δοσίθεον*, πατριάρχην Ἱεροσολύμων, πεπαιδευμένον

ἄνδρα πολλὰ συγγράψαντα καὶ ἐκδώσαντα κατὰ τῶν Λατίνων καὶ τῶν διαμαρτυρομένων (ἤκμασε περὶ τὸ τέλος τοῦ ΙΖ' αἰῶνος)· τὸν *Μηριάτην*, τὸν ἄριστον ἐκκλησιαστικὸν ῥήτορα τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους (ἔζη περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος)· τὸν *Εὐγένιον Βούλγαριν* ἀκμάσαντα περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, τὸν σοφώτερον ἄνδρα τῆς ἐποχῆς ταύτης, οὐ μόνον σπουδαῖον θεολόγον, ἀλλὰ καὶ μαθηματικόν, φιλόλογον καὶ φιλόσοφον δόκιμον· καὶ τὸν *Θεοτόκην*, τὸν σύγχρονον τοῦ Εὐγενίου, γνωστὸν δὲ συγγραφέα τῶν *Κυριακοδοσιμίων*, ἐν οἷς ἐξηγοῦνται τὰ εὐαγγέλια καὶ οἱ ἀπόστολοι πασῶν τῶν Κυριακῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ. Ἐφ' ὅτου ἰδρῦθησαν ἐν Χάλκῃ τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1844) καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις (1853) θεολογικαὶ σχολαί, ἤρξατο νὰ ὑψῶται ἔτι μᾶλλον ἢ παιδεία τοῦ κλήρου ἐν Τουρκίᾳ. Πολλοὶ τῶν κληρικῶν ἐν Τουρκίᾳ ἐμορφώθησαν ἐν τῇ θεολογικῇ σχολῇ τοῦ τῷ 1837 ἰδρυθέντος Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

§ 40.

Πῶς εἶχεν ἡ λατρεία καὶ ποῖα ἦσαν τὰ ἥθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην;

Ἡ λατρεία ἔμεινε μέχρι κεραίας ἀμετάβλητος κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀποβαλοῦσα μόνον τὴν λαμπρότητα, ἐφ' ἣ διέπρεπε κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ἔνεκα τῆς ἀθλίας καταστάσεως καὶ τῆς πτωχείας, εἰς ἣν περιέπεσον οἱ λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς. Οἱ Τοῦρκοι ἀφήρεσαν τὰς καλλίστας ἐκκλησίας καὶ αὐτὸ τὸ πατριαρχεῖον, καὶ μετέβαλον εἰς τζαμιά, δὲν ἐπέτρεπον δὲ κατ' ἀρχὰς ἐπὶ πολὺν χρόνον νὰ κτίζωνται νέα ἐκκλησιαί ἢ νὰ διορθῶνται αἱ παλαιαί. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ, ἡ ζωγραφικὴ καὶ ἡ μουσικὴ διεφθάρησαν κατ' ἀνάγκην· τὸ δὲ κήρυγμα ἠκούετο ἔνεκα τῆς μεγάλης ἀμαθείας τοῦ κλήρου λίαν σπανίως. Κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, καθ' ὃν ἡ ἑλληνικὴ Ἀνατολὴ ἤρχισε κατόπιν τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος ὑφ' ὅλας τὰς ἀπόψεις ν' ἀνα-

γεννᾶται, τὰ δὲ γράμματα ὁσημέραι νὰ ἔξαπλῶνται ἀφθονώτερα ἐν αὐτῇ, ἤρχισεν ἐν πᾶσι τούτοις ἀνούθωσις τις.

Ἡ πίεσις τῶν δεσποτῶν ἤγειρε μετὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀλώσεως ζῆλον πρὸς τὴν πάτριον θρησκείαν. Τὰ ἐπὶ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς ἐκλελυμένα ἤθη ἤρχισαν ν' ἀποβαίνουν αὐστηρότερα καὶ οὕτω συνέβη ἐν τῇ δουλείᾳ καὶ δι' αὐτῆς ἠθικὴ τις ἀνάπλασις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἄλλ' ἡ εὐσέβεια αὕτη ἔνεκα τῆς μεγάλης ἀμαθείας τοῦ τε κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ ἦτο ἀναμεμιγμένη μετὰ προλήψεων καὶ φανατισμοῦ κατὰ τῶν ἑτεροδόξων ἢ περιοριζέτο εἰς τὴν περιδεᾶ τυπικὴν τήρησιν τῶν ἐξωτερικῶν τῆς θρησκείας τελετῶν. Αἱ ἀκολουθίαι τῆς ἐκκλησίας ἐτελοῦντο μετὰ μεγάλου ζήλου, αἱ νηστεῖαι καὶ ἐν γένει τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἔθιμα ἐτηροῦντο αὐστηρῶς. Τὰ μοναστήρια ἐχρησίμευον κατὰ τοῦτο ὡς πρότυπα. Ἦσαν δὲ ταῦτα πλήρη μοναχῶν, διότι πολλοὶ φεύγοντες τὰς καταπιέσεις τῶν δεσποτῶν κατέφευγον εἰς αὐτά. Τὸ Ἅγιον Ὅρος ἦτο πάντοτε ἡ κυριώτερα ἔστία τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ἐκτὸς δὲ τῶν ἐν αὐτῷ μοναστηρίων ἐφημίζοντο κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ τὰ μοναστήρια τοῦ Ἁγίου Τάφου ἐν Ἱεροσολύμοις, ὅπου μένει ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων, καὶ τοῦ Ὁρους Σινᾶ, οὗ προϊσταται ἐπίσκοπος.

Β'.

Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ἐν Ἑλλάδι

§ 41.

Πῶς ἐγένετο διοικητικῶς ἀνεξάρτητος ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία ἐν Ἑλλάδι καὶ πῶς ὀργανώθη ;

Αἱ ἐκκλησίαι τῶν χωρῶν, αἵτινες μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 ἀπετέλεσαν τὸ βασιλεῖον τῆς Ἑλλάδος ὑπῆγοντο ἐκκλησιαστικῶς ἀπὸ τοῦ Η' αἰῶνος ὑπὸ τὸν πατριάρχην Κωνσταντινου-

πόλεως. Κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας ἦσαν αὐτοκέφαλοι, μετὰ δὲ τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου παρελήφθησαν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν Διοίκησιν τῆς Ἀνατολικῆς Ἰλλυρίας, ἧς προύστατο ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης. Ὑπὸ τὸν Οἰκουμενικὸν πατριάρχην ὑπῆχθησαν κατὰ τὸν Η' αἰῶνα ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου. *Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν ἢ ἐξάρτησιν ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔπαυσεν. Ἡ Ἑλλάς γενομένη κράτος ἀνεξάρτητον ἔπρεπε νὰ ἔχῃ καὶ ἀνεξάρτητον ἐκκλησίαν, διότι τοιαύτη ἀρχὴ ἐπεκράτησεν ἀρχῆθεν ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ, ἢ ἐκκλησιαστικῇ διοίκησιν νὰ συμμορφῶται πρὸς τὴν πολιτικὴν τάξιν.* Ἐὰν ἡ ἐκκλησία τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος ἐξηκολούθει ἐξαρτωμένη ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ τελούντος ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Σουλτάνου, τοῦτο θὰ εἶχεν, ὡς ἐννοεῖται εὐκόλως, λίαν ἐπιζήμια διὰ τὴν πολιτικὴν κατάστασιν τῆς Ἑλλάδος ἀποτελέσματα. Ἐπὶ τοῦ ὀκταετοῦς ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνος, ὅτε τὰ πάντα ἐτέλουν ἐν πληρεστάτῃ ἀνωμαλίᾳ, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρχῃ ἐν Ἑλλάδι καὶ περὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ τάξις τις, οὐδ' ὑπῆρχεν ἀνωτέρα τις ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή. Τοιαύτη ὠρίσθη τὸ πρῶτον, ἀφοῦ ἀποκατεστάθησαν τὰ πολιτικὰ πράγματα καὶ ἦλθεν ὁ Ὅθων ὡς βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος. Ἐπὶ τῆς ἀντιβασιλείας, ἔνεκα τῆς ἀνηλικιότητος αὐτοῦ κατὰ τὸν *Ἰούλιον τοῦ 1833* *συνελθόντες εἰς Ναύπλιον ἐντολῇ τῆς κυβερνήσεως οἱ ἐπίσκοποι τοῦ βασιλείου ἀνεκήρυσαν τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἐκκλησίας ἐν Ἑλλάδι, ἀπεφάσισαν δὲ νὰ διορισθῇ σύνοδος ἐξ ἐπισκόπων ὡς ἀνωτάτη ἀρχή.* Ἡ πρώτη σύνοδος συνεκροτήθη ἐκ πέντε ἐπισκόπων ὑπὸ πρόεδρον τὸν τὰ πρεσβεῖα ἔχοντα τῆς ἀρχιερωσύνης. Ἀνέλαβε δὲ ὡς καθήκοντα νὰ ἐπιβλέπῃ ἐπὶ τῆς τηρήσεως τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ νὰ διευθύνῃ τὰς ἀνωτέρας ἐκκλησιαστικὰς ὑποθέσεις, συμπρατιούσης ἐπὶ τῶν μὴ καθαρῶς δογματικῶν ἢ πνευματικῶν ἀντικειμένων καὶ τῆς κυβερνήσεως, ἧτις διατηρεῖ καὶ ἴδιον ἀντιπρόσωπον παρ' αὐτῇ, ἵνα δι' αὐτοῦ γίνηται ἀναγκαῖα συνεννήσεις ἐπὶ τῶν μικρῶν ὑποθέσεων καὶ προλαμβάνηται πᾶσα σύγκρουσις πολιτείας καὶ ἐκκλησίας. Τότε διελύθησαν καὶ τὰ περιττὰ μοναστήρια τὰ ἄνευ σχεδὸν μοναχῶν ὄντα. Ἰδρύθη δὲ καὶ θεολογικὴ σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου πρὸς μόρφωσιν τοῦ κλήρου (1837). Τῷ πατριάρχῃ Κωνσταντινουπό-

λεως ἕνεκα διαφόρων δυσχερῶν περιστάσεων ἀνηγγέλθη ἡ κήρυξις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀνεξαρτησίας μόλις τῷ 1850. Ὁ τότε πατριαρχεὺν παρὰ προσδοκίαν εἰς ἀπάντησιν ἐξέδωκε τὸν Συνοδικὸν Τόμον, δι' οὗ χειροφάτεται αὐτὸς πρῶτος τότε τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος καὶ διέτασσε τὰ τῆς διοικήσεως αὐτῆς, ἀπαγορεύων πᾶσαν συμμετοχὴν τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς. Ὁ Τόμος δυσηρέστησε δικαίως τοὺς ἐν Ἑλλάδι, διότι ἐθεώρει ὡς μὴ γενομένην ἀπὸ τοῦ 1834 τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀνεξαρτησίαν, ἐμηδένιζε δὲ πάσας τὰς μέχρι τοῦδε πράξεις τῆς συνόδου καὶ τῆς Κυβερνήσεως περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων καὶ σχεδὸν καθίστα τὴν ἐκκλησίαν ἐν Ἑλλάδι κράτος ἐν κράτει. Καὶ ἐφάνη μὲν τὸ πρῶτον ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐνδίδουσα χάριν τῆς εἰρήνης, ἔπειτα ὅμως, ὅτε ὁ Φαρμακίδης ἐπολέμησε καὶ ἀνήρπασε τὸν Τόμον, δὲν ἐδέχθη αὐτὸν ἡ Βουλὴ τοῦ 1852. Τὸ νέον καταστατικὸν τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, καθ' ὃ αὕτη μέχρι σήμερον διοικεῖται, τὸ ὑπὸ τῆς Βουλῆς ἐκείνης ψηφισθέν, παρέλαβε μὲν τινα ἐκ τοῦ Συνοδικοῦ Τόμου, οἷον τὸ νὰ προεδρεύῃ τῆς συνόδου ὁ κατὰ καιρὸν μητροπολίτης Ἀθηνῶν καὶ νὰ λαμβάνηται τὸ μύρον ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ μόνον διότι ἐκρίθησαν ταῦτα ὀρθὰ καὶ ἵνα δηλωθῇ τιμὴ πρὸς τὸν πρῶτον κατὰ τὰ πρεσβεῖα θρόνον τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, κατ' οὐσίαν ὅμως ἐστηρίζετο ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου καταστατικοῦ τοῦ 1833, ἀναγνωρίσαν ἰδίως τὸ δικαίωμα τῆς κυβερνήσεως πρὸς τὸ ἐποπτεύειν τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα καὶ συμμετέχειν ἐν τῇ διοικήσει αὐτῶν, ὅταν δὲν πρόκηται περὶ καθαρῶς δογματικῶν ἀντικειμένων. Τῷ 1866, μετὰ τὴν πολιτικὴν ἔνωσιν τῆς Ἑπτανήσου, ἐγένετο, ὡς εἰκός, καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ αὐτῆς ἔνωσις. Ἡ ἐκκλησία τῆς Ἑπτανήσου εἶχε κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους κληρὸν ὀπωσοῦν εὐπαιδευτον, διότι πολλοὶ τῶν κληρικῶν τῆς εἶχον σπουδάσει ἐν τῇ ἐν Κερκύρᾳ Ἀκαδημίᾳ καὶ τῷ αὐτῇ προσηορημένῳ ἱεροσπουδαστηρίῳ, ἅτινα ἀπὸ τοῦ 1821 ἵδρυσεν ὁ Ἄγγλος φιλέλλην ἀοιδίμος Γουίλφορντ. Μετὰ τὴν κατὰ τὸ 1881 πολιτικὴν ἔνωσιν τῆς Θεσσαλίας καὶ μέρους τῆς Ἡπείρου κατέστη ἀναγκαία τούτων τῶν χωρῶν ἡ μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἐκκλησιαστικὴ ἔνωσις. Μετὰ τὸν τελευταῖον ἔνδοξον πόλεμον τοῦ 1912

καὶ 1913 ἠνώθησαν ἐκκλησιαστικῶς μετὰ τῆς Ἑλλάδος πᾶσαι αἱ
 χώραι αἱ ἀποτελοῦσαι νῦν μέλη τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας.

Γ'

Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν Ρωσίᾳ

*Πότε ἐγένετο ἀνεξάρτητος ἡ ἐκκλησία τῆς Ρωσίας
 καὶ ποία ἡ κατάστασις αὐτῆς ;*

Πῶς εἰσῆχθη ὁ χριστιανισμὸς ἐν Ρωσίᾳ εἶδομεν ἀλλαχοῦ.
 Ἐκεῖ παρατηρήσαμεν ὅτι οἱ μητροπολίται Κιέβου, οἱ ἀνώτεροι
 ἐπίσκοποι τῆς Ρωσικῆς ἐκκλησίας, οἵτινες μετὰ ταῦτα μετέθη-
 καν τὴν ἔδραν αὐτῶν εἰς Μόσχαν τὴν ἀποβᾶσαν πρωτεύουσαν
 τοῦ ρωσικοῦ κράτους, ἐχειροτονοῦντο καὶ ἐπέμποντο συνήθως
 ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως, ἐκεῖθεν ἐξαρθόμενοι. Ἦσαν δὲ Ἑλ-
 ληνες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον. Ἡ κατάστασις αὕτη διήρκεσε μέχρι
 τοῦ 15' αἰῶνος. Τότε δὲ Ἱερεμίας ὁ Β', πατριάρχης Κωνσταντι-
 νουπόλεως, διατρίβων ἐν Ρωσίᾳ χάριν συλλογῆς ἐλεημοσυνῶν ὑπὲρ
 τῶν ἐν Τουρκίᾳ ἐν ἀθλίᾳ καταστάσει διακειμένων ἐκκλησιῶν, πα-
 ρακληθεὶς ὑπὸ τοῦ Τσάρου καὶ τοῦ ρωσικοῦ κλήρου, ἀνέδειξε τὸν

Σημ. Τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος ἐτάραξαν τὸ μὲν ἡ παρουσία τοῦ
 θεῖστοῦ *Καίρου*, ὅστις ἀπὸ τοῦ 1836 διατηρῶν σχολεῖον ἐν Ἄνδρῳ, ὄρφα-
 νοτροφεῖον ὀνομασθέν, ἐδίδασκε, καίπερ φέρων τὸ σχῆμα τοῦ κληρικοῦ,
 ἐναντίον τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, διὸ καὶ κατεδιώχθη, τὸ δὲ ἡ ἐμ-
 φάνισις ἐν αὐτῇ καθολικῶν (ἰησουϊτῶν, ἀδελφῶν τοῦ ἐλέους) καὶ δια-
 μαρτυρομένων (Κίγκ κλπ.) *ἱεραποστόλων*. Ἄλλ' οὔτε ἐκεῖνος οὔτε οὗτοι
 ἠδυνήθησαν νὰ κλονίσωσι τὴν πίστιν τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν πατροπα-
 ράδοτον θρησκείαν των. Ὑπὲρ τῆς *ἐκπαιδύσεως* τοῦ κλήρου, ἐξ ἧς προσ-
 δοκᾶται ἡ ἀνύψωσις καὶ ἀνακαίνισις τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν, εἰργάσθησαν
 ἐν Ἑλλάδι ἐκτὸς τῆς θεολογικῆς σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου, ἡ *Ριζάρειος*
 σχολὴ (1843) καὶ αἱ κατὰ τὸ 1856 ἰδρυθεῖσαι ἱερατικαὶ σχολαί. Ὡς θεο-
 λόγοι ἐκόσμησαν τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος, πρὸ πάντων ὁ *Φαρμακίδης*,
 ὁ *Οἰκονόμος*, ὁ *Βάμβας*, ὁ *Κοντογόνης*, ὁ *Λυκοῦργος*, ὁ *Κλεώπας*, ὁ *Ρομπό-*
της, ὁ *Νικόλαος Δαμαλάς*, ὁ *Νικηφόρος Καλογεῶς* καὶ ὁ *Ἰγνάτιος Μοσχάκης*.

τέως μητροπολίτην Μόσχας *πατριάρχην*. Ἐκτοτε ἐκυβερνάτο ἡ ρωσικὴ ἐκκλησία ὑπὸ πατριαρχῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν ἐξάρτησίς τις ἀσθενὴς ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τινα χρόνον ἐξηκολούθει, διότι οἱ ἐν Ρωσίᾳ ἐκλεγόμενοι ἐπεκυροῦντο ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου. Τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα ἤρχισαν ἐν Ρωσίᾳ νὰ διευθύνωνται ἐντελῶς ἀνεξαρτήτως, ἀφ' ὅτου ὁ *Μέγας Πέτρος*, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἀκμάζων, ἀνέλαβεν εἰς τὰς σιβιραρὰς χειρὰς του τὰς ἡνίας τοῦ Ρωσικοῦ κράτους. Ὁ μεγαλεπήβολος οὗτος καὶ δραστήριος αὐτοκράτωρ, ὅστις τὰ πάντα ἤθελε νὰ διευθύνῃ αὐτός, ἔθηκε δὲ διὰ τῶν μεταρρυθμίσεων του τὰς βάσεις τοῦ μεγαλείου τοῦ ρωσικοῦ ἔθνους, δὲν ἠρέσκετο νὰ βλέπῃ συγκεντρωμένην πᾶσαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν δύναμιν ἐν ἐνὶ προσώπῳ ἰσοβίως. Διὰ τοῦτο, ὅτε τὸ 1722 ἀπέθανεν ὁ πατριάρχης Ἀδριανός, ἀφῆκεν ἐπίτηδες κενὸν τὸν πατριαρχικὸν θρόνον μέχρι τοῦ 1722, καθ' ὃ διάστημα ἐπιτροπὴ προσωρινὴ ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις αὐτοῦ διηύθυνε τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Τῷ δὲ 1722 ὠρίσθη ὑπ' αὐτοῦ ἀντὶ τοῦ Πατριάρχου *σύνδοδος* ἕξ ἐπισκόπων καὶ τινων πρεσβυτέρων, ὡς ἀνωτάτη αὐτοκέφαλος ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή, ἣτις ἐδρεύουσα ἐν Πετροπόλει μέχρι τοῦδε, τῇ συμπράξει καὶ τῆς Κυβερνήσεως διοικεῖ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ρωσίας. Οἱ Τσάροι διὰ τῶν ἐν τῇ συνόδῳ ἐπιτρόπων αὐτῶν ἐξήσκουν ἐπ' αὐτῆς μεγίστην ἐπιρροήν, οἷαν σχεδὸν ἄλλοτε οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες ἐπὶ τῶν συνόδων καὶ τῶν πατριαρχῶν τῆς ἐποχῆς των. Ὁ μέγας Πέτρος συνέστησε πρῶτος σχολὰς πρὸς μόρφωσιν τοῦ κλήρου, ἀπήτησε δὲ προσόντια παρὰ τῶν χειροτονουμένων ἱερέων καὶ διέταξεν ἐν γένει τὰ μοναστηριακὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, περιορίσας τὸν ὑπέρομετρον ἀριθμὸν τῶν μοναστηρίων καὶ μοναχῶν καὶ ἐλαττώσας τὸν ἀριθμὸν τῶν ἑορτῶν, καθ' ἃς ἔπρεπε νὰ μὴ ἐργάζωνται ἐν τοῖς δημοσίοις γραφείοις. Πολλὴν μέριμναν ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας ἐπεδειξαν καὶ οἱ διάδοχοι τοῦ Πέτρου, μάλιστα δὲ *Αἰκατερίνα ἡ Β'*, *Νικόλαος ὁ Α'* καὶ *Ἀλέξανδρος ὁ Β'*.

Ἡ *λατρεία* παρὰ τοῖς Ρώσοις ἐλαμπρύνθη διὰ τῆς γενναιοδωρίας μάλιστα τῶν Ρώσων ἡγεμόνων. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ πρὸ πάντων βελτιωθείσα διὰ τῆς παραδοχῆς τῆς ἰρμονίας ἀνυψώθη εἰς θαυμασίαν ἀνάπτυξιν. Καὶ τὸ κήρυγμα δέ, τὸ

ὁποῖον φωτίζουν τὸν νοῦν τῶν ἀνθρώπων διὰ τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως, καὶ καταπολεμοῦν ἔνθεν μὲν τὰς δεισιδαιμονίας καὶ προλήψεις, ἐτέρωθεν δὲ τὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν ἀδιαφορίαν, δύναται νὰ ἐγείρῃ καὶ διατηρήσῃ νέαν τινα ἀληθῆ ἠθροσκευτικὴν ζωὴν, ἤρχισε ν' ἀκούηται συχνότερον νῦν ἐν τῇ Ρωσίᾳ ἢ ἄλλοτε. Ἐν τῇ ρωσικῇ ἐκκλησίᾳ ἐβεβλιώθη μεγάλως ἐσχάτως ἡ παιδεία τοῦ κλήρου, ἀφ' οὗτο ἰδρῦθησαν τέσσαρες *θεολογικαὶ ἀκαδημίαι* ἐν Πετροπόλει, ἐν Μόσχᾳ, ἐν Κιέβῳ, ἐν Καζάν, καὶ πολλαὶ ἄλλαι θεολογικαὶ σχολαί. Ἡ γεινίασις τῆς σοφῆς Γερμανίας δὲν δύναται εἰμὴ νὰ ἔχη λίαν εὐεργετικὴν ἐπὶ τῆς θεολογικῆς μορφώσεως τοῦ ρωσικοῦ κλήρου ἐπιρροήν. Τὴν ρωσικὴν ἐκκλησίαν ἐκόσμησαν σπουδαῖοι *θεολόγοι*, οἷον ὁ *Προκοποβίκιος*, ἐπὶ τοῦ μεγάλου Πέτρου ἀκμάσας καὶ τούτου σύμβουλος γενόμενος ἐν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς μεταρρυθμίσεσι δογματικὸς σπουδαῖος· ὁ *Πλάτων*, ὁ συγγραφεὺς τῆς γνωστῆς Κατηχήσεως, ὁ δογματικὸς *Μακάριος ὁ Φιλάρετος* καὶ ἄλλοι. Ἐν τῇ Ρωσίᾳ ὑπάρχει μεγάλη πληθὺς *αἰρέσεων*, ὀνομάζονται δὲ οἱ ὁπαδοὶ αὐτῶν *Ρασκολνῖκοι*, δηλ. σχισματικοί, καὶ ἀπεσχίσθησαν ἀπὸ τῆς ρωσικῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ἐπὶ Νίκωνος τοῦ πατριάρχου κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα, διότι δὲν ἠθέλησαν ν' ἀναγνωρίσωσι τὰ ἐκ τῶν σφαλμάτων τῶν διορθωθέντα λειτουργικὰ βιβλία. Ἐνεκα τῆς παχυλῆς τῶν ἀμαθείας περιέπεσον οἱ Ρασκολνῖκοι εἰς διαφόρους μωρὰς προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίας, διηρέθησαν δὲ μετὰξὺ τῶν. Ἡ ρωσικὴ ἐκκλησία διατηρεῖ ἐν πάσῃ σχεδὸν τῇ Ἀσίᾳ *ιεραποστολούς* κηρύττοντας τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ἐξαπλοῦντας τὸν ὀρθόδοξον χριστιανισμόν παρὰ τοῖς βαρβάροις ἔθνεσι. *Πρὸς τοὺς ἀλλοδόξους* οἱ Ρῶσοι προσηνέχθησαν πάντοτε μετὰ θαυμασίας ἀνοχῆς. Μόνον ἐν Πολωνίᾳ ἔνεκα λόγων ἔθνεσιν ὑπῆρξαν καὶ ὑπάρχουσιν ἐξημμένα τὰ πάθη μετὰξὺ καθολικῶν καὶ ὀρθόδοξων. Οἱ ὀρθόδοξοι Ρῶσοι ἰσχύοντες νῦν καταπιέζουσι τοὺς καθολικοὺς Πολωνούς, ὅπως ἄλλοτε, ὅταν ὑφίστατο τὸ ἰσχυρὸν Πολωνικὸν κράτος, οἱ τελευταῖοι δὲ οὗτοι ἐκείνους.

Δ'.

Αἱ λοιπαὶ ὀρθόδοξοι αὐτοκέφαλοι
Ἐκκλησίαι.

§ 43.

Τὸ οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, λόγῳ τῶν γενομένων κατὰ τὴν περίοδον ταύτην διαφόρων πολιτικῶν μεταβολῶν, ὑπέστη μείωσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτοῦ περιφερείας. Διότι πολλαὶ ἐκκλησίαι, ἄλλοτε ὑπαγόμεναι ὑπὸ τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην, κατὰ μικρὸν, συμφώνως πρὸς τὴν νέαν πολιτικὴν κατάστασιν τῶν διαφόρων χωρῶν, διοικητικῶς ἐχωρίσθησαν ἀπ' αὐτοῦ καὶ ἀπετέλεσαν αὐτοκεφάλους ἐκκλησίας. Ὁ τοιοῦτος χωρισμός, ὡς εἶδομεν ἄλλαχοῦ, δὲν ἦτο δογματικός, ἀλλὰ διοικητικός, σύμφωνος καθ' ὅλα πρὸς τοὺς κανόνας τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας.

Οὕτω, πλὴν τῶν ἐν Τουρκίᾳ ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν τῶν τεσσάρων δηλ. Πατριαρχείων Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων, τῆς αὐτοκεφάλου ὀρθοδόξου ἐκκλησίας τῆς Κύπρου καὶ τῶν ἀνεξαρτήτων ἐκκλησιῶν Ἑλλάδος καὶ Ρωσίας ὑπάρχουσι καὶ αἱ ἐξῆς ὀρθόδοξοι ἐκκλησίαι.

1. Αἱ ἐκκλησίαι τῶν πρὸ τοῦ παγκοσμίου πολέμου ἐν
Ἀυστρίας ὀρθοδόξων.

Αἱ ἐκκλησίαι αὗται ὑπήγοντο τὸ πρῶτον ὑπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Πεκίου ἢ Βελιγραδίου, τελουῖντα τότε ὑπὸ τὸν Οἰκουμενικὸν πατριάρχην. Ἀλλὰ τὸ 1740, ὡς ἀνήκουσαι εἰς ἀνεξάρτητον κράτος, ἐχωρίσθησαν διοικητικῶς καὶ ἀπετέλεσαν ὀρθόδοξον αὐτοκέφαλον ἐκκλησίαν ὑπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Κάρλοβιτς, ὅστις καὶ πατριάρχης ἐκλήθη τῶν ἐν Ἀυστρίας ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν.

Ἀπὸ τοῦ 1868 ἀνεξάρτητος ἐγένετο καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῶν ἐν Τρανσυλβανίᾳ Βλάχων ὀρθοδόξων, ἐν Ἐρμανσταδτ ἐδρεῦων, καὶ ὑπὸ τὸν Κάρλοβιτς τελῶν. Κατὰ δὲ τὸ 1873 ἀπετέλεσαν αὐτοκέφαλον ἐκκλησίαν καὶ οἱ ὀρθόδοξοι κάτοικοι τῆς Βουκοβίνας, οἵτινες εἶναι Σλαῦοι, Ρουθῆνιοι, Βλάχοι ὑπὸ τὸν Μητροπολίτην τοῦ ἐν Βουκοβίνα Τσέρνοβιτς.

Ἄλλ' αἱ μετὰ τὸν παγκόσμιον πόλεμον ἐπελθοῦσαι πολιτικαὶ μεταβολαὶ ἐπήνεγκον, ὡς ἦτο ἐπόμενον, νέαν μεταβολὴν ἐν τῇ διοικήσει τῶν ἐκκλησιῶν τούτων. Οὕτω αἱ ἐκκλησίαι Μαυροβουνίου, Κάρλοβιτς, Βοσνίας, Ἐρζεγοβίνης ὑπήχθησαν διοικητικῶς, κατόπιν τῆς προσαρτήσεως τῶν χωρῶν τούτων εἰς τὴν Σερβίαν, ὑπὸ τὸ πατριαρχεῖον αὐτῆς. Αἱ δὲ τῆς Τρανσυλβανίας, μετὰ τὴν προσάρτησιν αὐτῆς εἰς τὴν Ρουμανίαν, ὑπὸ τὸ πατριαρχεῖον τῆς Ρουμανίας. Οἱ ὀρθόδοξοι οὗτοι εἶναι περὶ τὰ τέσσαρα ἑκατομμύρια, ὑπάρχουσι δὲ πρὸς μόρφωσιν τοῦ ὀρθοδόξου κλήρου αὐτῶν εἰς Ἡερμανσταδτ, Κάρλοβιτς, καθὼς καὶ εἰς ἄλλας πόλεις, ὀρθόδοξοι θεολογικαὶ σχολαί.

2. Ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία τῆς Βλαχίας.

Ἡ ἐκκλησία αὕτη, ὑπὸ τοὺς μητροπολίτας Βουκουρεστίου καὶ Ἰασίου τελοῦσα, ὑπήγετο ἄλλοτε ὑπὸ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην, ὅφ' ὃν περιήλθε κατὰ μικρὸν μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐν προτέροις χρόνοις, ὅτε εἶχον ἀποτελέσει οἱ Βλάχοι κράτος ἀνεξάρτητον ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, ἦσαν καὶ ἐκκλησιαστικῶς ἐνεξάρτητοι. Κηρυχθείσης τῆς Βλαχίας ἡμιανεξαρτήτου ἡγεμονίας διὰ τῆς συνθήκης τῶν Παρισίων, τῷ 18ῷ6, ὁ ἡγεμὼν Κούζας ἐκήρυξε καὶ τὸ αὐτοκέφαλον τῆς Βλαχικῆς ἐκκλησίας κατὰ τὰ ἀνέκαθεν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐκκλησίᾳ ἰσχύοντα, καθ' ἃ ἡ ἐκκλησιαστικὴ τάξις δέον ν' ἀκολουθήσῃ τὴν πολιτικὴν καὶ κράτος ἀνεξάρτητον δέον νὰ ἔχῃ καὶ ἀνεξάρτητον ἐκκλησίαν.

Ἡ ἀνεξαρτησία αὕτη ἐγένετο πλήρης, ἀφ' ὅτου ἡ Βλαχία μετὰ τὸν τελευταῖον ρωσοτουρκικὸν πόλεμον διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου τῷ 1878 ἐγένετο ἀνεξάρτητον βασίλειον. Ὁ βλαχικὸς κληρὸς μορφοῦται ἐν ταῖς θεολογικαῖς σχολαῖς τοῦ Βουκουρεστίου καὶ τοῦ Ἰασίου καὶ ἐν ἄλλοις μικροτέροις ἐκκλησιαστικοῖς σεμιναρίοις. Ἡ ὑπὸ τοῦ Κούζα δήμευσις τῶν κτημάτων τῶν ἑλληνικῶν μονῶν ἐν Βλαχίᾳ κατὰ τὸ 1863 περιήγαγεν εἰς σύγκρουσιν τὴν ἐκκλησίαν τῆς Βλαχίας πρὸς τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον. Ἐπίσης δὲ καὶ ἡ ἀπαίτησις τῶν Βλάχων νὰ ἐπιβληθῶσι Ρουμάνοι ἐπίσκοποι, ἱερεῖς καὶ διδάσκαλοι εἰς τὰς Ἑλληνικωτάτας Κουτσοβλαχικὰς κοινότητας τῆς Μακεδονίας κατέστησε λίαν τετα-

μένας τὰς πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ πατριαρχεῖον σχέσεις τῆς Ρουμανίας (1907), ὅθεν ἐπήγασαν καὶ οἱ τελευταῖοι διωγμοὶ τῶν ἐν Βλαχία ἐγκατεστημένων Ἑλλήνων καὶ αἱ ἀπελάσεις αὐτῶν ἀπὸ τοῦ Βλαχικοῦ ἐδάφους! Ἐπὶ τέλος ὅμως ἐπῆλθεν ἡ ποθουμένη συμφιλίωσις.

3. Ἡ ὁρθόδοξος ἐκκλησία τῆς Σερβίας.

Οἱ Σέρβοι, ὅπως καὶ οἱ Βλάχοι, ὄντες ἐκκλησιαστικῶς ἀνεξάρτητοι ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων, ἐζήτησαν καὶ ὑπήχθησαν ὑπὸ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχη τῷ 1766, ἵνα ἔχωσι τὴν ἰσχυρὰν προστασίαν αὐτοῦ κατὰ τῶν καταπίεσεων τῶν Ὀθωμανῶν (ᾧρα ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν Σεργίου Μακροαίου παρὰ Σάθα, Μεσαίων. Βιβλιοθ. Γ' σελ. 251). Ἄλλ' ὅτε τῷ 1830 διὰ τοῦ Ὀβρένοβιτς ἐγένετο ἡ Σερβία ἡμιανεξάρτητος ἡγεμονία κατέστη πάλιν καὶ ἐκκλησιαστικῶς αὐτοκέφαλος, ὡς ἦτο πρόπον, τῷ δὲ 1878, διὰ τῆς *συνθήκης* τοῦ Βερολίνου, κηρυχθείσης καὶ τῆς Σερβίας βασιλείου, ἀπέβη καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀνεξαρτησία αὐτῆς πλήρης. Ἡ σερβικὴ ἐκκλησία διοικεῖται ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Βελιγραδίου ἔχοντος περὶ ἑαυτὸν σύνοδον Σέρβων ἐπισκόπων. Ἐν Βελιγραδίῳ μορφοῦται θεολογικῶς ὁ Σερβικὸς κληρὸς, Οἰονεὶ παράρτημα τῆς σερβικῆς ἐκκλησίας εἶναι ἡ τοῦ *Μαυροβουνίου*, εὗ ἐκκλησιαστικῶς προϊσταται ὁ ἐν Κετίγνῃ μητροπολίτης Μαυροβουνίου. Οἱ Μαυροβούνιοι εἶναι σερβικῆς ἐθνικότητος.

4. Ἡ ἐν Ἰβηρίᾳ τοῦ Καυκάσου ὁρθόδοξος ἐκκλησία.

Αὕτη ἄλλοτε ἦτο ἐντελῶς ἀνεξάρτητος ὑπὸ δύο ἀρχιεπισκόπων, τὸν τῆς ἄνω λεγομένης Ἰβηρίας καὶ τὸν τῆς κάτω Ἰβηρίας, ἀλλ' ἀφ' ὅτου οἱ Ἰβηρες ἐζήτησαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος, ἐναντίον τῶν πιέσεων τῶν Τούρκων καὶ τῶν Περσῶν τὴν προστασίαν τῶν Ρώσων καὶ περιῆλθον ὑπὸ τὴν ρωσικὴν ἐξουσίαν, ὑπήχθησαν καὶ πολιτικῶς καὶ ἐκκλησιαστικῶς εἰς τὰς ρωσικὰς πολιτικὰς καὶ ἐκκλησιαστικὰς ἀρχὰς.

5. Ἡ ἐκκλησία ἢ ἐξαρχία τῆς Βουλγαρίας.

§ 44.

Τὸ Βουλγαρικὸν ζήτημα.

Οἱ Βούλγαροι, ὡς οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Βλάχοι, ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων μετὰ τῆς πολιτικῆς τῶν ἀνεξαρτησίας ἀπέκτησαν καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸν αὐτοκέφαλον ὑπὸ τοὺς ἀρχιεπισκόπους Ὅχρίδος καὶ Τυρνόβου. Ἀλλὰ τῷ 1767, πιεζόμενοι ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐζήτησαν οἰκειοθελῶς, ὅπως καὶ οἱ Σέρβοι, τὴν ὑποταγὴν τῶν ὑπὸ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην (παράβαλε τοῦ αὐτοῦ Σεργίου Μακρταίου ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν σελ. 252). Ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ 1860, ἀφ' οὔτου εἶδον ἀνεξαρτήτους καὶ πολιτικῶς καὶ ἐκκλησιαστικῶς καὶ τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς Βλάχους καὶ τοὺς Σέρβους, ἐπεθύμησαν καὶ ἐζήτησαν καὶ αὐτοὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν, καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν τὴν ἐκκλησιαστικὴν, εἶτα δὲ καὶ τὴν πολιτικὴν. Αἱ ἀξιώσεις τῶν ὅμως, ἀπ' ἀρχῆς περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἀνεξαρτησίας καὶ περὶ σχηματισμοῦ ἐξαρχίας ἢ ἐκκλησίας αὐτοκεφάλου ἐγένετο οὕτως ἀτόπως καὶ τόσον ἐναντίον τῶν ἰσχυρότων ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ, ὥστε πρὸς τὴν τέως κανονικὴν προϋσταμένην αὐτῶν ἀρχὴν, τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην, περιῆλθον ἀμέσως εἰς ἀδιάλλακτον σύγκρουσιν. Δὲν ἤρκοῦντο δηλ., ὡς προέτεινεν αὐτοῖς τῷ 1868 ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος ὁ στ', νὰ συγκροτήσωσιν ἐκκλησίαν ἢ ἐξαρχίαν Βουλγαρικὴν ἀνεξάρτητον, περιοριζομένην ἐν τῇ κυρίως Βουλγαρίᾳ, ἐν ἐπαρχίαις ἀμιγοῦς Βουλγαρικῶς πληθυσμοῦ μετὰ ἐξάρχου ἐδρεύοντος ἐν Βουλγαρίᾳ καὶ ὑπ' αὐτῶν ἐκλεγομένου, ἀλλ' ἐπικυρομένου ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, ἀλλ' ἤθελον οἱ πανταχοῦ τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης σλαυιστὶ ὁμιλοῦντες, εἴτε ἔχουσι βουλγαρικὸν τὸ φρόνημα εἴτε μή, ν' ἀποτελέσωσι μετὰ τῶν ἐν τῇ κυρίως Βουλγαρίᾳ οἰκούντων ἰδίαν ἐντελῶς ἀνεξάρτητον ἐκκλησίαν τῶν Βουλγάρων μετὰ κέντρον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου παρὰ τῷ Ἑλληνι οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ νὰ ἐδρεύῃ καὶ δεύτερος πατριάρχης ὡς κεφαλὴ αὐτῆς ἢ ἐξαρχος αὐτῆς, νὰ ὑφίστανται δὲ οὕτως ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ Τουρκίᾳ δύο ἐκκλησῖαι ἐκ

παραλλήλου, ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἡ βουλγαρικὴ, ἀμφότεροι τὰ κέντρα τῶν καὶ τὸν ἀρχηγόν τῶν ἔχουσαι ἐν Κωνσταντινουπόλει! Ἐξίσουν δὲ νὰ περιλάβωσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν καὶ ἐπαρχίας τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, αἱ ὁποῖαι οὐδέποτε ἀνῆκον εἰς τὴν Βουλγαρικὴν ἐκκλησίαν, τοῦναντίον, ἀνέκαθεν ὑπήγοντο ὑπὸ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην, ἔχουσι δέ, καὶ ὅπου παρὰ τινῶν τῶν κατοίκων λαλεῖται ἡ σλαβικὴ γλῶσσα, ἑλληνικώτατον τὸ φρόνημα! Αἱ τοιαῦται ἀξιώσεις τῶν βουλγάρων ἦσαν προφανῶς ἄτοποι καὶ ἀντικανονικαί. Οἱ κανόνες ἀναγνωρίζουσιν ἐν ἐκάστη ἐπαρχίᾳ ἢ πόλει ἓνα ἐπίσκοπον, ἀπαγορεύουσι δὲ ἵνα ἐν τῇ αὐτῇ ἐπαρχίᾳ ἢ τῇ αὐτῇ πόλει ὑπάρχωσι δύο ἐπίσκοποι. Ὁ Η' κανὼν τῆς Α' οἰκουμενικῆς συνόδου λέγει ρητῶς: «Ἴνα μὴ ἐν τῇ αὐτῇ πόλει δύο ἐπίσκοποι ᾖσιν». Οὐδέποτε ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ οἱ ὀρθόδοξοι ἦσαν διηρημένοι ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἔθνοφυλετισμοῦ κατὰ τὰς διαφόρους ἐθνικότητας οὕτως, ὥστε ἐκάστη ἐθνικότης ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ χώρᾳ νὰ ἔχη πνευματικὸν ἀρχηγὸν καὶ νὰ ὑπάρχωσιν ἐπομένως δύο ἢ πλείότεροι ἐπίσκοποι ἐν τῇ αὐτῇ ἐπαρχίᾳ. Διὰ τοῦτο τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον δὲν ἠδύνατο ν' ἀνεχθῆ τὰς ἀξιώσεις ταύτας καὶ ἀπέκρουσεν αὐτάς. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Πύλη ὑπὸ τῆς Ρωσικῆς πολιτικῆς, ἣτις ὑπερήσπιζε τὰς τάσεις ταύτας τῶν Βουλγάρων, πιεζομένη ἐνέδωκεν εἰς τὰς αἰτήσεις αὐτῶν καὶ ἴδρυσεν τῷ 1872 διὰ φερμανίου βουλγαρικὴν ἑξαρχίαν περιλαβοῦσαν οὐ μόνον τὴν κυρίως Βουλγαρίαν, ἀλλὰ καὶ πλεῖστα μέρη τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης διαμαρτυρούμενα κατὰ τῆς τοιαύτης ἀποσπάσεως ἀπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου καὶ θέλοντα νὰ μένωσι πατριαρχικά καὶ ἑλληνικά, μετὰ ἑξάρχου ἢ ἀρχηγοῦ αὐτῆς ἢ δευτέρου πατριάρχου ἑδρεύοντος ἐν Κωνσταντινουπόλει, διεμαρτυρήθη δικαίως ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Ἄνθιμος ὁ ς', ἀφώρισε τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐγκαθιδρυθέντα πρῶτον ἑξαρχὸν τῶν Βουλγάρων Ἄνθιμον τὸν πρῶτον Βιδύνης καὶ διὰ μεγάλης τοπικῆς συνόδου τῷ αὐτῷ ἔτει ἐν Κωνσταντινουπόλει συγκροτηθείσης ἐκήρυξε σχισματικούς, δηλ., ἐπαναστάτας καὶ ἀντάρτας κατὰ τῆς ἀνωτέρας αὐτῶν κανονικῆς ἀρχῆς καὶ ἀποκεκομμένους ἀπὸ τοῦ σώματος τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας πάντας τοὺς Βουλγάρους τοὺς ἀκολουθοῦντας τὴν οὕτως ἀντικανονικῶς γενομένην βουλγαρικὴν ἑξαρχ-

χίαν. Οί Βούλγαροι ἐν τούτοις κατορθώσαντες, τῇ προστασίᾳ τῆς αὐτῆς ἰσχυρᾶς Δυνάμεως, τῆς προστατευούσης αὐτούς, νὰ ἐκδοθῶσι τὰ ἀναγκαῖα βεράτια διορισμοῦ Βουλγάρων ἐπισκόπων ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ, καταλαμβάνουσι πολλαχοῦ διὰ τῆς βίας ἑλληνικᾶς ἐκκλησίας καὶ ἑλληνικὰ μοναστήρια καὶ σχολεῖα, ἀποδιώκουσι τοὺς Ἑλληνας κληρικούς, μοναχοὺς καὶ διδασκάλους καὶ διαπράττουσιν ἀνηκούστους ἄλλας κατὰ τῶν Ἑλλήνων βιαιοπραγίας. Τῷ 1876 ἐγείρουσι τέλος τὴν γελοίαν ἐπανάστασιν τοῦ Τατὰρ Παζαρτζικ καὶ προκαλοῦσι τὰς σφαγὰς τοῦ Βατάκ, οὕτω δὲ δίδουσι ἀφορμὴν εἰς τὸν ρωσοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ 1877-1878, κατόπιν τοῦ ὁποίου διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου ἱδρύεται τῷ 1878 βουλγαρική, τῷ Σουλτάνῳ κατ' ὄνομα ὑποτελής, ἡγεμονία, εἰς ἣν προστίθεται τῷ 1855 δι' ἀοπαγῆς καὶ προαξικοπήματος ἡ Ἀνατολικὴ Ρωμυλία ἢ ὑπὲρ τὰς ἑκατὸν χιλιάδας ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ περιλαμβάνουσα, τῆς Εὐρώπης ἀνεχομένης καὶ τῆς Τουρκίας μὴ τολμώσης διὰ τὸν φόβον τῆς Ρωσίας νὰ παρεμποδίσῃ τὸ πρᾶγμα.

Οἱ Βούλγαροι καὶ πάλιν δὲν πείθονται νὰ περιορίζηται ἡ βουλγαρική ἐκκλησία των ἐν τῇ βουλγαρικῇ ἡγεμονίᾳ μετὰ τῶν νέων μεγάλων ὀρίων της, ἀλλ' ἐξακολουθοῦσι ν' ἀξιώσιν πάντοτε νὰ ἐδρεύῃ ὁ ἔξαρχός των ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἡ ἐκκλησία των νὰ ἐκτείνηται ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ καὶ ἐπὶ ἑλληνικῶν ἢ ἑλληνικὰ φρονούντων πληθυσμῶν, διότι ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀπαιτήσεων κρύπτουσι πάντοτε σχέδιον πολιτικόν, δηλ. τὴν πολιτικὴν ἐπικράτησίν των ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ. Τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον πιέζεται τοσοῦτον ὑπὸ τῆς Πύλης πρὸς χάριν τῶν Βουλγάρων, ὥστε Διονύσιος ὁ Ε' καὶ ἔνεκα τοῦ λόγου τούτου κηρύττει τῷ 1890 τὴν ἐκκλησίαν ἐν διωγμῷ, ὅτε ἐκλείσθησαν αἱ ὀρθόδοξοι ἐκκλησῖαι πανταχοῦ ἐπὶ τινὰ χρόνον πρὸς ἔνδειξιν πένθους. Τῷ 1901 ἐγείρουσιν οἱ Βούλγαροι ταραχὰς ἐν Βουλγαρίᾳ, ἵνα λάβωσι διὰ νέου προαξικοπήματος ἀφορμὴν νὰ καταλάβωσι τὴν Μακεδονίαν, ὡς κατέλαβον τὴν Ἀνατολικὴν Ῥωμυλίαν. Ἡ Ῥωσία καὶ ἡ Αὐστρία φοβούμεναι μήπως ἐκ τῶν ταραχῶν τούτων ἀνακινήθῃ τὸ Ἀνατολικὸν ζήτημα καὶ θέλουσαι ἐπὶ τοῦ παρόντος τὴν ἡσυχίαν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ζητοῦσι μεταρρυθμίσεις ἐν Μακεδο-

νία ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν, ἵνα ἐπέλθῃ ἡ τάξις, ἀλλ' ἡ Πύλη κωφεύει. Τῷ 1903 ἐκρήγνυται ψευδεπανάστασις τῶν Σλαύων ἐν Μακεδονίᾳ, ὑποστηριζομένων ὑπὸ Βουλγαρικῶν στιφῶν ἐκ Βουλγαρίας εἰσβαλόντων. Οἱ Τοῦρκοι ὅμως καταστέλλουσι διὰ τῆς βίας τὴν ἐπανάστασιν ταύτην. Ἐπειδὴ ἡ Μακεδονία πληροῦται συμμοριῶν βουλγαρικῶν ὑποστηριζομένων ὑπὸ κομιτάτων ἐν Σόφια ἐδρευόντων καὶ καταδιωκουσῶν διὰ δολοφονιῶν καὶ παντὸς ἄλλου βιαίου μέσου πᾶν ὅ,τι ἑλληνικὸν καὶ πολλαχοῦ προβαίνουσῶν εἰς σφαγὰς τῶν κατοίκων ὀλοκλήρων ἑλληνικῶν ἢ ἑλληνιζόντων χωρίων, τοῦτο ἀναγκάζει τοὺς ἑλληνικοὺς πληθυσμοὺς ν' ἀμυνθῶσι καὶ δι' ἐνόπλων ἑλληνομακεδονικῶν σωμάτων ν' ἀποκρούσωσι τὴν βίαν διὰ τῆς βίας. Ἐπειδὴ δὲ οὕτως ἡ Μακεδονία ἐγένετο τὸ θέατρον μεγάλων ταραχῶν καὶ ἀναστατώσεων, ἀναγκάζεται ἡ Εὐρώπη ν' ἀναθέσῃ τῇ Ρωσίᾳ καὶ τῇ Αὐστρίᾳ ὡς ὁμόροις τῇ Τουρκίᾳ ἐπικρατείας καὶ ἐνδιαφερομέναις πλείοτερον διὰ τὴν τάξιν ἐν ταῖς χώραις τοῦ Αἴμου, νὰ διευθετήσωσι τὰ πράγματα τῆς Μακεδονίας καὶ ἐπαναφέρωσι τὴν ἡσυχίαν, ἣν ἀπεδείχθη ἀνίκανος νὰ τηρήσῃ ἡ Πύλη. Ἐν Μύρτσεγ ἀποφασίζεται παρὰ τῶν δυνάμεων τούτων νὰ εἰσαχθῇ ἐν Μακεδονίᾳ μικτὴ χωροφυλακὴ ὑπὸ Εὐρωπαϊοὺς ἀξιωματικούς, ἵνα τηρῇ τὴν τάξιν, καὶ οἰκονομικὸς καὶ διοικητικὸς ἔλεγχος. Ἡ Πύλη ἀναγκάζεται μετὰ ἐπίδειξιν τῶν εὐρωπαϊκῶν στόλων ἐν Μιτυλήνῃ (1905) νὰ δεχθῇ τὴν νέαν κατάστασιν. Ἡ ἀθλιότης ὅμως καὶ ταραχὴ ἐξακολουθεῖ μετὰ ταῦτα. Ἡ θηριωδία καὶ ἡ βαρβαρότης τῶν Βουλγάρων ἐκσπᾶ κατὰ τῶν φιλειρηνικῶν καὶ ἀθῶν Ἑλλήνων τῶν κατοικούντων ἐν Βουλγαρίᾳ καὶ Ἀνατολικῇ Ρωμιλίᾳ. Πυρπολεῖται ἡ Ἀγγιᾶλος, διώκονται δὲ οἱ Ἕλληνες ἀπανθρώπως ἐν Βάρνη, ἐν Στενημάχῳ, ἐν Φιλιππουπόλει καὶ ἄλλαχοῦ καὶ αἱ ἐκκλησίαι τῶν καὶ τὰ μοναστήριά των ἐναντίον παντὸς δικαίου, ἐναντίον τῶν διατάξεων τῆς βερολινείου συνθήκης, ἀρπάζονται. τὰ δὲ σχολεῖά των κλείονται καὶ πολλὰ χιλιάδες ἐξ αὐτῶν μὴ ὑποφέρουσαι τοὺς διωγμοὺς τούτους ἐκπατρίζονται φεύγουσαι εἰς τὴν Τουρκίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα (1907). Οἱ Ἕλληνες ἀρχιερεῖς τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης κατηγοροῦνται ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ὡς εὐνοοῦντες τὴν ἄμυναν τῶν Ἑλληνικῶν πληθυσμῶν, ἀπειλοῦνται διὰ μεταθέσεων καὶ ἀνα-

κλήσεων ὑπὸ τῆς Πύλης καὶ ἀποκλείονται ἀπὸ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὰ ἐπαρχιακὰ συμβούλια. Τὸ οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον πιέζεται πάντοθεν, ἡ δὲ Ἑλλάς δι' ἐπανειλημμένων διακοινώσεων ἀπειλεῖται ὑπὸ τῆς Πύλης καὶ τῶν Δυνάμεων, διότι δὲν κατορθοῦ, ὡς ἀπαιτοῦσιν αὐταί, νὰ παύσῃ πᾶσα καταδίωξις τῶν Ἑλλήνων ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ν' ἀφειθῶσιν οἱ ἐκεῖ ἑλληνικοὶ πληθυσμοὶ εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ἐξακολουθουσῶν νὰ λυμαίνωνται τὴν χώραν βουλγαρικῶν συμμοριῶν. Αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις, ἐπειδὴ συγκρούονται τὰ συμφέροντα αὐτῶν, δὲν συνεφώνουν νὰ λάβωσιν ὀριστικὰ μέτρα, ἵνα ἐπαναφέρωσι τὴν τάξιν καὶ τὴν ἡσυχίαν εἰς τὴν τλήμονα χώραν. Καὶ τοιοῦτοτρόπως διηρώνιζετο ἡ ἀπερίγραπτος καὶ κρισιμωτάτη κατάστασις ἐν αὐτῇ.

Τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος μετ' ἀδιαπτώτου ἐνδιαφέροντος καὶ συγκινήσεως παρηκολούθει τὴν εἰς βάρος αὐτοῦ ἐξέλιξιν τοῦ Βουλγαρικοῦ ζητήματος, τὸ ὁποῖον ὑπεθάλλετο καὶ προωθεῖτο, ἕνεκα λόγων καθαρῶς πολιτικῶν, ὅτι μὲν ὑπὸ τῆς Ρωσίας, ὅτε δὲ ὑπὸ τῶν ἐν τῇ δύσει Μεγάλων Δυνάμεων.

Ἡ ὑποστήριξις αὕτη ἐθράσυνε καθ' ἡμέραν τοὺς Βουλγάρους καὶ καθίστα αὐτοὺς ἀπαιτητικωτέρους. Δὲν ἠπειλοῦντο πλέον τὰ πατροπαράδοτα καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν κατακτητῶν διὰ φερμανίων ἐπικεκυρωμένα δικαιώματα καὶ προνόμια τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου καὶ ἡ βᾶσις τοῦ πολιτεύματος τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ τὰ ὕψιστα συμφέροντα τοῦ ἑλληνισμοῦ. Διότι ἐπρόκειτο περὶ ἐσχεδιασμένης καὶ ἐπιδιωκομένης ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἀρπαγῆς τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης, τῶν ἑλληνικωτάτων τούτων ἐπαρχιῶν, μεθ' ὧν συνεδέετο τὸ μέλλον τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Εὐτυχῶς οἱ τελευταῖοι ἔνδοξοι πόλεμοι τοῦ 1912—13 καὶ 1914—18 ἐβελτίωσαν τὴν κατάστασιν. Διότι μέγα μέρος τῆς Μακεδονίας ἐγένεν ἑλληνικὴ χώρα. Πληθυσμοὶ βουλγαρικοὶ καὶ ἑλληνικοὶ τῆς παραμεθορίου, κατόπιν ἀμοιβαίων συμφωνιῶν τῶν δύο κρατῶν, ἀντηλλάγησαν, οἱ δὲ διατελοῦντες ὑπὸ βουλγαρικὴν ἐξουσίαν ἔλληνες δύνανται πλέον νὰ τυγχάνωσι τῆς κρατικῆς ἐξουσίας μετὰ τὴν πῶσιν τὴν στρατιωτικὴν τῆς Βουλγαρίας. Τέλος ἡ πύκνωσις τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Μακεδονίας διὰ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας προσφύγων, ἐξεμηδένισεν ὀλοσχερῶς Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

πᾶσαν ἐν τῷ μέλλοντι ἐνέργειαν τῶν Βουλγάρων πρὸς ἐκβουλγαρισμὸν τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου τῆς χώρας ταύτης, ὡς καὶ τὰς ἔναντι τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου παραλόγους ἀξιώσεις αὐτῶν. Διὰ δὲ τῆς ἀποχωρήσεως τοῦ παρανόμως ἐγκατασταθέντος ἐν Κωνσταντινουπόλει βουλγάρου Ἐξάρχου καὶ πάντων τῶν τελούντων ὑπ' αὐτὸν ἐν Μακεδονίᾳ βουλγάρων Ἐπισκόπων, καλλιεργεῖται τὸ ἔδαφος πρὸς ἐπανάληψιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν.

ΣΗΜ. Αἱ ἀπὸ τῶν ὀρθοδόξων κεχωρισμένα ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐκκλησίαι τῶν Νεστοριανῶν, Ἰακωβιτῶν, Ἀρμενίων, Κοπτιῶν, Ἀβησσυνίων καὶ Μαρωνιτῶν (σημ. § 33) ἔμειναν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐν τῇ αὐτῇ ταπεινώσει καὶ ἀδυναμίᾳ, ἐν ἣ ἀπ' ἀρχῆς διετέλουν. Ἡ ἱστορία αὐτῶν οὐδὲν σχεδὸν ἀξιοσημείωτον γεγονός ἔχει ν' ἀναγράψῃ. Οἱ καθολικοὶ καὶ οἱ διαμαρτυρομένοι ἐπειράθησαν καὶ τὰς ἐκκλησίας ταύτας νὰ προσηλυτίσωσιν, ἐπέτυχον δὲ μάλιστα οἱ καθολικοὶ ἱκανοὺς ὁπαδοὺς αὐτῶν ν' ἀποσπάσωσιν ἀπὸ τῶν πατριῶν δογμάτων. Καθὼς ὑπάρχουσιν εὐάριθμοὶ τινες οὐνῖται ἢ γραικοκαθολικοὶ, οὕτως ἔχομεν νῦν καὶ ὀλίγους τινὰς Κόπτας, Ἰακωβίτας καὶ Ἀρμενίους οὐνίτας, δηλ. ἠνωμένους μετὰ τῆς Ρώμης. Οἱ Μαρωνῖται ἤδη ἀπὸ ἀρχαιοτέρων χρόνων (1182) εἶχον δεχθῆ τὸν καθολικισμόν. Τῶν διαμαρτυρομένων ἱεραποστόλων αἱ ἐνέργειαι ἐπέφερον παρὰ τοῖς λαοῖς τούτοις ὀλιγωτέρους καρπούς. Μόνον παρὰ τοῖς Νεστοριανοῖς εὗρεν ὁ προτεσταντισμὸς ὑποδοχὴν τινα.

Β'.

Ἱστορία τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας.

§ 45.

*Ποία ἡ δύναμις καὶ τίνες αἱ τάσεις
τῶν παπῶν κατὰ τοὺς
νεωτέρους χρόνους ;*

Οἱ πάπαι ἀπόλεσαν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους τὴν μεγάλην καὶ ἔκτακτον ἐκείνην δύναμιν, ἣν εἶχον κατὰ τοὺς μέσους

αἰῶνας. Οἱ νεώτεροι λαοὶ τῆς δύσεως μετὰ τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν, ἀφ' ὅτου ἡ παιδεία κατέστρεψε παρ' αὐτοῖς τὰς παχυλὰς δεισιδαιμονίας καὶ τὸν ἄγριον φανατισμόν, ὅστις ἐπεκράτει ἄλλοτε, δὲν ὑπήκουον πλέον τυφλοῖς τοῖς ὄμμασιν εἰς τὰς ἀπὸ Ρώμης διαταγὰς. Ἀφ' ἐτέρου ἡ μεταρρυθμισίς τὸ μὲν κατέδειξε τὰ αἴσχη τοῦ παπισμοῦ καὶ ἠλεγεξεν ὡς παρανόμους καὶ ἐκ σφετερισμοῦ προελθούσας πάσας τὰς μεγάλας ἐκείνας ἐξουσίας, ἃς οἱ πάπαι εἶχον εἰς ἑαυτοὺς συγκεντρώσει, οὕτω δ' ἐκλόνισε τὴν εἰς τὸν παπισμὸν πίστιν τῶν λαῶν, τὸ δὲ ἀπέσπασε μέγα μέρος τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας. Ἄλλ' ἂν ἡ πραγματικὴ δύναμις τῶν παπῶν κατέπεσε κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, αἱ ἀξιώσεις ὁμῶς αὐτῶν καὶ τάσεις ἔμειναν αἱ αὐταί. Οἱ πάπαι καὶ νῦν εἶχον καὶ ἔχουσι τὴν ἀξίωσιν νὰ δεσπόζωσιν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὡς ἀνώτατοι καὶ ἀπεριόριστοι ἄρχοντες, ἀντέστησαν δὲ κατὰ πάσης ἀποπειράς πρὸς περιορισμὸν τῶν ἐξουσιῶν αὐτῶν. Τοιοῦτους περιορισμοὺς ἐζήτησαν ματαίως νὰ θέσωσιν εἰς τὸν παπισμὸν οἱ Γάλλοι ἐπίσκοποι κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα ἐπὶ Λουδοβίκου τοῦ ΙΔ', ἔχοντες ἐπὶ κορυφῆς τὸν διάσημον θεολόγον καὶ ἱεροκέρυκα Βοσσουέτον, ἐπὶ τῆς περιφήμου συνόδου τοῦ γαλλικοῦ κλήρου κατὰ τὸ 1682 διακηρύξαντες ὅτι οἱ πάπαι οὐδεμίαν ἔχουσι ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν ἡγεμόνων, ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ δὲ πρέπει ν' ἀκολουθῶσι καὶ νὰ ὑποτάσσωνται εἰς τὰς οἰκουμενικὰς συνόδους. Ἐπίσης δ' ἐν Γερμανίᾳ Ἰωσήφ ὁ Β', ὁ τῆς Αὐστρίας αὐτοκράτωρ, ἐζήτησε νὰ περιορίσῃ τὴν παπικὴν δύναμιν ἐπὶ τῶν καθολικῶν ἐκκλησιῶν τοῦ κράτους του, ἐσπούδασε δὲ διὰ διαφόρων νόμων νὰ ἐκπαιδεύσῃ ἐπιστημονικῶς τὸν κλῆρον καὶ ν' ἀποκόψῃ ἀπὸ τῆς λατρείας πολλὰς δεισιδαιμονίας καὶ διαλύσας πολλὰ ἄχρηστα μοναστήρια ἴδρυσεν ἐκ τῶν εἰσοδημάτων αὐτῶν πολλὰ φιλανθρωπικὰ καταστήματα. Ἄλλ' οἱ πάπαι ἐνίκων πάντοτε. Ἔνεκα τῶν τοιούτων ἀξιώσεων τῶν παπῶν καὶ τοῦ παπικοῦ κλήρου καὶ διότι ἡ δυτικὴ ἐκκλησία ἐπολέμει πᾶσαν νέαν ἰδέαν καὶ πᾶσαν πρόοδον, ἦτο δ' ἐναντία τῶν πολιτικῶν ἐλευθεριῶν, ἃς ἐζήτηι ἡ Γαλλία, καὶ ἤθελε νὰ εἶναι κράτος ἐν κράτει, ἠγέρθη κατὰ τὴν μεγάλην γαλλικὴν ἐπανάστασιν (1789) ὁ γαλλικὸς λαός, ἐρεθιζόμενος καὶ ὑπὸ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Βολταίρου καὶ ἄλλων ἐχθρῶν τοῦ καθολικισμοῦ συγγραφέων, κατὰ τῆς καθο-

λικῆς ἐκκλησίας καὶ προσέβη ἐν τῇ ὀργῇ του μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς καταργήσεως τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, καὶ ἀνακηρύξεως τῆς ἀθεΐας. Μόλις δὲ ὁ Ναπολέον ὁ μέγας, ἐφ' οὗ ὁ Σατωβριάνδος ἔγραψε τὰ ἀθάνατα ἀπολογητικά ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἔργα του, τὸ «Πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ» καὶ τοὺς «Μάρτυρας», πεισθεὶς ὅτι ἔθνος ἄνευ θρησκείας δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ καὶ ἠθικὴ εἶναι ἀδύνατος ἄνευ θρησκευτικῶν ἰδεῶν, ἀπεκατέστησε πάλιν τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν ἐντελῶς εἰς τὰ πρῶτα αὐτῆς δικαιώματα. Καὶ σήμερον τὸ πρὸς τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν ἐχθρικὸν πνεῦμα τῶν Γάλλων ἐξεδηλώθη διὰ τοῦ κηρυχθέντος χωρισμοῦ ἐκκλησίας καὶ κράτους (1907). Καὶ δι' ἐπενεργείας τῶν μετερορθμισμένων ἐκκλησιῶν καὶ ἔνεκα τῆς προόδου τῶν νεωτέρων χρόνων ἐξεδηλώθη παρὰ πολλοῖς πάλιν ἐπιθυμία ριζικῶν βελτιώσεων ἐν τῇ ρωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ. Ἄλλ' οἱ πάσαι ὑπὸ τῶν ἰησοῦιτῶν ἐμπνεόμενοι δὲν ἐπέτρεψαν ποτὲ σπουδαίας βελτιώσεις. Ἡ ἐν *Τριδέντῳ* *σύνοδος* κατὰ τὸν 15' αἰῶνα, ἀφοῦ ἐπεκύρωσε πᾶσαν διδασκαλίαν τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας μεθ' ὅλων αὐτῆς τῶν παραφθορῶν, μόνον περὶ τῆς ἐκπαίδευσέως τοῦ κλήρου καὶ τῆς ἀνορθώσεως τῶν καταπεπτωκότων ἡθῶν αὐτοῦ ἠδυνήθη νὰ λάβῃ μέτρα τινά. Εἰς τῶν παλῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος *Γρηγόριος 15'*, ἀφοῦ δι' ἐγκυκλίου του ἐστηλίτευσε ἀπάσας τὰς ἰδέας, ἐφ' ὧν στηρίζεται ἡ νεωτέρα κοινωνία, δηλ. τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως, τοῦ λόγου, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς θρησκείας καὶ τὴν τῆς κυριαρχίας τοῦ λαοῦ, ἐκήρυξεν ὅτι εἶναι βλασφημία καὶ αἵρεσις νὰ εἴπῃ τις, ὅτι ἡ ρωμαϊκὴ ἐκκλησία ἔχει ἀνάγκην ἀνακαινίσεως! Καὶ *Πίος ὁ 9'*, ἀφοῦ δι' *ἐγκυκλίου του* καὶ τοῦ ταύτη προσηρημένου *συλλάβου* περιλήψεως τινος τῶν ἐν τῇ ἐγκυκλίῳ περιεχομένων, ἐπανέλαβε τὰ αὐτὰ ἀναθέματα κατὰ τῶν νεωτέρων φιλελευθέρων πολιτικῶν ἀρχῶν, τῶν διεπουσῶν τὰ κράτη σήμερον, συγκαλέσας μεγάλην τινὰ ἐκ Λατίνων ἐπισκόπων *σύνοδον* εἰς *Ρώμην ἐν τῷ Βατικανῷ*, ἐπέτυχεν ὥστε ν' ἀνακηρύξῃ αὕτη τῷ 1870 τὸν *πάπαν* ἐν τοῖς ἀφορῶσι τὰ ἦθη καὶ τὴν πίστιν *ἀλάνθαστον*! Οὕτω πᾶσα διαταγὴ ἀπὸ *Ρώμης* πρέπει παρὰ πάντων τῶν καθολικῶν νὰ γίνηται τοῦ λοιποῦ τυφλῶς δεκτὴ, ὡς προερχομένη ἀπὸ ἀλάνθαστου πηγῆς. Ἄλλ' ὡς εἰ ἤθελεν ὁ Θεὸς νὰ τιμωρήσῃ

τὴν ἀλαζονείαν ταύτην τῶν παπῶν, ἀξιούντων ν' ἀποδοθῆ αὐτοῖς θεία τις ἰδιότης, ἢ τοῦ ἀλανθάστου, κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ νέου τούτου δόγματος κατηγορήθη ἡ κοσμικὴ ἐξουσία τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης, ἢ δὲ Ἑρώμη κηρυχθεῖσα πρωτεύουσα τῆς μιᾶς ἐλευθέρως Ἰταλίας κετελήφθη ὑπὸ ἰταλικῶν στρατευμάτων. Τῷ δὲ 1871 ἐγκαθιδρύθη ἐν αὐτῇ ὀριστικῶς ἡ ἰταλικὴ κυβέρνησις.

Κατὰ τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ ἀλανθάστου, ἥτις ἐθεοποίησε τὸν πάπαν, κατέστησε δὲ πᾶσαν σπουδὴν πρὸς βελτίωσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ἀδύνατον, κατεξανέστησαν πολλοὶ πεπαιδευμένοι καθολικοὶ ἐν Γερμανίᾳ (Δέλιγγερ), ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἑλβετίᾳ, οἵτινες ὀνομάσαντες ἑαυτοὺς παλαιοὺς καθολικοὺς, δηλ. γνησίους, ἀπετέλεσαν ἰδίως θρησκευτικὰς κοινότητας καὶ ἐπανῆλθον εἰς τὰς ἀρχαίας πρὸ τοῦ σχίσματος ἰδέας καὶ ἀρχὰς τὰς κρατούσας μέχρι σήμερον ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ ἐκκλησίᾳ, μεθ' ἧς ἐζήτησαν ἀπ' ἀρχῆς νὰ ἐνωθῶσι.

Σημ. Τὸ κυριώτερον στήριγμα τοῦ παπισμοῦ ὑπῆρξαν πάντοτε τὰ μοναχικὰ τάγματα, μάλιστα οἱ ἰησουῖται, οἱ φραγκισκανοί, οἱ δομινικανοὶ καὶ αἱ ἀδελφαὶ τοῦ ἐλέους. Θεολόγοι διαπρέψαντες ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ὑπῆρξαν ὁ Βοσσονέτος, ὁ Πασχάλ, ὁ Μασιλῶν, ὁ Φανελῶν, ὁ Δέλιγγερ καὶ ἄλλοι.

§ 46.

Ποία ἡ λατρεία καὶ ποῖα τὰ ἥθη παρὰ τοῖς καθολικοῖς λαοῖς;

Οἱ καθολικοὶ φιλοῦσιν εἴπερ τινες καὶ ἄλλοι χριστιανοὶ τὴν πομπώδη καὶ λαμπρὰν λατρείαν. Οἱ ναοὶ αὐτῶν εἶναι ἐνιαχοῦ μεγαλοπρεπέστατα κτίρια. Διακρίνεται δὲ πρὸ πάντων διὰ τὸ μέγεθος αὐτῆς καὶ τὴν λαμπρότητα ἡ ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Πέτρου ἐν Ἑρώμη. Εἶναι δὲ κεκοσμημένοι οἱ καθολικοὶ ναοὶ δι' ἔργων πολλάκις μεγάλης καλλιτεχνικῆς ἀξίας, δι' εἰκόνων, ἀναγλύφων καὶ ἀγαλμάτων ἐξόχων καλλιτεχνῶν (Ῥαφαήλ, Μιχαήλ

Ἄγγελος). Καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ δὲ αὐτῶν μουσικὴ ἐκαλλιεργήθη διὰ μεγάλων μουσικῶν (Παλαιστρίνας). Ὁ καθολικὸς λαὸς εὐρίσκειται συνήθως ἐν θρησκευτικῇ ἀμαθείᾳ, διότι τὸ κήρυγμα σπανίως ἀκούεται. Ἐντεῦθεν ὁ φανατισμὸς καὶ αἱ δεισιδαιμονίαι του.

Τὰ ἦθη τῶν καθολικῶν λαῶν (Ἰταλίας, Γαλλίας, Ἰσπανίας, Πορτογαλίας καὶ μεσημβρινῆς Ἀμερικῆς) δὴν *φημίζονται* πολὺ. Ὁ ἐν Γαλλίᾳ μάλιστα ἐπικρατῶν ὕλισμὸς εἶναι πασίγνωστος. Ζῆλον ὑπὲρ διαδόσεως τοῦ Εὐαγγελίου ἀνέπτυξαν τὰ μοναχικὰ τάγματα. *Καθολικοὶ ἱεραπόστολοι* εἰργάσθησαν καὶ ἐργάζονται ἔτι ἐν Ἰνδίας, Ἰαπωνίᾳ, Κίνα, Ἀμερικῇ καὶ Αὐστραλίᾳ. Ἐφημίσθησαν δ' ἐξ αὐτῶν ὁ Ξαφέριος ἐν Ἰνδίας καὶ ὁ Δελακάξας ἐν Ἀμερικῇ. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐνεργειῶν των δὲν ὑπῆρξαν μεγάλα καὶ ἔνεκα διχονοίας μεταξὺ τῶν ἱεραποστόλων καὶ διότι ἀπολίτιστοι λαοὶ ὀλίγον ἐννοοῦσι τὸν χριστιανισμὸν καὶ δυσκόλως δέχονται αὐτόν.

Καθολικοὶ εἶναι περὶ τὰ 200 ἑκατομμύρια.

Γ'.

Ἱστορία τῶν προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν.

§ 47. 24

Πῶς διὰ τοῦ Λουθήρου, τοῦ Ζβιγγλίου καὶ τοῦ Καλβίνου ἐγένετο ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις ἐν Γερμανίᾳ καὶ Ἑλβετίᾳ.

Ἀνωτέρω εἶδομεν, πῶς κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἡ δυτικὴ ἐκκλησία κατὰ τε τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν διοίκησιν καὶ τὴν λατρείαν αὐτῆς εἶχε διαφθορῇ. Ἡ διαφθορὰ αὕτη δύναται νὰ συγκεφαλαιωθῇ εἰς τέσσαρά τινα· 1ον ἡ Γραφὴ ἐλησμονήθη, αἱ δὲ παραδόσεις ἦσαν τὸ πᾶν· 2ον ἡ σωτηρία καὶ ἡ δικαίωσις τοῦ ἀνθρώπου ἐζητεῖτο διὰ τῆς ἐκτελέσεως ἑξωτερικῶν τινων τύπων καὶ ἔργων, ἡ δὲ ἐσωτερικὴ πίστις παρεβλέπετο· 3ον ἡ λατρεία κατήντησεν ἄγαν πομπώδης καὶ θεατρικὴ, καὶ 4ον ἡ διοίκησις

ἦτο δεσποτικωτάτη, τοῦ πάπα αὐθαιρέτως διευθύνοντος τὰ πάντα καὶ καταδιώκοντος πάντα ἀνθιστάμενον. Τὴν διαφθορὰν ταύτην διέβλεπον καὶ πρὸ τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος τὰ καλύτερα πνεύματα, καὶ ἐπεθύμουν τὴν ἐκκλησιαστικὴν μεταρρύθμισιν, ἀλλ' οἱ ἐπιδιώξαντες τὴν πραγματοποίησιν ταύτης κατὰ τὸν ΙΔ' καὶ ΙΕ' αἰῶνα, ἐν οἷς διέπρεψαν ὁ Οὐίκλεφος, ὁ Οὔσος καὶ ὁ Πράγης Ἱερώνυμος κατεδιώχθησαν ὑπὸ τῶν ἰσχυρῶν ἀκόμη ὄντων παπῶν καὶ ὁ μὲν Οὐίκλεφος ἐπαύθη καὶ ἐξεδιώχθη, ὁ δὲ Οὔσος καὶ Ἱερώνυμος ὡς αἰρετικοὶ ἐκάησαν ἐπὶ πυρᾶς. Ἄλλ' ὅ,τι τότε ἀπέτυχε, ἐπετεύχθη κατὰ τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα διὰ τριῶν ἀνδρῶν, τοῦ Λουθήρου ἐν Γερμανίᾳ καὶ τοῦ Ζβιγγλίου καὶ τοῦ Καλβίνου ἐν Ἑλβετίᾳ.

Ὁ Λούθηρος ἐγεννήθη τῷ 1483, σπουδᾶσας δὲ θεολογίαν καὶ φιλοσοφίαν ἐγένετο τῆς τελευταίας καθηγητῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Βιτεμβέργης. Διὰ τῆς μελέτης τῆς Γραφῆς πεισθεὶς περὶ τῆς διαφθορᾶς τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἐβεβαιώθη ἔτι μᾶλλον περὶ αὐτῆς καὶ περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς μεταρρυθμίσεώς της, ὅτε δι' ὑπόθεσιν τινα ἐπισκεφθεὶς τὴν Ρώμην εἶδεν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὸν ἐκλελυμένον βίον τῶν παπῶν καὶ τῆς αὐλῆς αὐτῶν. Ἐπιστρέψας εἰς Γερμανίαν ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ ἐξαναστῇ κατὰ τῆς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ διαφθορᾶς, ὅτε τῷ 1517 ὁ μοναχὸς Τέτσελος περιήρχετο τὴν Γερμανίαν πωλῶν σκανδαλωδῶς ὑπὲρ τοῦ παπικοῦ ταμείου ἀφέσεις ἢ συγχωροχάρτια. Τὴν τοιαύτην ἱεροκαπηλίαν μὴ ἀνεχόμενος ἐδημοσίευσεν 95 θέσεις κατὰ τῆς περὶ ἀφέσεων παπικῆς διδασκαλίας, ἤρχισε δὲ μετὰ τοῦτο δημοσίᾳ νὰ ἐλέγχει τὰς ἀποπλανήσεις τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας καὶ νὰ ζητῇ νὰ πείσῃ τοὺς Γερμανοὺς ἡγεμόνας περὶ τῆς ἀνάγκης συγκροτήσεως οἰκουμενικῆς συνόδου πρὸς διόρθωσιν τῶν κακῶς ἐχόντων.

Ἐν Ρώμῃ ἐνόμισαν τὸ πρῶτον ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἀσημάντου τινὸς καὶ συνήθους ἔριδος μεταξὺ μοναχῶν, ἀλλ' ὅτε εἶδον ὅτι τὰ πράγματα ἦσαν σοβαρὰ καὶ ὅτι αἱ ἰδέαι τοῦ Λουθήρου ἤρχισαν νὰ ἐγείρωσι τὴν κοινὴν πάντων προσοχὴν προσεκάλεσαν αὐτὸν νὰ ἔλθῃ ἐντὸς 60 ἡμερῶν εἰς Ρώμην, ἵνα ἀπολογηθῇ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Λούθηρος δὲν ὑπήκουσεν, ἀφωρίσθη. Ἄλλ' ὁ Λούθηρος μηδὲν πτοηθεὶς ἔκαυσε τὸν κατ' αὐτοῦ ἀφορισμὸν δημοσίᾳ τῷ 1520, παρηρησία δὲ καὶ ἐν συναθροίσει τοῦ λαοῦ καὶ

ἐνώπιον τοῦ συνεδρίου τῶν Γερμανῶν ἡγεμόνων ἐν Βόρς (τῷ 1521) ὑπερήσπισε τὰς ἀρχάς του. Ἡ διδασκαλία τοῦ Λουθήρου ἦτο ἡ ἐπομένη: 1ον Μόνη ἡ Γραφή εἶναι πηγὴ τῆς διδασκαλίας καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ εἶναι διαδεδομένη παρὰ τῷ λαῷ ἐν γλώσσει ὑπ' αὐτοῦ ἐννοουμένη. Αἱ παραδόσεις, ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῶν ὁποίων ἐδικαιολογοῦν οἱ παλισταὶ πᾶσαν κατάχρησιν καὶ δεισιδαιμονίαν, ἀπερρίφθησαν ὑπ' αὐτοῦ. 2ον Ὁ ἄνθρωπος, κατ' αὐτόν, δὲν δύναται νὰ εὐαρεστήσῃ τῷ Θεῷ καὶ σωθῆ ἢ δικαιωθῆ διὰ τῶν ἔργων, διὰ τῶν προσευχῶν, τῶν ἀγρυπνιῶν, τῶν νηστειῶν, τῶν ἐλεημοσυνηνῶν, τῶν ἀποδημιῶν εἰς ἱερὸς τόπους ἢ διὰ τῶν ἀσκήσεων τοῦ μοναχικοῦ βίου, εἰς ἃ περιώριζεν ὁ καθολικὸς λαὸς ὅλην τὴν εὐσέβειαν, ἀλλὰ διὰ μόνης τῆς πίστεως εἰς τὸν Χριστὸν καὶ τὴν διὰ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἀπολύτρωσιν. Τὴν σωτηρίαν ταύτην δὲν δύναται νὰ δώσῃ ὁ πάπας διὰ συγχωροχαρτίων, καθὼς μηδὲ νὰ σώσῃ ἀπὸ τοῦ καθαρτηρίου πυρός, τὸ ὅποιον εἶναι πλάσμα τοῦ παπικοῦ κλήρου. 3ον Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ποιμένες, οἵτινες ἐν τῇ ρωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ κατήντησαν νὰ δεσπόζωσιν ἀνθαιρέτως τῶν πιστῶν, δὲν ἔχουσι, κατ' αὐτόν, ἰδίαν τινὰ ἐξουσίαν παρὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῖς διαδοχικῶς δοθεῖσαν, ἀλλ' εἶναι ἀπλοὶ λειτουργοὶ καὶ ἐντολοδόχοι τῆς κοινότητος τῶν πιστῶν· πρέπει δὲ νὰ εἶναι ἔγγαμοι, διότι ἡ εἰς πάντας τοὺς βαθμοὺς τοῦ κλήρου ἀναγκαστικῶς ἐπιβεβλημένη ἀγαμία ἔβλαψε τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν, γενομένη ἀφορμὴ πολλῶν καταχρήσεων· ἢ ἀπόλυτος καὶ ἀπεριόριστος ἐξουσία, ἣν εἶχεν ὁ πάπας, ἦτο ἐκ σφετερισμοῦ· ὁ πάπας ὑπῆρξεν ὁ κύριος αἴτιος πάντων τῶν κακῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐπειδὴ δὲ οἱ ἐπίσκοποι ὑπηρέτουν τυφλῶς τὸν παπισμὸν καὶ ἀπέκρουσαν τὴν μεταρρυθμίσιν, διὰ τοῦτο κατηργήθησαν μετὰ τοῦ πάπα ὑπὸ τοῦ Λουθήρου, διετηρήθησαν δὲ μόνον οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ διάκονοι. 4ον Ἡ λατρεία τέλος, ἣτις ἐν τῇ ρωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ εἶχε καταντήσει ἄγαν πομπώδης καὶ ἐπιδεικτικὴ, ἐπιφορτισθεῖσα δι' ὑπερβολικῶν πομπῶν καὶ ἐορτῶν, ἐγένετο δὲ ἐν τῇ ἀκατανοήτῳ νεκρᾷ λατινικῇ γλώσσῃ, ἔπρεπε, κατ' αὐτόν, νὰ ἀπλοποιηθῆ καὶ νὰ γίνηται ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐννοουμένη γλώσσῃ, ἢ δ' ἀνάγνωσις τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ τὸ κήρυγμα νὰ εἶναι τὸ κύριον ἔργον ἐν αὐτῇ· ἐκτὸς τῆς εὐχαριστίας καὶ τοῦ βαπτίσματος, ἄλλα μυστήρια δὲν ἀπεδέχετο, ἀπερ-

ριπτε δὲ καὶ τὴν προσκύνησιν τῶν ἁγίων καὶ τῶν εἰκόνων αὐτῶν καὶ τὰς ἑορτὰς αὐτῶν.

Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Λουθήρου βλέπομεν ὅτι οὐ μόνον καταχρήσεις μεταγενέστεραι τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας καταπολεμοῦνται, ἀλλ' ἀνατρέπονται καὶ πολλὰ διδασκαλία καὶ ἔθιμα τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας. Ἡ μεταρρυθμισίς αὐτοῦ προσέβαλεν ἐν γένει ὁλόκληρον τὸ σύστημα τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας καὶ τάξεως, ὅπως κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας εἶχε μορφωθῆ. Τοιοῦτοτρόπως ἀντετάχθη ὁ Λούθηρος οὐ μόνον πρὸς τὴν λατινικὴν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν, ἥτις, μέση μεταξὺ καθολικισμοῦ καὶ προτεσταντισμοῦ ἵσταμένη, ἀποφεύγει ἀμφοτέρων τὰς ἀντιθέτους μεταβολάς. Ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ὀρθῶς ποιουσα βαδίζει μέσην ὁδόν. Διότι ἰον θέλει καὶ τὴν Γραφὴν καὶ τὰς παραδόσεις· ζον ἀπαιτεῖ καὶ πίστιν καὶ ἔργα· ζον ἀποφεύγει καὶ τὰς ὑπερβολικὰς ἐπιδείξεις καὶ τὴν γυμνότητα ἐν τῇ λατρείᾳ· ζον ἀποκρούει καὶ τὸν παλικὸν δεσποτισμὸν καὶ τὴν προτεσταντικὴν ἀναρχίαν ἐν τῇ διοικήσει.

Αἱ ιδέαι τοῦ Λουθήρου εὗρον ταχέως ὑποδοχὴν καὶ διεδόδοτο ἐν Γερμανίᾳ, πολλοὶ δὲ ἡγεμόνες αὐτῆς ἠσπάσθησαν αὐτάς. Ὅπου ἡ διδασκαλία τοῦ Λουθήρου εἰσήγετο, τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα μετερρυθμίζοντο ἐκ θεμελιῶν· ἡ λατινικὴ γλῶσσα ἐν τῇ λατρείᾳ κατηγοεῖτο, εἰσαγομένης τῆς γερμανικῆς, ἡ ἐξήγησις τῆς Γραφῆς καὶ τὸ ἐπ' αὐτῆς κήρυγμα ἀπέβαινε τὸ κέντρον τῆς νέας λατρείας· αἱ εἰκόνες ἐξεβάλλοντο τῶν ἐκκλησιῶν· τὰ μοναστήρια καταγοῦντο· οἱ ἐπίσκοποι ἀπεδιώκοντο· ἡ ἀγαμία τοῦ κλήρου ἀπεκηρύττετο. Τὴν διάδοσιν τῆς νέας πίστεως βαρέως ἔφερον οἱ ἐκ τῶν ἡγεμόνων πιστοὶ ἐμμένοντες εἰς τὸν καθολικισμόν, ἐν οἷς καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Κάρολος ὁ Ε΄. Ἄλλ' ὅτε ἠθέλησαν ἐν τῷ Συνεδρίῳ τοῦ Σπέιερ κατὰ τὸ 1529 ν^ο ἀπαγορεύσωσι τὴν ἐξάπλωσιν αὐτῆς εἰς νέας χώρας, οἱ εὐαγγελικοὶ ἡγεμόνες (εὐαγγελικοὺς ἐκάλεσαν ἑαυτοὺς οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Λουθήρου κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς καθολικοὺς) διεμαρτυρήθησαν κατὰ τῆς ἀποφάσεως ταύτης, ὅθεν καὶ διαμαρτυροῦμενοι ἢ προτεστάνται ἐκλήθησαν. Ἐπειδὴ δὲ ἐν νέῳ τινὶ συνεδρίῳ τῆς Αὐγούστης (1530) οἱ καθολικοὶ ἠπέλιθον ὅτι θέλουσι βιάσει αὐτοὺς νὰ ἐγκαταλίπωσι τὰς νέας ιδέας, συγκροτήσαντες συμμαχίαν ἦσαν ἔτοι-

μοι διὰ τῶν ὄπλων νὰ ὑπερμαχήσωσιν αὐτῶν. Καὶ τότε μὲν προελήφθη ὁ θρησκευτικὸς πόλεμος μεταξὺ τῶν Γερμανῶν ἡγεμόνων· ἀλλὰ μετ' ὀλίγα ἔτη ἐξεροράγη ἕνεκα τῶν αὐτῶν λόγων ὁ σμαλκαλδικὸς λεγόμενος πόλεμος, οὗτινος ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν, ὅτι οἱ καθολικοὶ ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τῆς ἐν *Αὐγουστή* *εἰρήνης* (1555) ν' ἀναγνωρίσωσι τὰς νέας ἐκκλησίας καὶ ν' ἀποδεχθῶσι γενικὴν θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν.

Καθὼς δὲ ὁ Λούθηρος ἠγέρθη ἐν Γερμανίᾳ, σχεδὸν συγχρόνως ἐπανεστῆ κατὰ τοῦ παπισμοῦ ἐν Ζυρίχῃ τῆς *Ἑλβετίας* ὁ *Σβίγγλιος*, οὗτινος αἱ *ιδέαι* ἦσαν αἱ αὐταὶ ταῖς τοῦ Λουθήρου. Τὴν ἑλβετικὴν μεταρρύθμισιν συνεπλήρωσε μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ὁ ἐν Γενεύῃ διδάξας *Καλβῖνος*, ὅστις τοσοῦτον ἐφημίσθη ὡς θεολόγος δεινός, ὥστε αἱ ἑλβετικαὶ ἐκκλησίαι ἐξ αὐτοῦ ὠνομάσθησαν *καλβινικαί*. Οἱ λουθηρανοὶ καὶ οἱ καλβινισταὶ ἔμενον ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμένοι, διότι οἱ λουθηρανοὶ παρεδέχοντο ὅτι πραγματικῶς ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ μεταλαμβάνει ὁ πιστὸς τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου ὑπὸ τὸν ἱερὸν ἄρτον καὶ τὸν ἱερὸν οἶνον, οἱ δὲ καλβινισταὶ εἰκονικῶς καὶ πνευματικῶς· οἱ καλβινισταὶ ἔχουσι καὶ τὸν ἀπόλυτον προορισμόν, ὃν ἀπορρίπτουσι οἱ λουθηρανοί. Ὁ ἀπόλυτος προορισμὸς εἶναι τὸ δόγμα τῶν καλβινιστῶν, καθ' ὃ ὁ Θεὸς χωρὶς ν' ἀποβλέπῃ εἰς τὴν ἠθικὴν ἀξίαν ἐκάστου ἀνθαιρέτως προώρισε δῆθεν πρὸ τῶν αἰῶνων τίνες τῶν ἀνθρώπων θά σωθῶσι (καὶ μόνον οὗτοι σώζονται) καὶ τίνες θά ἐγκατελείποντο ὑπ' αὐτοῦ εἰς ἀπώλειαν. Τὸ δόγμα τοῦτο εἶναι παράλογον καὶ καθιστᾷ ἄδικον τὸν Θεόν.

§ 48.

Πῶς διεδόθη ἡ μεταρρύθμισις καὶ ποῦ ἐκτὸς τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Ἑλβετίας.

Ἀπὸ τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Ἑλβετίας, τῶν κυρίων ἐστιῶν αὐτῆς, ταχέως ἐξεπλώθη ἡ μεταρρύθμισις εἰς *ἅπασαν σχεδὸν τὴν βόρειον Εὐρώπην*, εἰς τὴν Σουηδίαν, τὴν Νορβηγίαν, τὴν Δανίαν, τὴν Πολωνίαν, τὴν Οὐγγαρίαν, τὴν βόρειον Γαλλίαν, τὴν Ὀλλανδίαν καὶ τὴν Ἀγγλίαν, βραδύτερον δὲ καὶ εἰς τὴν *βόρειον Ἀμε-*
Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

ρικήν. Ἡ ἐξάπλωσις δ' αὐτῆ δὲν ἐγένετο ἄνευ ἀγώνων καὶ ἐμφυλίων παραγμῶν, διότι οἱ ἐμμένοντες εἰς τὴν παλαιὰν ἐκκλησίαν δὲν ἠνείχοντο ἐκ φανατισμοῦ νὰ βλέπωσι τὴν μεταρρυθμισιν θριαμβεύουσαν. Ἐν Γαλλίᾳ κατεδιώχθησαν οἱ προτεστάνται, Οὐγενότοι καλούμενοι, ἀπηνέστατα. Μόνον ἐν μιᾷ νυκτί, τῆ τοῦ ἁγίου Βαρθολομαίου, ὁπότε ἐκ συνομοσίας ἧς τὸ σύνθημα ἐδόθη ὑπ' αὐτῶν τῶν ἀνακτόρων τῶν Παρισίων ἐπὶ Αἰκατερίνης τῆς ἐκ Μεδίκων (τῷ 1572), ἐπέπεσον κατ' αὐτῶν, οἱ καθολικοὶ, λέγεται ὅτι ἐσφάγησαν 100,000 ἐξ αὐτῶν! Καὶ βραδύτερον δὲ κατεδιώχθησαν ἐν Γαλλίᾳ οἱ Οὐγενότοι. Ἐρρῖκος ὁ Γ', ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας, ἔδολοφονήθη ὑπὸ τινος καθολικοῦ φανατικοῦ, διότι ἐτόλμησε νὰ συμμαχήσῃ μετὰ τῶν προτεστάντων, ὁ δὲ Ἐρρῖκος ὁ Δ' ἔσχε τὴν αὐτὴν τύχην, διότι ἐξέδωκε τὸ διάταγμα τῆς Νάντης, δι' οὗ παρείχεται τοῖς διαμαρτυρομένοις ἐλευθερία. Ἐπὶ Λουδοβίκου ΙΔ' ἠναγκάσθησαν 70,000 διαμαρτυρομένων νὰ φύγωσιν ἐκ τῆς πατρίδος των. Μόλις δὲ ἡ μεγάλη γαλλικὴ ἐπανάστασις τοῦ 1789 ἀπένειμε τοῖς διαμαρτυρομένοις πλήρη θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν καὶ ἴσα τοῖς ἐν Γαλλίᾳ καθολικοῖς δικαιώματα. Θρησκευτικοὶ διωγμοὶ καὶ πόλεμοι συνέβησαν καὶ τὸν ΙΓ' καὶ ΙΖ' αἰῶνα καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ ἔνεκα τῆς μεταρρυθμίσεως, ἣν εἰσήγαγεν εἰς τὴν χώραν ταύτην Ἐρρῖκος ὁ Η'. Τὴν μεταρρυθμισιν ἐπολέμησεν ἀπανθρώπως Μαρία ἡ Καθολικὴ. Ἄλλ' ὁ Ἐδουάρδος Γ' καὶ ἡ Ἐλισάβετ μετὰ ταῦτα ἐξησφάλισαν ὀριστικῶς εἰς αὐτὴν τὴν νίκην. Καὶ ἡ Γερμανία δὲ κατεσπαράχθη κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα ὑπὸ τοῦ τριακονταετοῦς θρησκευτικοῦ πολέμου, καθ' ὃν προσῆλθε τοῖς ἐν Γερμανίᾳ εὐαγγελικοῖς σύμμαχος ὁ περίφημος τῶν Σουηδῶν βασιλεὺς Γουσταῦος Ἀδόλφος. Τοὺς καθολικοὺς στρατοὺς ᾠδήγουν τότε οἱ δύο μεγάλοι στρατηγοὶ Τίλλυ καὶ Βαλενστάιν. Ἐπὶ τέλους ἀφοῦ ἠρημώθη σχεδὸν ἡ Γερμανία, ἡ νίκη ἔκλινεν ὑπὲρ τῶν προτεστάντων, οἵτινες διὰ τῆς ἐν Βεσφαλίᾳ εἰρήνης (1648) ἀπῆλυσαν πλήρους ἐλευθερίας καὶ ἰσότητος πρὸς τοὺς καθολικοὺς. Τοιαῦτα κακὰ προὔξενησεν ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς, ὅστις δὲν ἠθέλε ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν εὐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως. Ἐπὶ τέλους ὅμως ἠναγκάσθησαν οἱ καθολικοὶ ν' ἀναγνωρίσωσι τὰς νέας ἐκκλησίας. Ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος διὰ τῆς ἐξαπλώσεως

Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

τῶν φώτων καὶ διὰ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ ἀληθοῦς χριστιανικοῦ πνεύματος, ἤρχισε νὰ ἐπικρατῆ ἐν Εὐρώπῃ τὸ πνεῦμα τῆς ἀνοχῆς· οὐδεὶς δὲ πλέον ἔνεκα τῶν θρησκευτικῶν του πεποιθήσεων καταδιώκεται.

Οἱ διαμαρτυρόμενοι διηρέθησαν καὶ ἀπετέλεσαν πολλὰς αἰρέσεις, αἱ κυριώτεραι τῶν ὁποίων εἶναι οἱ λουθηρανοί, οἱ καλβινισταί, οἱ βαπτισταί, οἱ οὐνιτάριοι, οἱ μεθοδισταί, οἱ κουάκεροι, οἱ μορμῶνοι καὶ ἄλλοι. Αἱ διαφοραὶ μεταξὺ αὐτῶν εἶναι ἀσημαντοί. Πάντες σχεδὸν στηρίζονται εἰς τὴν Γραφὴν μόνην καὶ ἀπορρίπτουσι τὰς παραδόσεις, ἐκ μόνης δὲ τῆς πίστεως ἐξαρτῶσι τὴν σωτηρίαν, ἣ δὲ λατρεία συνίσταται εἰς μόνον τὸ κήρυγμα. Ἡ θεολογία ἀνεπτύχθη μεγάλως παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις, ἰδίως ἐν Γερμανίᾳ. Ὁ Σλεῖερχμάχερος εἶναι ὁ μέγιστος τῶν θεολόγων αὐτῶν.

§ 49.

Ποία ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις καὶ ἡ λατρεία καὶ ποῖα τὰ ἦθη παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις ;

Ὁ Λουθήρος καὶ ἄλλοι μεταρρυθμισταί, μὴ ἀποδεχόμενοι ἰδίαν τινὰ ἐξουσίαν τῶν ἱερέων (ιεραρχίαν), ἐκήρυξαν πάντας τοὺς χριστιανούς ἴσους. Οἱ δὲ κήρυκες τοῦ λόγου παρ' αὐτοῖς εἶναι λειτουργοὶ ἢ ὑπάλληλοι τῆς ἐκκλησίας, ἐκ ταύτης λαμβάνοντες διὰ τῆς ἐκλογῆς τὴν ἐξουσίαν. Μόνον δὲ πρεσβυτέρους καὶ διακόνους ἀναγνωρίζουσι, πλὴν τῶν Ἀγγλῶν ἢ ἐπισκοπιανῶν, οἵτινες διατηρήσαντες τὴν ἱερωσύνην μετὰ πάντων τῶν βαθμῶν αὐτῆς, ἔχουσι καὶ ἐπισκόπους. Ἐν ταῖς ἄλλαις προτεσταντικαῖς ἐκκλησίαις, σύνοδοι πρεσβυτέρων καὶ λαϊκῶν ἢ διοριζομένων ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τῶν κυβερνήσεων ἢ ἐκλεγομένων ἐλευθέρως ὑπὸ τῶν κοινοτήτων, ἀποτελοῦσι τὰς ἀνωτάτας ἐκκλησιαστικὰς ἀρχάς, αἵτινες ὅμως τελοῦσιν ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην ἐποπτείαν τῶν κατὰ τόπους κυβερνήσεων καὶ ἐν πᾶσι συμπράττουσι μετ' αὐτῶν.

Τὴν λατρείαν ἀπεγύμνωσαν καὶ ἠπλοποίησαν ὑπὲρ τὸ δέον οἱ μεταρρυθμισταί, ἐντελῶς ἀπορρίψαντες πάσας σχεδὸν τὰς τελετάς,

δι' ὧν ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἡ χριστιανικὴ λατρεία εἶχε κοσμηθῆ, καὶ περιώρισαν αὐτὴν εἰς *μόνην* σχεδὸν τὴν ἀνάγνωσιν τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ εἰς τὸ *κήρυγμα* ἐπὶ τοῦ ἀναγνωσθέντος μέρους. Τὸ Κυριακὸν δεῖπνον σπανίως μόνον τελεῖται παρ' αὐτοῖς. Εἰκόνες ἢ ἄλλα ἀντικείμενα κινουῦντα τὴν εὐλάβειαν, σχεδὸν ἐλλείπουσιν ἐντελῶς ἀπὸ τῶν προτεσταντικῶν ναῶν. Τὸ βάπτισμα τελεῖται παρ' αὐτοῖς, ὡς ἐν τῇ δυτικῇ ἐκκλησίᾳ, διὰ ραντίσματος ἢ ἐπιχύσεως. Τὸ χρίσμα ἢ σφράγισις παρέχεται τοῖς μὲν νέοις κατὰ τὸ 14ον περίπου ἔτος, ταῖς δὲ κόραις κατὰ τὸ 12ον. Κατὰ τὸν ὅρισμὸν τῶν κηρύκων, καθὼς καὶ κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου, λαμβάνουσι καὶ παρ' αὐτοῖς χώραν ἀπλαῖτινες τελεταί, αἵτινες δὲν θεωροῦνται ὡς μυστήρια.

Ἡ ἠθικὴ κατάστασις τῶν προτεσταντικῶν λαῶν, Γερμανῶν, Ἑλβετῶν, Ἀγγλῶν καὶ λοιπῶν, ὁμολογεῖται *ὑπεριτέρα* τῆς τῶν καθολικῶν λαῶν. Πρὸς τοῦτο συντελεῖ ἡ περὶ κατηχήσεως τῶν νέων φροντίς, ἡ ἐπ' ἐκκλησίαις συχνὴ διδασκαλία καὶ ἡ ἀνάγνωσις τῆς Γραφῆς. Ἡ Κυριακὴ θεωρεῖται παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις ὡς ἡμέρα ἀφιερωμένη εἰς τὴν προσευχὴν καὶ τὴν μελέτην τῆς Γραφῆς. Ἐκάστη οἰκογένεια ἔχει τὴν Γραφὴν αὐτῆς. Ἀξίως ἐπαίνου θεωρεῖται καὶ ὁ ζῆλος, μεθ' οὗ ἐργάζονται οἱ διαμαρτυρόμενοι, διαφόρους ἱεραποστολικὰς εἰταιρίας ἀποτελοῦντες ὑπὲρ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ Εὐαγγελίου. Μόνον, ὅταν οἱ ἱεραπόστολοι αὐτῶν ἐνεργῶσι καὶ μεταξὺ τῶν ἄλλων χριστιανῶν οἰονδήποτε προσηλυτισμὸν, εἶναι ἀξιόμμεμπτοι, οἱ διαμαρτυρόμενοι συμποσοῦνται εἰς 180 ἑκατομμύρια.

Δ'.

Σχέσεις ὀρθοδόξου ἐκκλησίας πρὸς τοὺς
δυτικούς καὶ τοὺς διαμαρτυρομένους.

§ 50.

Ποῖαι ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς
ἐκκλησίας πρὸς τοὺς πάπας κατὰ τοὺς
χρόνους τούτους ;

Εἶδομεν ἄλλοτε, ὅτι ἀφ' ὅτου ἐγένετο τὸ σχίσμα, πολλαὶ ἐγένοντο ἀπόπειραι πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν. Οἱ πάπαι πάντοτε ἐπόθουν νὰ ἴδωσι τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν εἰς ἑαυτοὺς ὑποτεταγμένην. Μετὰ τὴν ἄλωσιν, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐζήτησαν νὰ ἐξεγείρωσι κατὰ τῶν Τούρκων τοὺς ἡγεμόνας τῆς Δύσεως, ἐλπίζοντες ὅτι, ἐκδιωκομένων αὐτῶν ἀπὸ τῆς Ἀνατολῆς καὶ περιερχομένης ταύτης ὑπὸ καθολικοὺς ἡγεμόνας, θὰ ἠδύναντο νὰ ἐπεκτείνωσιν ἐνταῦθα τὸ κράτος των. Ἄλλ' εἶχον ἤδη παρέλθει οἱ χρόνοι, καθ' οὓς ἡ φωνὴ τῶν παπῶν ἠκούετο ὑπὸ τῶν λαῶν καὶ ἡγεμόνων τῆς Δύσεως. Οἱ ἡγεμόνες ἐκώφευον νῦν. Διὰ τοῦτο ἐπεδίωξαν ἕκτοτε οἱ πάπαι ἄλλα μέσα πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ αὐτῶν· ἐζήτησαν δηλ. διὰ τῶν ἰησοῦιτῶν καὶ ἄλλων μοναχικῶν ταγμάτων νὰ προσηλυτίσωσι τοὺς ὀρθοδόξους λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς. Οἱ ἰησοῦιται ἐφάνησαν τὸ πρῶτον ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, προστατευόμενοι δὲ ὑπὸ τῶν πρέσβων τῶν καθολικῶν δυνάμεων, καὶ μάλιστα τῆς Αὐστρίας, Βενετίας καὶ Γαλλίας, ἴδρυσαν πολλαχοῦ σχολεῖα καὶ ἐνήργουν σκανδαλωδῶς προσηλυτισμόν. Κέντρα αὐτῶν ἐχρησίμευσον, ἕκτος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ Σμύρνη καὶ ἡ Χίος. Συγχρόνως δὲ ἰδρύθη καὶ σχολεῖον ἐν Ρώμῃ ὅπως μορφῶνται ἐν αὐτῷ Ἕλληνες νέοι, οἵτινες μετὰ ταῦτα ὡς Λατῖνοι ἱεραπόστολοι μεταβαίνοντες εἰς τὴν Ἀνατολὴν νὰ σπουδάξωσι, νὰ ἐλκύωσι

τοὺς ὁμογενεῖς των εἰς τὸν παπισμὸν. Ἐκεῖθεν ἐξῆλθε Λέων ὁ Ἄλάτιος ὁ λυσσωδῶς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν πολεμήσας. Ἡ προπαγάνδα, προσηλυτιστικὴ εἰταιρεία ἐν Ρώμῃ, προσέφερεν ἄφθονα τὰ μέσα πρὸς τοὺς σκοποὺς τούτους. Ἄλλ' οἱ ἡμέτεροι, καίπερ πανταχόθεν πιεζόμενοι, καίπερ δυνάμενοι διὰ τῆς ἀποδοχῆς τοῦ παπισμοῦ νὰ ἐλπίσωσι νὰ τύχωσι τῆς προστασίας τῶν ἰσχυρῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων, ἔμενον πιστοὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν των καὶ ἀπέφευγον τὰς προσηλυτιστικὰς ταύτας παγίδας τῶν ἰησουϊτῶν. Μόνον εὐάριθμοὶ τινες Ἕλληνες ἐν Ἑπτανήσῳ, ταῖς Κυκλάσι νήσοις, τῇ Σμύρῃ καὶ τῇ Χίῳ ἐδέχθησαν τὸν παπισμὸν, ὠνομάσθησαν δὲ οὐνῖται (unite eum romana ecclesia) ἢ γραικοκαθολικοί. Οἱ οὐνῖται ἢ γραικοκαθολικοὶ οὗτοι, οἵτινες λέγονται καὶ φραγκοέλληνες καὶ λεβαντῖνοι, ἐξελατινίσθησαν ἐντελῶς, διότι καὶ τὸν Πάπαν ὡς κεφαλὴν τῆς ἐκκλησίας δέχονται καὶ τὰ δόγματα τῆς Λατινικῆς ἐκκλησίας προσεβύουσι καὶ τὴν λατρείαν των λατινιστῶν τελοῦσι. Τὰς αὐτὰς ἐνεργείας ἀνέπτυξεν ἡ ρωμαϊκὴ ἐκκλησία κατὰ τῶν ἐν τῇ μεσημβριῇ Ἰταλίᾳ καὶ ταῖς ἐμπορικαῖς ταύτης πόλεσιν ὀρθοδόξων, ὅπου εἶχον ἐγκατασταθῆ Ἕλληνες τὸ ἐμπόριον μετερχόμενοι ἐν Βενετίᾳ καὶ ταῖς ἀστροκαῖς ἐπαρχίαις. Ὅσοι τῶν ἀνατολικῶν τῶν χωρῶν τούτων ἠνώθησαν μετὰ τῆς Ρώμης ἀποδεχθέντες τὸ πρωτεῖον τοῦ πάπα ἐτήρησαν ἀδεία αὐτοῦ τὴν ἐθνικὴν γλῶσσαν καὶ τὸν γάμον τῶν κληρικῶν των. Οἱ πάπα μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ἐξακολουθοῦσιν ἐπιθυμοῦντες καὶ ἐπιδιώκοντες τὴν ὑποταγὴν τῶν ἀνατολικῶν ὑπὸ τὸ κράτος των. Ὁ πάπας Πῖος ὁ Θ' καὶ κατὰ τὸ 1848 δι' ἐγκυκλίου του καὶ μικρὸν πρὸ τῆς τελευταίας ἐν Ρώμῃ συνόδου (1869), δι' ἐπιστολῆς του ἐκάλεσε τοὺς ἀνατολικοὺς εἰς ὑποταγὴν. Οἱ πατριάρχαι ἀπήντησαν ὡς ἔδει. Καὶ Λέων ὁ ΙΓ' διατάξας νὰ ἐορτάζηται ὑπὸ πάσης τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἡ ἐορτὴ τῶν ἀποστόλων τῶν Σλαύων Μεθοδίου καὶ Κυρίλλου (1880) ἐζήτησε νὰ ἐλύσῃ τοὺς ὀρθοδόξους Σλαύους εἰς τὴν μετ' αὐτοῦ ἔνωσιν. Βραδύτερον δὲ (τῷ 1895) δι' ἐγκυκλίου του προσεκάλεσε τοὺς ἀνατολικοὺς ν' ἀσπασθῶσι τὸν καθολικισμόν. Ἄλλὰ δικαίως οὐδεὶς τούτων ἔδωκε προσοχὴν εἰς τὴν φωνὴν αὐτοῦ. Ἐν γένει οἱ ὀρθόδοξοι λαοὶ οὐδέποτε θ' ἀνεχθῶσι ἐγκαταλείποντες τὰς ἀρχαίας παραδόσεις των, προδίδοντες τὴν πί-

Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

στιν τῶν πατέρων αὐτῶν, τὴν στηριζομένην ἐπὶ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῶν ἀρχαίων οἰκουμενικῶν συνόδων, ν' ἀποδεχθῶσι τὸν λατινισμὸν τὸν διαστρέψαντα οἰκτρῶς τὸν χριστιανισμὸν καὶ νὰ ὑποκύψωσιν ὑπὸ τὸν παπικὸν ζυγόν.

§ 51.

Τίνες ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας πρὸς τὰς προτεσταντικὰς ἐκκλησίας ;

Αἱ προτεσταντικαὶ ἐκκλησίαι περιῆλθον τὸ πρῶτον εἰς σχέσεις πρὸς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν, ὅτε τῷ 1574 οἱ λουθηρανοὶ Θεολόγοι τῆς Τυβίγγης ἔγραψαν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν πατριάρχην Ἱερουσαλὴμ τὸν Β', δι' ἧς ἐκθέτοντες τὴν πίστιν αὐτῶν ἐζήτησαν νὰ πείσωσιν αὐτόν, ὅτι οἱ μεταρρυθμισταὶ ἠγέρθησαν οὐχὶ κατὰ τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ κατὰ τῆς διαστροφῆς αὐτῆς διὰ τῶν Λατίνων μοναχῶν, καὶ ὅτι διὰ τοῦτο δύναται νὰ ὑφίσταται ἐκκλησιαστικὴ κοινωνία μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν. Ὁ Ἱερεμίας ὅμως ἀπαντῶν κατέδειξεν, ὅτι, ἂν καὶ οἱ ἀνατολικοὶ συμφωνοῦσι τοῖς διαμαρτυρομένοις ἐν τῇ ἀπορρίψει τοῦ παπισμοῦ, τοῦ καθαρτηρίου, τῶν ἀφέσεων, τῆς ἀναγκαστικῆς ἀγαμίας πάντων τῶν κληρικῶν, τῆς λατινικῆς γλώσσης καὶ ἄλλων, ἐν τούτοις, ἐν πολλοῖς ἄλλοις διαφωνοῦσιν αἱ δύο ἐκκλησίαι, ἰδίως δὲ ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ ἐθεωρήθησαν πάντοτε τὰ ἑπτὰ μυστήρια, αἱ παραδόσεις, τὰ ἀγαθὰ ἔργα, ἡ τιμὴ τῶν ἁγίων καὶ τῶν εἰκόνων αὐτῶν καὶ τὸ ἀξίωμα τῶν ἐπισκόπων, τὰ κακῶς ὑπὸ τῶν διαμαρτυρομένων ἀπορριπτόμενα, ὡς σεβαστὰ διδασκαλία ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἰσχύουσαι. Νέαι ἐπιστολαὶ ἐκατέρωθεν ἀντηλλάγησαν, ἀλλὰ συμφωνία δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐπέλθῃ. Ὁμοίως ἐναυάγησαν καὶ πᾶσαι αἱ μετὰ ταῦτα γινόμεναι ἀπόπειραι περὶ ἐνώσεως τῶν προτεσταντῶν καὶ ὀρθοδόξων. Φιλικώτατα πρὸς τοὺς διαμαρτυρομένους διέκειτο ἐκ τῶν πατριαρχῶν ὁ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ἀκμάσας Κύριλλος ὁ Λούκαρις, ἐλπίζων ὅτι διὰ τῆς μετ' αὐτῶν φιλίας καὶ τῆς προστασίας τῶν προτεσταντικῶν δυνάμεων ἠδύναντο νὰ καταπο-

Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

λεμηθῶσιν ἐπιτυχέστερον αἶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐνέργειαι τῶν ἰησοῦ-
 τῶν, ἀλλὰ διὰ τοῦτο κατηγορήθη, ἡ δὲ ψευδῶς ὑπὸ τὸ ὄνομα
 αὐτοῦ φανεῖσα προτεσταντικὴ ὁμολογία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλη-
 σίας κατεκρίθη γενικῶς ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Τότε ἐξεδόθη ἑλληνι-
 στί ἡ Κατήχησις Πέτρου τοῦ Μογίλου, μητροπολίτου Κιέβου, ἡ
 ὑπὸ τῶν πατριαρχῶν ἐπικυρωθεῖσα, ἐν ἧ ἀντετάχθη πρὸς τὰς
 ἐν τῇ Δύσει ἐκκλησίας, τὴν καθολικὴν καὶ τὰς προτεσταντικὰς,
 ἡ ἀληθὴς τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας διδασκαλία. Ἡ ἀνατολικὴ
 ἐκκλησία μέση ἵσταμένη μεταξὺ καθολικισμοῦ καὶ διαμαρτυρη-
 σεως ἀπέκρουσε λοιπὸν πάντοτε δικαίως ὡς νεωτερισμοὺς πολ-
 λὰς διδασκαλίας τῶν προτεσταντῶν, συμφωνοῦσα μετ' αὐτῶν
 μόνον, καθ' ὅσον ἀντιτίθενται κατὰ τοῦ παπισμοῦ καὶ τῶν
 τούτῳ ἰδιαζόντων Θεσμῶν καὶ διδασκαλιῶν. Διὰ τὸν αὐτὸν λό-
 γον ἀπεδοκίμασε καὶ τοὺς διαμαρτυρομένους *ιεραποστόλους*, οἵ-
 τινες ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΘ' αἰῶνος ἤρξαντο νὰ ἐξαπλῶνται ἐν
 τῇ Ἀνατολῇ καὶ νὰ ζητῶσι νὰ προσηλυτίσωσι τοὺς ὀρθοδόξους
 εἰς τὸν προτεσταντισμὸν. Διὰ τῶν *ιεραποστόλων* τούτων διεδό-
 θησαν ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ *μεταφράσεις τῶν Γραφῶν* εἰς τὴν
 ἀπλὴν γλῶσσαν. Τὰς μεταφράσεις ταύτας τινὲς μὲν τῶν ἡμετέ-
 ρων θεολόγων ἀπεδοκίμασαν ὡς προερχομένας ἀπὸ τῶν προτε-
 σταντῶν (*Οἰκονόμος*), ἄλλοι δὲ ἐθεώρησαν ὡς ἀβλαβεῖς (*Φαρ-
 μακίδης, Βάμβας*). Ἐσχάτως ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Ἀμερικῇ πολλοὶ
 διαμαρτυρόμενοι, μάλιστα *ἐπισκοπιανοί*, ἔδειξαν *ἐπιθυμίαν νὰ
 ἴδωσι* προσεγγιζούσας ἀλλήλαις καὶ *συμφιλιουμένας τὰς δύο ἐκ-
 κλησίας*. Ἄλλ' οὐδὲν ἀποτέλεσμα προῆλθεν.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

§ 1. Τί είναι Ἐκκλησία καὶ τί Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία ;

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α΄.

*Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς
μέχρι τοῦ Μ. Κωνσταντίνου (1 — 323).*

§ 2.—Τίς ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ κατάστασις τοῦ κόσμου
κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ;

§ 3.—Πῶς ἰδρύθη διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ
ἐκκλησία καὶ ποῦ διεδόθη τὸ πρῶτον ;

§ 4.—Πῶς ἐξηπλώθη μετὰ ταῦτα ὁ χριστιανισμὸς καὶ πρὸς
τίνας δυσχερείας ἐπάλλαισεν ἡ ἐξάπλωσίς του ;

§ 5.—Τίνες εἶναι οἱ κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοί ;

§ 6.—Περὶ τῶν πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων
τῶν πρώτων αἰώνων πρὸ Χριστοῦ.

§ 7.—Περὶ τῶν ἀποστολικῶν πατέρων.

§ 8.—Περὶ ἀπολογητῶν.

§ 9.—Περὶ τῶν Ἀλεξανδρινῶν θεολόγων.

§ 10.—Περὶ Ὁριγένους καὶ ἄλλων πατέρων.

§ 11.—Περὶ Εἰρηναίου καὶ λοιπῶν συγγραφέων τοῦ Β΄ καὶ
Γ΄ αἰῶνος.

§ 12.—Περὶ τῶν Λατίνων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων.

§ 13.—Ποία ἦτο ἡ διοίκησις τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἐπο-
χὴν ταύτην ;

§ 14.—Ποία ἦτο ἡ λατρεία τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας ;

§ 15.—Ποῖα ἦσαν τὰ ἥθη τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν ;

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β΄.

Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ σχίσματος (323—867).

- § 16.—Πῶς ἐθριάμβευσεν ὁ χριστιανισμὸς μετὰ τὸν Μ. Κωνσταντῖνον ;
- § 17.—Εἰς τίνας νέους λαοὺς ἐξηπλώθη ὁ χριστιανισμὸς ;
- § 18.—Πῶς ἀνεπτύχθη ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ;
- § 19.—Περὶ Ἀθανασίου καὶ Μ. Βασιλείου.
- § 20.—Περὶ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ.
- § 21.—Περὶ Χρυσοστόμου καὶ ἄλλων συγχρόνων πατέρων.
- § 22.—Περὶ τῶν Λατίνων πατέρων.
- § 23.—Πῶς διεμορφώθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις καὶ πῶς ἀνεφάνησαν οἱ πατριάρχαι ;
- § 24.—Πῶς ἠῤῥξήθη ἡ ἐξουσία τῶν ἐπισκόπων Ρώμης ;
- § 25.—Τίς ἦτο ἡ ἀνωτάτη πραγματικὴ ἐξουσία ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ πόσαι οἰκουμενικαὶ σύνοδοι ἐγένοντο ;
- § 26.—Πῶς εἶχεν ἡ λατρεία κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ;
- § 27.—Ποῖα τὰ ἦθη τῶν χριστιανῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης ;
- § 28.—Πῶς ἀνεφάνη τὸ πρῶτον ὁ μοναχικὸς βίος καὶ ποῦ διεδόθη μετὰ ταῦτα ;

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ΄.

Ἱστορία τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ σχίσματος μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (867—1453).

Α΄ Ἀνατολικὴ ἐκκλησία.

- § 29.—Πῶς ἐγένετο τὸ σχίσμα μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας ;
- § 30.—Ἐγένετο ἀπόπειρα πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ;
- § 31.—Ποῖα τις ἦτο ἡ βυζαντινὴ θεολογία καὶ παιδεία ;
- § 32.—Ποῖα ἦτο ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις καὶ ποῖα τὰ ἦθη καὶ ἡ λατρεία κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ;

§ 33.—Πότε ἐπεστράφησαν οἱ Σλαῦοι καὶ ἰδίως οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Ρῶσοι εἰς τὸν χριστιανισμόν ;

Β' Δυτικὴ ἐκκλησία.

§ 34.—Ποίαν δύναμιν ἀπέκτησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην οἱ πάπαι ;

§ 35.—Ποία ἡ λατρεία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ;

§ 36.—Ποῖα τὰ ἥθη τῆς ἐποχῆς ταύτης ;

§ 36 β'.—Τίνες ἠγέθησαν κατὰ τῆς διαφθορᾶς τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας ;

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Δ'.

Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων (1453-1919).

Α'. Ἱστορία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

Α'. Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν τῷ τουρκικῷ κράτει.

§ 37.—Πῶς προσηνέχθη ἡ ὀθωμανικὴ ἐξουσία πρὸς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν ;

§ 38.—Πῶς εἶχεν ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις ἐν Τουρκίᾳ ;

§ 39.—Ποία ἦτο ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδεία μετὰ τὴν ἄλωσιν ;

§ 40.—Πῶς εἶχεν ἡ λατρεία καὶ ποῖα ἦσαν τὰ ἥθη ;

Β'. Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν Ἑλλάδι.

§ 41.—Πῶς ἐγένετο ἀνεξάρτητος ἡ ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος καὶ πῶς ὀργανώθη ;

Γ'. Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν Ρωσίᾳ.

§ 42.—Πότε ἐγένετο ἀνεξάρτητος ἡ ἐκκλησία τῆς Ρωσίας καὶ ποῖα ἡ κατάστασις αὐτῆς ;

Δ'. Αἱ λοιπαὶ αὐτοκέφαλοι ἐκκλησίαι.

§ 43.—Αἱ ὀρθόδοξοι ἐκκλησίαι Αὐστρίας, Βλαχίας, Σερβίας, Μαυροβουνίου καὶ Ἰβηρίας.

§ 44.—Τὸ Βουλγαρικὸν ζήτημα.

Ε'. Ἱστορία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας.

§ 45.—Ποία ἡ δύναμις καὶ τίνες αἱ τάσεις τῶν παπῶν ;

§ 46.—Ποία ἡ λατρεία καὶ ποῖα τὰ ἦθη παρὰ τοῖς καθολικοῖς λαοῖς ;

Γ'. Ἱστορία τῶν προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν.

§ 47.—Πῶς διὰ τοῦ Λουθήρου, τοῦ Ζβιγγλίου καὶ τοῦ Καλβίνου ἐγένετο ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις ἐν Γερμανίᾳ καὶ Ἑλβετίᾳ κατὰ τὸν Ις' αἰῶνα ;

§ 48.—Πῶς διεδόθη ἡ μεταρρύθμισις καὶ ποῦ ἐκτὸς τῆς Γερμανίας καὶ Ἑλβετίας ;

§ 49.—Ποία ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις καὶ ἡ λατρεία καὶ ποῖα τὰ ἦθη παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις ;

Δ'. Σχέσεις τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας πρὸς δυτικούς καὶ διαμαρτυρομένους.

§ 50.—Ποῖαι ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας πρὸς τοὺς πάπας ;

§ 51.—Ποῖαι ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας πρὸς τὰς προτεσταντικὰς ἐκκλησίας ;

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩ

Ἀριθ. Πρωτ. 25099

Πρὸς
τὸν κ. Ἰωάννην Σιδέρην
Βιβλιοκδότην

Ἀνακοινοῦμεν ὑμῖν, ὅτι δι' ἡμετέρας ταυταρίθμου καὶ ταυτοχρόνου πράξεως καταχωρισθείσης ἐν τῷ ὑπ' ἀριθμ. 48 σημειωτῆς χρονολογίας φύλλῳ τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως (τεῦχος Β') ἐνεκρίθη τὸ ὑφ' ὑμῶν ὑποβληθὲν πρὸς κρίσιν διδακτικὸν βιβλίον Α. Διομήδους Κυριακοῦ «Στοιχειώδης Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία» διὰ τὴν ΣΤ' τάξιν τοῦ ἑξατάξιου Γυμνασίου κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ Νόμου 3438, ὑπὸ τὸν ὄρον ὅπως κατὰ τὴν ἐκτύπωσιν του ληφθῶσιν ὑπ' ὄψει καὶ ἐκτελεσθῶσιν αἱ ὑπὸ τῆς Ἐπιτροπῆς ἐν τῇ αἰτιολογικῇ αὐτῆς ἐκθέσει διατυπωθεῖσαι ὑποδείξεις.

Ἐν Ἀθήναις τῆ 27 Μαΐου 1930

Ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὸ ὑπ' ἀριθ. 25099 τῆς 28 Ἀπριλίου 1930 ἡμέτερον ἔγγραφον, γνωρίζομεν ὑμῖν ὅτι τὸ ἐν τῷ ἔγγραφῳ τουτῶ μνημονεύομενον ἐγκριθὲν ὡς διδακτικὸν βιβλίον θὰ ἰσχύσῃ ὡς τοιοῦτον μόνον διὰ τοὺς μαθητὰς οἵτινες κατὰ τὸν Νόμον 4373 θὰ ἐξακολουθήσωσι διδασκόμενοι συμφώνως πρὸς τὸ παλαιὸν πρόγραμμα, ὡς τοῦτο σαφῶς ἐδηλώθη ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 43392 τῆς 31 Αὐγούστου 1929 ἡμετέρῳ ἀποφάσει δημοσιευθείσῃ ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 99 τῆς 7 Σεπτεμβρίου 1929 φύλλῳ τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως.

Κατὰ ταῦτα, τὸ ἀνωτέρω βιβλίον θέλει ἰσχύσῃ διὰ πέντε ἔτη, ἤτοι ἀπὸ τοῦ σχολ. ἔτους 1930—31 ἕως τέλους τοῦ σχολ. ἔτους 1934—35.

Ἡ παροῦσα πρέπει νὰ τυπωθῇ μετὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 25099 ἐ. ἔ. ἐλκρικτικῆς διαταγῆς ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὄψεως τοῦ ἐξαφύλλου.

Ὁ Ὑπουργὸς

Γ. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ

Ἄρθρον 6ον τοῦ ἀπὸ 21 Σεμβρίου 1932 Πρεσβρικοῦ Διατάγματος

«Περὶ τοῦ τρόπου τῆς διατιμῆσεως τῶν ἐγκεκριμένων
διδακτικῶν βιβλίων»

Τὰ διδακτικὰ βιβλία τὰ πωλούμενα μακρὰν τοῦ τόπου τῆς ἐκδόσεως τῶν ἐπιτρέπεται νὰ πωλῶνται ἐπὶ τιμῇ ἀνωτέρα κατὰ 15 % τῆς ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ παρόντος Διατάγματος κανονισθείσης ἀνευ βιβλιοσήμου τιμῆς πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς δαπάνης συσκευῆς καὶ τῶν ταχυδρομικῶν τελῶν, ὑπὸ τὸν ὄρον ὅπως ἐπὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ μέρους τοῦ ἐξαφύλλου τῆς παροῦσης ἐκθέσεως ἐκτελεσθῶσιν αἱ ἐπιτακτικῶς παρὸν